

দেও-সাঁ ফুৰা

ঃ কামাখ্যা
১৩৫ কামাখ্যা
ঃ কামাখ্যা ১৩৫

ঃ কামাখ্যা ১৩৫
ঃ কামাখ্যা ১৩৫

শ্রীশুকেশ্বৰ বৰা

কুৰুৱা (মঙ্গলদৈ)।

৫১৩ শব্দবাক্য।

ঃ কামাখ্যা
ঃ কামাখ্যা ১৩৫

নিউ বুক ষ্টল

গুৱাহাটী : অসম

ঃ কামাখ্যা
কামাখ্যা ১৩৫
কামাখ্যা ১৩৫
কামাখ্যা ১৩৫
ঃ কামাখ্যা ১৩৫

প্ৰকাশক :
নিউ বুক ষ্টল
গুৱাহাটী, অসম।

প্ৰথম প্ৰকাশ :
১৯৬২ জানুৱাৰী।

মূল্য :
১.৫০ নং পঃ।

মুদ্ৰাকৰ :
শ্ৰীগোবিন্দ পাল
নিউ শ্ৰীতুৰ্গা প্ৰেছ
২১১ কৰ্ণওয়ালিশ ষ্ট্ৰীট,
কলিকতা-৬।

স্মৃতি-তৰ্পণ ≡

প্ৰাণতো অধিক মোৰ

পুত্ৰ ৮প্ৰমথেশ্বৰ বৰা বোণাৰ

আকস্মিক অকাল মৃত্যুৰ

কৰুণ সোঁৱৰণত—

জন্ম—১৮৬৩ শক ৮ আহিন শুক্লা পঞ্চমী

মৃত্যু—১৮৮২ শক ৮ মাঘ শ্ৰীপঞ্চমী

প্ৰাণতো অধিক মোৰ স্নেহৰ “পুতুল”

এৰি গলা কন্দুৱাই থই ;

তোমাৰ বিয়োগে মই দেখিছোঁ একাৰ

সংসাৰত যেন একো নাই।

তথাপিতো প্ৰতি দিনে প্ৰাৰ্থনা জনাওঁ

আতা মোৰ গুৰু-থাপনাত ;

তোমাৰ আত্মাই যেন শান্তি তৃপ্তি পায়

হয় বাস বৈকুণ্ঠ ধামত।

—তোমাৰ দেউতাৰ

আমাৰ কথা

সকলোৰে জনাজাত পুৰাণ ভাৰত আদি মহাকাব্যসমূহৰ কাহিনীবিলাকত যে মানৱ-জীৱনৰ উৎকৰ্ষকাৰক অনেক নীতি-কথা ঠাহৰাই আছে তাক কোৱাই বাহুল্য মাত্ৰ। জনপ্ৰিয় মাহেকীয়া আলোচনী “জয়ন্তী”ৰ প্ৰতিষ্ঠাতা শ্ৰদ্ধাম্পদ শ্ৰীযুক্ত কেশৱকান্ত বৰুৱা ডাঙৰীয়াৰ উদগণিত তেনেকুৱা কেইটিমান কাহিনী লিখি তেখেতৰ উদ্ভাৱিত ‘বৰদাস লিপিৰে’ “জয়ন্তী”ত প্ৰকাশ কৰা হৈছিল। তাৰেই আলমত আৰু কেইটিমান কাহিনী লিখি পুথিৰ আকাৰেৰে ইয়াক যুগুত কৰা হ'ল। সেই বাবে এইখিনিতে আমি শ্ৰদ্ধেয় বৰুৱা ডাঙৰীয়াৰ প্ৰতি আন্তৰিক কৃতজ্ঞতা জনাওঁ।

আমাৰ অনুবোধ মতে গুৱাহাটী নিউ বুক ষ্টলৰ প্ৰকাশন স্বত্বাধিকাৰী শ্ৰীযুত বত্ৰেশ্বৰ দত্ত দেৱে এই পুথিখনৰ প্ৰকাশকৰ ভাৱ লোৱাত তেখেতৰ প্ৰতিও আমি বিশেষ কৃতজ্ঞতা জনালোঁ।

হেপি ভিলা, গুৱাহাটী।
আষাঢ় ৫১৩ শঙ্কৰাব্দ

শ্ৰীশুক্ৰেশ্বৰ বৰা

সূচী

বিষয়	পৃষ্ঠা
১। শ্রীকৃষ্ণৰ সাম্যবাদ	১
২। মহত্ব বিচাৰ	৬
৩। বিশ্বামিত্ৰৰ ব্ৰহ্মজ্ঞান লাভ	১০
৪। আত্মত্যাগত দধীচি	১৬
৫। কৃষ্ণ দ্বৈপায়নৰ শান্তি লাভ	২০
৬। জমদগ্নিৰ অতিথি সেৱা	২৫
৭। পৌলস্ত্যৰ অহিংসা ধৰ্ম	৩২
৮। পাৰ্থ-সাবথিৰ অহিংসা নীতি	৩৭
৯। দামোদৰ বিপ্ৰৰ নিকাম ভক্তি	৪১
১০। শিখিধ্বজৰ গাৰ্হস্থ্য ধৰ্ম	৪৯
১১। মহাজনৰ সঙ্গ নিৰ্ণয়	৬৪
১২। দূৰ্য্যোধনৰ মহানুভৱতা	৭৫
১৩। ভীষ্মৰ মহত্ব	৮২

শ্ৰীকৃষ্ণৰ সাম্যবাদ

(কষ্ণিণী হৰণ)

পুৰণি কামৰূপৰ পূব সীমান্তত বিদৰ্ভ ৰাজ্যৰ অধিপতি
ভীষ্মকৰ ৰাজধানী আছিল কুণ্ডিল নগৰ। এই কুণ্ডিল নগৰতেই
ৰূপে গুণে বিভূষিতা ভীষ্মকৰ একমাত্ৰ কন্যা কষ্ণিণীৰ জন্ম হয়।
এই কষ্ণিণী কুণ্ডিল নগৰত জন্ম হোৱাৰ কাৰণেই তেওঁ কুণ্ডিল-
কুঁৱৰী নামেও জনাজাত। হৰিবংশ মতে এই কষ্ণিণীদেৱী
লক্ষ্মীৰ অৱতাৰ।

যৌৱনৰ লগে লগে কষ্ণিণীৰ ৰূপ লাৱণ্যৰ কথা দশোদিশে
বিস্তৰিত পৰিল। কষ্ণিণীৰ এই ৰূপ লাৱণ্যৰ কথা শুনি ভাৰতৰ
একেবাৰে পশ্চিম প্ৰান্তত থকা দ্বাৰকাৰ শ্ৰীকৃষ্ণ মুগ্ধ হয়।
শ্ৰীকৃষ্ণৰ অশেষ গুণাৱলী শুনি কষ্ণিণীও তেওঁৰ প্ৰতি আসক্তা
হয়।

ইফালে প্ৰৱল পৰাক্ৰমী মগধপতি জৰাসন্ধ ৰজাই ভীষ্মকৰ
ওচৰলৈ প্ৰস্তাৱ পাঠিয়ালে যে তেওঁৰ কন্যা কষ্ণিণীক দমঘোষৰ
পুত্ৰ চেদীৰাজ শিশুপালৰ লগত বিয়া দিব লাগে। পোনতে
ভীষ্মকে দান্তিক শিশুপালৰ লগত তেওঁৰ গুণৱতী কন্যা বিবাহ
দিবলৈ অস্বীকাৰ কৰিছিল, কিন্তু তেওঁৰ নিজপুত্ৰ ৰুদ্ৰৰ অযথা
অনুবোধ বাবে বাবে দলিয়াই পেলায়ো অৱশেষত সেই বিবাহৰ

প্ৰস্তাৱত সন্মতি দিবলৈ বাধ্য হয়। যদিও বৃদ্ধ বজা ভীষ্মকে জবাসন্ধ আৰু কল্পৰ কথা এবাৰ নোৱাৰি শিশুপালৰ লগতেই বিয়া দিয়াৰ সন্মতি জনাইছিল, তথাপি কল্পিণীৰ স্বাধীনতাত হস্তক্ষেপ নকৰি তেওঁ সেই বিবাহ সন্মতৰ স্বৰূপে পতাৰ অয়োজন কৰিলে। কুণ্ডিল নগৰত মহা আড়ম্বৰেৰে কল্পিণীৰ বিবাহৰ পূৰ্ণ আয়োজন হল।

বিবাহৰ দিন যিমানেই ওচৰ চাপি আহিল বাজকুঁৱৰী কল্পিণীৰ মন শ্ৰীকৃষ্ণৰ কাৰণে সিমানেই উত্ৰাৱল হৈ উঠিল। শেষত একেবাৰে নিকপায় হৈ বাজ-পুৰোহিত বেদনিধিৰ ওচৰত কান্দি কান্দি মনৰ কথা সকলোখিনি ভাঙি কৈ শ্ৰীকৃষ্ণক বিবাহৰ বাতৰি দিবলৈ কাতুৰ্বাদ কৰিলে। কল্পিণীৰ এনে শোচনীয় অৱস্থা দেখি বেদনিধিৰ কোমল হিয়া একেবাৰে পমি গল। বেদনিধিয়ে অলপো পলম নকৰি কল্পিণীৰপৰা এখন পত্ৰ লৈ সাগৰৰ মাজৰ দ্বাৰকা পুৰীলৈ যাত্ৰা কৰিলে। যাবৰ সময়ত বেদনিধিয়ে কল্পিণী দেৱীক আশ্বাস দি গৈছিল যে যদি তেওঁৰ কৃষ্ণৰ প্ৰতি একান্ত অনুৰাগ আছে, তেন্তে তেওঁৰ নিজ যত্নত নহয়, কল্পিণীৰ ঐকান্তিক সাধনাৰ বলতেই বেদনিধিয়ে এই কাৰ্য্য সাধিব পাৰিব।

বেদনিধিয়ে নানা কষ্টেৰে দ্বাৰকা পাই শ্ৰীকৃষ্ণৰ হাতত কল্পিণীৰ পত্ৰখনি দি সকলো কথা নিবেদন কৰিলে। শ্ৰীকৃষ্ণই পত্ৰখানি পাই আৰু বেদনিধিৰপৰা কল্পিণীৰ শোচনীয় অৱস্থাৰ কথা সবিশেষ জানিব পাৰি খন্তেকো থিৰেৰে থাকিব নোৱাৰিলে।

তুবন্তে বথ প্ৰস্তুত কৰি বেদনিধিক লগতে তুলি লৈ বিদৰ্ভলৈ যাত্ৰা কৰিলে। বথ পবনসঞ্চাবে চলাই বিবাহৰ আগদিনা আহি কুণ্ডিল নগৰত উপস্থিত হল। শ্ৰীকৃষ্ণই মহা সন্তুৰ্ণে বথ বাখি বুদ্ধি পৰামৰ্শ দি বেদনিধিক কল্পিণীৰ ওচৰলৈ পঠাই দিলে। বেদনিধিয়ে কল্পিণী দেৱীৰ ওচৰত কৃষ্ণ আগমনৰ বাতৰি দি তেওঁৰ অভিপ্ৰায় জনালে।

বেদনিধিৰ পৰামৰ্শ মতে কল্পিণীয়ে সেই দিনা পূজা কৰিবৰ কাৰণে 'দেৱ-মন্দিৰলৈ গ'ল। দেৱ-মন্দিৰত শুদ্ধ সঙ্কল্পেৰে পূজা অৰ্চনা কৰি ঘৰলৈ আকৌ উভতি আহিল। উভতি আহোঁতে বাটতে শ্ৰীকৃষ্ণই কল্পিণীক হাতত ধৰি লৈ আগেয়েই যুগুত কৰি বথা নিজ বথত তুলি ললে আৰু দ্বাৰকা বুলি বথ এৰি দিলে।

শ্ৰীকৃষ্ণই কল্পিণীক বাটতে বলেৰে হৰণ কৰি নিয়া বুলি শুনি বিবাহ উপলক্ষে উপস্থিত থকা জবাসন্ধ, শিশুপাল আদি বাজন্ত্যবৰ্গই লাজ আৰু অপমানত মৰ্মান্তিক হৈ শ্ৰীকৃষ্ণৰ বথ আক্ৰমণ কৰি প্ৰতিবোধ কৰিবৰ কাৰণে সকলোৱে অস্ত্ৰ শস্ত্ৰ লৈ আগবাঢ়ি খেদি গল। সকলো বজা একত্ৰিত হৈ কৃষ্ণ-বথ আক্ৰমণ কৰিলে। খণ্ডেকৰ ভিতৰতে দুয়ো পক্ষৰ মাজত ভয়ঙ্কৰ যুদ্ধ লাগি উঠিল। শ্ৰীকৃষ্ণই অকলে নিজে বথ চলাই শত্ৰুৰ সৈতে যুদ্ধ কৰা দেখি কল্পিণীয়ে শ্ৰীকৃষ্ণৰ ওচৰত সকলো প্ৰাৰ্থনা জনাই অনুমতি লৈ নিজে বথ চলাবলৈ ধৰিলে। কল্পিণীৰ বথ-চালনা দেখি সকলো চমকুত হল। শ্ৰীকৃষ্ণৰ প্ৰচণ্ড

বিক্রমত শত্ৰুপক্ষৰ অসংখ্য সৈন্য বণত পৰিল। জবাসন্ধ শিশুপাল আদি প্ৰধান প্ৰধান বীৰবিলাক ভয়ত পলাল। ভীষ্মক-নন্দন কল্পবীৰে মৰণান্তিক অপমান পাই নিজ ভগিনী কক্লিণীক উদ্ধাৰ কৰিব নোৱাৰিলে পুনৰ উভতি নাহে বুলি আগেয়েই প্ৰতিজ্ঞা কৰি আহিছিল। সেই কাৰণে আন আন বীৰসকলে শ্ৰীকৃষ্ণৰ প্ৰচণ্ড বিক্ৰমত তিষ্ঠিব নোৱাৰি বণভঙ্গ দিয়াতো কল্পবীৰে যুদ্ধ ত্যাগ নকৰিলে। কল্প আৰু শ্ৰীকৃষ্ণৰ মাজত তুমুল সংগ্ৰাম আৰম্ভ হ'ল।

তীক্ষ্ণ অস্ত্ৰৰ প্ৰহাৰত কল্প বাৰ বাৰ মুচ্ছিত হোৱা স্বত্বেও পুনঃ পুনঃ যুদ্ধ কৰা দেখি শ্ৰীকৃষ্ণৰ বৰ খং উঠিল। এইবাৰ তেওঁ কল্পৰ প্ৰাণবধ কৰিবলৈ উত্তত হ'ল। কল্পক বধ কৰিবলৈ উত্তত হোৱা দেখি কক্লিণীদেৱীৰ প্ৰাণ ব্যাকুল হৈ উঠিল। মৰমৰ ভায়েক কল্পক বধ নকৰিবলৈ শ্ৰীকৃষ্ণৰ চৰণত ধৰি সকাহৰে কাকূতি কৰিবলৈ ধৰিলে। কক্লিণীৰ এনে আচৰণত শ্ৰীকৃষ্ণ বিমৰ্ষ হৈ পৰিল। শ্ৰীকৃষ্ণই কলে—

“প্ৰিয়ে! মই মিছাতে ইমানবোৰ সৈন্য সামন্ত নিপাত কৰি মই তোমাক প্ৰধান মহিষী পাতিবলৈ অভিলাষ কৰিছিলোঁ। তোমাৰ পিতৃ আৰু ভাতৃৰ আদেশত যি বিলাক নিৰপৰাধী সৈন্যই আহি মোৰ বিপক্ষে যুদ্ধ কৰিছিল, সেই-বিলাক বধ কৰিবৰ কাৰণে যুদ্ধত তুমি নিজে বথ পৰিচালনা কৰি মোক সহায় কৰিলা। এতিয়া যি জন মোৰ প্ৰধান শত্ৰু আৰু যি জনৰ দোষৰ কাৰণেই আজি অসংখ্য নিৰ্দোষী প্ৰাণী

মৃত্যুৰ মুখত পৰিল, সেই জন তোমাৰ নিজ সহোদৰ হোৱাৰ কাৰণেই তেওঁক বধ নকৰিবৰ কাৰণে তুমি কাতৰ প্ৰাৰ্থনা জনাইছা। সমৰত বা ন্যায় নীতি মতে এনে আত্ম পৰ ভাব অতি শোচনীয়, ঘৃণনীয়। সি যি হওক তোমাৰ প্ৰথম অনুৰোধ বক্ষা কৰি ছবন্ত কল্পৰ প্ৰাণ বধ নকৰি তেওঁক মৰণতুল্য লাঞ্ছনা কৰিয়েই মোৰ সমৰ-নীতি বক্ষা কৰিম।”

এই বুলি শ্ৰীকৃষ্ণই খুড়-বাণ মাৰি কল্পবীৰৰ মূৰ একেবাৰে মুণ্ডন কৰি পেলালে। কক্লিণী দেৱী লাজতে তলমুৱা হৈ ব'ল।

মহত্ব বিচাৰ

প্ৰধান উপাস্ত্ৰ দেৱতা ব্ৰহ্মা বিষ্ণু আৰু শিৱৰ ভিতৰত কোন জন সৰ্ব্বশ্ৰেষ্ঠ সেই বিষয়ে নৈমিষাৰণ্যত ঋষি-মুনিসকলৰ মাজত ভীষণ তৰ্ক-যুদ্ধ আৰম্ভ হ'ল। ঋষি-মুনিসকলৰ অনুবোধ মতে এই কথাৰ মামাংসাৰ নিমিত্তে মহামুনি ভৃগু প্ৰথমতে ব্ৰহ্মাৰ ওচৰলৈ গ'ল। পৰীক্ষা ল'বৰ মনেৰে মহামুনি ভৃগুৱে পোনে পোনে ব্ৰহ্মলোকলৈ গৈ সৃষ্টিকৰ ব্ৰহ্মাক কোনো সম্ভাষণ নজনোৱাকৈ নিজেই ইচ্ছা মতে পাৰিষদসকলৰ সৈতে আসনত বহিল। ভৃগুৱে এনে ব্যৱহাৰত ব্ৰহ্মা কোপিত হৈ তেওঁক নানা তিবস্কাৰ কৰি অভিশাপ দিবলৈ উদ্ভূত হ'ল। ধীমান ভৃগুৱে নিজ অপৰাধৰ বাবে নানা প্ৰকাৰ মিনতি বচনেৰে কাকূতি কৰাত কোনোমতে ব্ৰহ্মাৰ ক্ৰোধ উপশম হ'ল। তাৰ পাচত ভৃগুৱে যথাযোগ্য ভাৱে নমস্কাৰ জনাই তাৰপৰা প্ৰস্থান কৰিলে।

তাৰ পাচত মহামুনি ভৃগু বাহিৰে বাহিৰে কৈলাসলৈ গৈ মহাযোগী শিৱৰ ওচৰত উপস্থিত হ'ল। সেই সময়ত পশুপতি শিৱই বিভোল হৈ পঞ্চমুখেৰে হৰিগুণ কীৰ্ত্তন কৰি আছিল। সমুখত মহামুনি ভৃগুক দেখি ভোলানাথ শিৱ আনন্দত আত্মহাৰা হৈ পৰম ভাগৱত মহামুনি ভৃগুক আকোৱালি ধৰিবৰ কাৰণে হাত মেলি আগিবাঢ়ি গ'ল। মহৰ্ষিয়ে পৰীক্ষা

ল'বৰ কাৰণে কৃত্ৰিম ক্ৰোধ দেখুৱাই কলে—“ছিঃ ছিঃ! কি ক'বা, কি ক'বা! যাৰ পৰিধান বাঘ-চৰ্ম্ম, যাৰ কণ্ঠৰ ভূষণ নৃমুণ্ডৰ মালা, যাৰ মস্তক দুৰ্গন্ধ জঁটা-জালেৰে পৰিপূৰ্ণ, যাৰ শৰীৰত সুগন্ধি চন্দনৰ পৰিৱৰ্ত্তে অস্থি-ভগ্ন, তেনে অপৱিত্ৰ জনে পৱিত্ৰ বৈষ্ণৱৰ দেহ স্পৰ্শ ক'বা অনুচিত। আঁতৰ হওক, মোৰ পৱিত্ৰ দেহ স্পৰ্শ নকৰিব।”

মহৰ্ষিৰ এই নিন্দা বাক্যত শিৱ একেবাৰে ক্ৰোধান্বিত হৈ পৰিল। খঙত অস্থিৰ হৈ হাতৰ মহাশূলেৰে তেওঁক বধ কৰিবলৈ উদ্ভূত হ'ল। মহৰ্ষিয়ে শিৱৰ এনে কদ্ৰ মূৰ্ত্তি দেখি ভীষণ ত্ৰাস পোৱা যেন দেখুৱাই শিৱ-স্তোত্ৰ গাই গাই কাতুৰবাদ কৰি ক্ষমা প্ৰাৰ্থনা কৰিলে। তাৰ পাচত আশুতোষ শিৱৰ ক্ৰোধ অন্তৰ্হিত হোৱাত মহামুনি ভৃগুৱে প্ৰণাম জনাই শিৱৰপৰা বিদায় লৈ আকৌ বাহিৰে বাহিৰে বৈকুণ্ঠ-ধামলৈ যাত্ৰা কৰিলে।

ভক্তৰ কাৰণে বৈকুণ্ঠদ্বাৰ অবাৰিত। মহামুনিৰে বৈকুণ্ঠ পাই নাৰায়ণক বিচাৰি পোনে পোনেই বিষ্ণুৰ শয়ন-মন্দিৰত প্ৰৱেশ কৰিলে। সেই সময়ত নাৰায়ণ লখিমী আইৰ সৈতে নানা প্ৰকাৰ হাস্য কৌতুকেৰে শয়ন-মন্দিৰত কেলি কৰি আছিল। ভৃগুমুনিৰে তেনে অৱস্থাত ছয়োকে দেখি কল্প ভাৱে কবলৈ ধৰিলে—“যি বৈকুণ্ঠ লাভৰ কাৰণে পৃথিৱীত সাধক-সকলে সদায় কঠোৰ তপস্যা কৰিব লাগিছে, সেই বৈকুণ্ঠ-ধামত এনে অসৎ ব্যৱহাৰ। ছিঃ ছিঃ! দুৰ্ম্মতি নাৰায়ণক দৰ্শন কৰি মোৰ আজন্ম তপস্যাৰ ফল হানি কৰিলে।। নাই আৰু

এই দুৰ্ঘ্যতিৰ মুখ চাই থকা উচিত নহয়।” এই বুলি খঙেৰে নাৰায়ণৰ বুকুত পদাঘাত কৰি তাৰপৰা উভতিবৰ কাৰণে খোজ ললে। কিন্তু নাৰায়ণে খন্তেক সময়ো পলম নকৰি পালঙ্ক শয্যাৰপৰা বেগেৰে নামি আহি ভৃগুৰ ভৰিত ধৰি ভৰি দুখন মোহাৰি মোহাৰি সকৰুণে কবলৈ ধৰিলে—“হে মহাভাগ! মোৰ বজ্ৰসম কঠিন বুকুত আপোনাৰ সুকোমল চৰণ দুখানিয়ে আঘাত কৰাত নিশ্চয় বিষম দুখ পাইছে। সেই বাবে ক্ষমা কৰক দেৱ!”

তেতিয়া মহামুনিয়ে নাৰায়ণৰ মহিমা প্ৰত্যক্ষ দৰ্শন কৰি আনন্দত পুলকিত হল। মনত ভাবিবলৈ ধৰিলে—ক’ত ব্ৰহ্মাৰ ওচৰত অসন্মান প্ৰদৰ্শন, শিৱৰ প্ৰতি কুৰ্বাক্য প্ৰয়োগ, আৰু ক’ত প্ৰাণ প্ৰিয়সীৰ সন্মুখত বিষ্ণুৰ বক্ষত পদাঘাত!! সি যি হওক নিজ অভীষ্ট সিদ্ধ হোৱা বুলি জানি তেওঁৰ এই কাৰ্য্যৰ বাবে অতি মিনতিৰে নাৰায়ণৰ ওচৰত ক্ষমা খুজি তাৰপৰা আকৌ নৈমিষাৰণ্যলৈ উভতি আহিল।

মুহূৰ্ত্তৰ ভিতৰতে ১কহত কিটো হল লক্ষ্মীদেৱীয়ে একো ততকে ধৰিব নোৱাৰিলে। চকুৰ আগতে প্ৰাণবল্লভৰ এনে নিদাকণ অপমান ঘটাত শোকত বিহ্বল হৈ নাৰায়ণৰ বুকুৰ ভৃগু মুনিৰ ভৰি সাঁচৰ ধূলিবিলাক মচি দিব খোজাত নাৰায়ণে বাধা দি কলে—“নমচিবা প্ৰিয়ে! ভকতৰ পদ-ধূলি পৰম পৱিত্ৰ। এই পদধূলি বাখিবৰ কাৰণে মোৰ হৃদয়তকৈ আন পৱিত্ৰ ঠাই কতো নাই প্ৰিয়ে! ভকতৰ এই পদচিহ্ন মোৰ বক্ষত সদায় অঙ্কিত থাকিব আৰু ইয়াক সদায় বনফুলেৰে ভূষিত কৰা হব।”

তেতিয়াৰপৰাই নাৰায়ণৰ বক্ষত ভৃগুৰ পদ-চিহ্ন অঙ্কিত হৈ বল আৰু সেই পদচিহ্নৰ ওপৰত বনফুল ভূষিত হৈ থাকিবলৈ নাৰায়ণে ডিঙিত বনফুলৰ মালা আঁৰি ললে। তেতিয়াৰপৰাই নাৰায়ণৰ আন এটা নাম হল বনমালী আৰু সেই বুকুত অঙ্কিত হৈ থকা খোজটিৰ নাম হল শ্ৰীবৎস।

লক্ষ্মীদেৱীয়ে কিন্তু প্ৰাণ-বল্লভৰ এই অপমানত নিজক কোনোমতেই প্ৰবোধ দিব নোৱাৰিলে। তেওঁ অভিশাপ দিলে—“আজিৰপৰা বিষ্ণুভক্তসকল লক্ষ্মীহীন হওক।” তেতিয়াৰপৰাই বৈষ্ণৱ ভক্তসকল লক্ষ্মীহীন হৈ আনন্দ মনেৰে কেৱল ভক্তিধাৰাৰ অমৃত পান কৰিবলৈ ধৰিলে।

ইফালে ভৃগুমুনি নৈমিষাৰণ্যত উপস্থিত হৈ ঋষিসকলৰ আগত তেওঁ আনুপূৰ্বিক সকলো ঘটনা বৰ্ণনা কৰি কলে যে ব্ৰহ্মা নিজ পিতৃ হৈয়ো সন্মান নজনোৱাৰ কাৰণে অহঙ্কাৰত হিতাহিতশূন্য হৈ পৰিল। শিৱক নিন্দা কৰোতেই ব্ৰহ্মহত্যা কৰিবলৈ উদ্যত হল। কিন্তু বিষ্ণুক নিজ প্ৰিয়সীৰ আগত বুকুত পদাঘাত কৰি অপমান কৰাতো বিষ্ণুৱে ভক্তৰ দুখহে বেচিকৈ অনুভৱ কৰি নিজকহে অপৰাধী বুলি বিবেচনা কৰিলে। এতিয়া সকলোৱে বিচাৰ কৰি স্থিৰ কৰক—কাৰ মহত্ব বেচি।

মহামুনি ভৃগুক সকলোৱে সাধু সাধু বুলি প্ৰশংসা কৰিবলৈ ধৰিলে আৰু বিষ্ণুৰ মহত্বই সকলোতকৈ বেচি বুলি সকলোৱে একবাক্যে স্বীকাৰ কৰিলে। সেয়েহে আজিও উচ্চ বৰে প্ৰতিধ্বনিত হৈ আছে—

“সমস্ত মন্তকমণি

নিজ ভকতৰ বশ্য

ভজো হেন দেৱ যত্নপতি ॥”

বিশ্বামিত্ৰৰ ব্ৰহ্মজ্ঞান লাভ

(বশিষ্ঠ আৰু বিশ্বামিত্ৰৰ শিষ্টাচাৰ)

মহাবাজ বিশ্বামিত্ৰই যেতিয়া নিজ ক্ষত্ৰিয় শক্তিৰ বলত মহামুনি বশিষ্ঠৰ হাতৰপৰা বাঞ্ছাকল্পতক সদৃশ তেওঁৰ কপিলী নামক কামধেনুজনী কোনোমতেই নিজৰ কৰি লব নোৱাৰিলে তেতিয়া তেওঁৰ ক্ষত্ৰিয় জন্মৰ প্ৰতি ধিক্কাৰ উপজিল। যাতে ব্ৰাহ্মণত্ব লাভ কৰি বশিষ্ঠতকৈয়ো শ্ৰেষ্ঠ ৰাখি হৈ তাৰ প্ৰতিশোধ লব পাৰে, তাৰ নিমিত্তে বিশ্বামিত্ৰ দৃঢ়সঙ্কল্প হ'ল।

বিশ্বামিত্ৰই ৰাজ্য ধন সকলোকে পৰিত্যাগ কৰি নিজ অভীষ্ট সিদ্ধিৰ কাৰণে গহন বনত আশ্ৰয় ললেগৈ। তাতে তেওঁ কঠোৰ ভাৱে উগ্ৰ তপস্যা আৰম্ভ কৰিলে। বিশ্বামিত্ৰৰ তপস্যাত ত্ৰিদিব কঁপি উঠিল। অভীষ্ট বৰ দি তপস্যা নিবৃত্ত কৰিবৰ বাবে ব্ৰহ্মা বিশ্বামিত্ৰৰ ওচৰলৈ আহি কলে যে “অভীষ্ট বৰ লৈ তপস্যাৰপৰা নিবৃত্ত হোৱাঁ।” ব্ৰহ্মাৰ আদেশ অনুসৰি বিশ্বামিত্ৰই তেওঁৰ ক্ষত্ৰিয়ত্বৰ পৰিবৰ্ত্তে ব্ৰাহ্মণত্ব লাভৰ প্ৰাৰ্থনা জনালে। তেতিয়া ব্ৰহ্মাই প্ৰবোধ বচনেৰে বুজালে যে ব্ৰাহ্মণত্ব বৰলাভৰদ্বাৰা প্ৰাপ্ত হ'ব নোৱাৰে। কোনো বিশিষ্ট গুণৰ অধিকাৰী হলেহে ব্ৰাহ্মণত্ব লাভ কৰিব পাৰে। এতেকে তুমি এই বৰৰ পৰিবৰ্ত্তে আন বৰ লোৱাঁ।”

বিশ্বামিত্ৰই ব্ৰহ্মাৰ এই কথাত সন্মত নহৈ তেওঁ কেৱল ব্ৰাহ্মণত্ব লাভৰহে বাৰ বাৰ প্ৰাৰ্থনা জনালে। বিশ্বামিত্ৰৰ এনে অসম্ভৱ প্ৰাৰ্থনা পূৰাব নোৱাৰি ব্ৰহ্মা বিষণ্ণ মনেৰে নিজ ধামলৈ গতি কৰিলে।

ব্ৰহ্মাই অভীষ্ট বৰ দিবলৈ বিমুখ হোৱা স্বত্বেও বিশ্বামিত্ৰ নিজ সঙ্কল্পৰপৰা অলপো বিচলিত নহৈ আকৌ কঠোৰভাৱে তপস্যা আৰম্ভ কৰিলে। সুদীৰ্ঘ কালৰ কঠোৰ তপস্যাৰ আকৰ্ষণত ব্ৰহ্মা স্থিৰেৰে থাকিব নোৱাৰি পুনৰ বিশ্বামিত্ৰৰ ওচৰত উপস্থিত হ'ল। বিশ্বামিত্ৰৰ সমুখত থিয় হৈ ব্ৰহ্মাই ধীৰ ভাৱেৰে কলে “হে মহাবাজ ! ক্ষত্ৰিয় বক্ত আৰু বীৰসুলভ অবয়বেৰে তুমি কোনোমতেই ব্ৰাহ্মণত্ব লাভ কৰিব নোৱাৰিবা। এই দেহা নিপাত হলে পৰজন্মত তুমি নিশ্চয় ব্ৰাহ্মণত্ব আৰু ব্ৰহ্মজ্ঞান লাভ কৰিব পাৰিবা। গতিকে এতিয়া তুমি তপস্যাৰপৰা নিবৃত্ত হৈ ক্ষত্ৰিয় ধৰ্ম পালন কৰি ৰাজ্য শাসন কৰাগৈ।”

ব্ৰহ্মাৰ বাক্যত সন্মত নহৈ তেওঁ সেই জন্মতেই ব্ৰাহ্মণত্ব লাভৰ কাৰণে বিশ্বামিত্ৰই অবিচলিত ভাৱে আকৌ প্ৰাৰ্থনা জনালে। ব্ৰহ্মাই সেই প্ৰাৰ্থনা পূৰ্ণ কৰা অসম্ভৱ বুলি পুনৰ উভতি গ'ল।

ব্ৰহ্মাই দ্বিতীয় বাৰ এইদৰে বিমুখ কৰি যোৱাত বিশ্বামিত্ৰৰ ক্ষত্ৰিয় হৃদয়ত প্ৰতিদ্বন্দী ভাব দুগুণে জাগি উঠিল। এইবাৰ তেওঁ আকৌ কঠোৰ ভাৱে তপস্যা আৰম্ভ কৰিলে। বিশ্বামিত্ৰৰ কঠোৰ

তপঃ প্ৰভাৱত বিশ্বত ভ্ৰাসৰ সঞ্চাৰ হল। ব্ৰহ্মা স্থিৰেৰে থাকিব নোৱাৰিলে। তেওঁৰ সৃষ্টিত বিধিনি ঘটে বুলি ল'ৰালবিকৈ বিশ্বামিত্ৰৰ ওচৰলৈ আহি তেওঁৰ ডিঙিত ব্ৰহ্মসূত্ৰ প্ৰদান কৰি তেওঁক ব্ৰাহ্মণ বুলি স্বীকাৰ কৰি ব্ৰহ্মলোকলৈ গুচি গল।

বিশ্বামিত্ৰই নিজ শক্তিৰ প্ৰভাৱেৰে ব্ৰহ্মাবপৰা ব্ৰহ্মসূত্ৰ লাভ কৰি অনুভৱ কৰিলে যে বশিষ্ঠ মুনিতকৈ তেওঁ শ্ৰেষ্ঠ। কিয়নো বশিষ্ঠৰ ব্ৰাহ্মণত্ব লাভ হৈছে উত্তৰাধিকাৰী সূত্ৰত আৰু তেওঁ ব্ৰাহ্মণত্ব লাভ কৰিছে নিজ অধ্যৱসায়বদ্বাৰা। গতিকে তেওঁ বশিষ্ঠতকৈ নিশ্চয় শক্তিমন্ত্ৰ আৰু শ্ৰেষ্ঠ। ইয়াকে ভাবি তেওঁ ব্ৰাহ্মণত্বৰ উচ্চ আসন লাভ কৰিবৰ কাৰণে পূৰ্বশত্ৰু বশিষ্ঠ মুনিৰ ওচৰলৈ গল। মহামুনি বশিষ্ঠ ত্ৰিকালজ্ঞ পুৰুষ। তেওঁ বিশ্বামিত্ৰৰ মনৰ অহঙ্কাৰ বুজিব পাৰি তেওঁৰ ওচৰলৈ সন্মান বিচাৰি দান্তিক ভাৱেৰে যোৱা কাৰণে বিশ্বামিত্ৰক ব্ৰাহ্মণ বুলি সমাদৰ কৰা দূৰৈৰ কথা, তেওঁক সাধৰণ ভাৱেও মাত এযাবকে নিদিলে। বিশ্বামিত্ৰৰ দান্তিক হৃদয়ত দাকণ আঘাত লাগিল। তেওঁ তিলান্ধ সময়ো পলম নকৰি তুবন্তে ব্ৰহ্মলোকলৈ গল। ব্ৰহ্মলোকলৈ গৈ সৃষ্টিকৰ ব্ৰহ্মাৰ ওচৰত আপত্তি কৰিলে যে তেওঁক ব্ৰহ্মসূত্ৰ প্ৰদান কৰাটো এক ভীষণ প্ৰতাৰণা মাত্ৰ, নহলে তেওঁক মহামুনি বশিষ্ঠই ব্ৰাহ্মণ বুলি স্বীকাৰ আৰু সন্মান নকৰিব কিয়?

ব্ৰহ্মাই বিশ্বামিত্ৰৰ এই অনুযোগ শুনি কলে যে বশিষ্ঠৰ নিতান্তই ভুল হৈছে। মই তোমাক ব্ৰহ্মসূত্ৰ দিছো যেতিয়া

তাক অগ্ৰাহ কৰে কোনে? এতিয়া আকৌ বশিষ্ঠৰ ওচৰলৈ যোৱা। এইবাৰ বশিষ্ঠই নিশ্চয় নিজৰ ভুল বুজি তোমাক ব্ৰাহ্মণ বুলি সমাদৰ কৰিব।

ব্ৰহ্মাৰ আশ্বাস মতে বিশ্বামিত্ৰ আকৌ বশিষ্ঠৰ ওচৰলৈ গল। এইবাৰো বশিষ্ঠই বিশ্বামিত্ৰক কোনো আদৰ সন্তাষণ নজনালে। আন কি তেওঁ যোৱা দেখি মুখ ঘূৰাই পিঠিহে দিলে। বশিষ্ঠৰ এনে আচৰণত বিশ্বামিত্ৰই মৰণান্তিক লাজ আৰু অপমান পাই পুনৰ ব্ৰহ্মাৰ ওচৰলৈ গল। ব্ৰহ্মাৰ আগত বিশ্বামিত্ৰই বশিষ্ঠৰ আচৰণ সম্পৰ্কে সকলো ভাঙি কৈ তেওঁৰ বিপক্ষে অভিযোগ কৰাত এইবাৰ ব্ৰহ্মাৰ খং উঠিল। ব্ৰহ্মাই ক্ৰোধ কৰি বিশ্বামিত্ৰক আদেশ দিলে যে তুমি এইবাৰ আকৌ বশিষ্ঠৰ ওচৰলৈ যোৱা। মোৰ প্ৰদত্ত ব্ৰহ্মসূত্ৰক অৱজ্ঞা কৰি যদি তোমাক ব্ৰাহ্মণ বুলি স্বীকাৰ আৰু সন্মান নকৰে তেন্তে মই বাক্য কৰিছো—বশিষ্ঠ মুহূৰ্ত্ততে ভস্মীভূত হ'ব। এতেকে তুমি এইবাৰ নিশঙ্ক মনেৰে বশিষ্ঠৰ সমুখত উপস্থিত হোৱাগৈ।

ব্ৰহ্মাৰ এই প্ৰচণ্ড বাণী শুনি বিশ্বামিত্ৰ আনন্দিত হল। তেওঁ আনন্দ মনেৰে বশিষ্ঠৰ আশ্ৰমলৈ পুনৰ যাত্ৰা কৰিলে। বিশ্বামিত্ৰই বশিষ্ঠ ঋষিৰ আশ্ৰমত প্ৰৱেশ কৰি দূৰৈৰপৰা বশিষ্ঠক দেখি হঠাৎ তেওঁ বৈ গল। বিশ্বামিত্ৰৰ মনত ভাবৰ উদয় হল যে যদি এইবাৰ বশিষ্ঠই তেওঁক আগবদৰে সন্মান নকৰে, তেন্তে ব্ৰহ্মাৰ বাক্যত বশিষ্ঠ নিশ্চয় ভস্ম হ'ব। বশিষ্ঠই

যে তেওঁক ব্রাহ্মণ বুলি স্বীকাৰ কৰিব তাৰ কোনো সম্ভাৱনা নাই। গতিকে তেওঁৰ এই যাত্ৰা বশিষ্ঠ বধৰ বাহিৰে আন একো নহ'ব। বশিষ্ঠই মোক সন্মান নকৰিলেই বা, তাত মোৰ ক্ষতি কি? গতিকে মোৰ সন্মান লাভৰ কাৰণে বশিষ্ঠক বধ কৰাৰ প্ৰয়োজন কি? এজন নিৰপৰাধী লোকক বিনাশ কৰি তেওঁ সন্মান লাভ কৰিব নোখোজে। ইয়াকে ভাবি তেওঁ তাৰপৰাই উভতিবৰ কাৰণে ঘূৰি খোজ দিলে।

মহামুনি বশিষ্ঠই দূৰৈৰপৰাই বিশ্বামিত্ৰৰ আগমন নিৰীক্ষণ কৰি আছিল। হঠাৎ তেওঁ আদৰাটৰপৰা উভতি যোৱা দেখি আক তেওঁৰ মনৰ অভিপ্ৰায় বুজিব পাৰি বশিষ্ঠই দূৰৈৰপৰাই চিঞৰি মাতিলে—“হে ব্রাহ্মণ! হে মহৰ্ষি বিশ্বামিত্ৰ! অপেক্ষা কৰক, মোৰ নমস্কাৰ গ্ৰহণ কৰক।” এই বুলি তেওঁ দূৰৈৰপৰাই প্ৰণিপাত জনাই বিশ্বামিত্ৰৰ ওচৰলৈ আগবাঢ়ি গল। বশিষ্ঠৰ আচৰণ দেখি বিশ্বামিত্ৰ আচৰিত হৈ থিয় দি বল। মহামুনি বশিষ্ঠই বিশ্বামিত্ৰৰ ওচৰচাপি নমস্কাৰ কৰি নম্ৰভাৱে কলে—“এতিয়াহে আপুনি মোৰ নমস্কাৰ। যি মুহূৰ্ত্ততে আপোনাৰ হৃদয়ৰপৰা অহমিকা আঁতৰি তাৰ ঠাইত দয়া দাক্ষিণ্য আদি পৱিত্ৰ ভাববাণিয়ে অধিকাৰ কৰিলে সেই মুহূৰ্ত্তৰপৰাহে আপোনাৰ হৃদয়ত ব্রাহ্মণত্বই ঠাই পালে। ব্ৰহ্মাৰ অনুগ্ৰহত আপুনি এডাল ব্ৰহ্মসূত্ৰ লাভ কৰিছিল যদিও আপোনাৰ মনৰপৰা দাস্তিকতা আদি বেয়া প্ৰবৃত্তিবোৰ আঁতৰ হোৱা নাছিল। প্ৰকৃত জ্ঞানীজনে কেতিয়াও দাস্তিকতাক মুখ্য স্থান নিদিয়। আপুনি

মোৰ আচৰণত বিশেষ অপমান পায়ো যেতিয়া মোৰ অৱশ্যাস্তাৱী মৃত্যুত আপোনাৰ হৃদয় ব্যথিত হৈ উঠিল, সন্মান লাভৰ নিমিত্তে এজন নিৰীহ প্ৰাণী বধ কৰাটো অন্তায় বুলি ভাবি প্ৰতিশোধ নলৈ আঁতৰি গল, তেতিয়াহে আপোনাৰ প্ৰকৃত ব্ৰহ্মজ্ঞান লাভ হল। ব্ৰহ্মজ্ঞানী জনেহে ব্রাহ্মণ পদবাচ্য। ব্ৰহ্মসূত্ৰ ধাৰণ কৰিয়েই ব্রাহ্মণত্বৰ দাবী কৰাটো গৰ্হিত কথা।”

ইয়াৰ পাচত ছয়োজনে কোলাকুলি কৰি আনন্দত আপ্লুত হল।

আত্মত্যাগত দধীচি

(ইন্দ্রৰ বৃত্তাস্থৰ বধ)

ব্রহ্মাণ্ড পুৰাণ মতে দধীচি মুনি মহৰ্ষি শুক্ৰাচাৰ্য্যৰ ঔবসত প্রজাপতিৰ কন্যা শান্তীৰ গৰ্ভত জন্ম হয়। দধীচি ধীশক্তি সম্পন্ন মহা জ্ঞানী আৰু কৰ্ত্তব্যপৰায়ণ পুৰুষ আছিল। মাতামহ প্রজাপতি দক্ষই যেতিয়া শিরহীন যজ্ঞ আবন্ত কৰিছিল, তেতিয়া তেওঁ যজ্ঞেশ্বৰ শিরক নিমন্ত্ৰণ নকৰিলে যে যজ্ঞ সম্পূৰ্ণ নহয় তাক তত্ত্ব-জ্ঞানেৰে উপদেশ দি শিরক আমন্ত্ৰণ কৰিবলৈ বহুতো অনুবোধ কৰিছিল। কিন্তু দক্ষই তেওঁৰ অনুবোধ উলঙ্ঘা কৰাত দধীচি বিবক্ত হৈ তাৰপৰা আঁতৰি যায়।

দধীচি পৰম তপস্বী পুৰুষ আছিল। এদিন দধীচি উগ্র তপস্ক্ৰান্ত বত থকাত দেৱবাজ ইন্দ্রই ভয় খাই তেওঁৰ তপস্ক্ৰান্ত ভঙ্গ কৰিবৰ কাৰণে অলম্বয় নামেৰে এজনী অগ্নিবাক মুনিৰ ওচৰলৈ পঠিয়াই দিলে। অগ্নিবাই নানা লাস বেশ কৰি মুনিক দেখা দিয়াত মুনি কামবিহ্বল হৈ পৰে আৰু লগে লগে তেওঁৰ বেতঃপাত হয়। মুনিৰ বীৰ্য্য অব্যৰ্থ। গতিকে সেই বেতবপৰা সাবস্বত নামে এটি পুত্ৰৰ উৎপত্তি হয়। ইন্দ্রৰ এনে গৰ্হিত কাৰ্য্যত মুনি ক্ৰোধিত হৈছিল যদিও তাৰ কোনো প্ৰতিহিংসা সাধন নকৰি আত্ম-সম্বৰণ কৰি থাকিল।

দেৱবাজ ইন্দ্রৰ ইন্দ্রত্ব ছুৰ্কাৰ বীৰসকলৰ লোভৰ সামগ্ৰী।

প্ৰৱল পৰাক্ৰান্ত অশ্বৰ বৃত্তই স্বৰ্গ মৰ্ত্ত্য পাতাল অধিকাৰ কৰি স্বৰ্গবপৰা সকলো দেৱতাকে বিতাড়িত কৰে। দেৱতাসকলে ছলে বলে কৌশলে কোনো প্ৰকাৰে বৃত্তাস্থৰক নিধন কৰিব নোৱাৰি শেষত নিকপায় হৈ তাৰ প্ৰতিকাৰৰ বাবে নাৰায়ণৰ ওচৰত প্ৰাৰ্থনা জনালে। নাৰায়ণে দেৱতাসকলৰ দুৰ্গতি দেখি উপায় দিলে যে কোনো এজন নিৰ্ব্বিকাৰ পুৰুষে যদি বৃত্তাস্থৰ নিধনৰ কাৰণে নিৰ্ব্বিকাৰ চিন্তেৰে তেওঁৰ নিজ অস্থি প্ৰদান কৰে, তেন্তে সেই অস্থিবদ্বাবাই অস্ত্ৰ নিৰ্ম্মাণ কৰি প্ৰহাৰ কৰিলে বৃত্তাস্থৰ নিশ্চয় বিনাশ হব। নাৰায়ণে ইয়াকো জনালে যে মহামুনি দধীচিৰ বাহিৰে নিৰ্ব্বিকাৰ আত্মত্যাগী পুৰুষ বৰ্ত্তমান আৰু কোনো নাই। গতিকে তেওঁৰেই অস্থি প্ৰাৰ্থনা কৰি বৃত্তাস্থৰক বিনাশ কৰা কৰ্ত্তব্য।

নাৰায়ণৰ কথাত দেৱতাসকল কিছু আশ্বস্ত হল যদিও পাচত সকলোৱে প্ৰমাদ গণিলে। এফালে এজন মহামানৱৰ প্ৰাণ নাশ, আনফালে ত্ৰিদিব ধ্বংস। মহা সমস্যা! ব্ৰহ্মহত্যা কৰি স্বৰ্গৰাজ্য বক্ষা কৰিবলৈ যোৱাটো অতি যুগলীয়া কাৰ্য্য বুলি সকলোৱে বিবেচনা কৰিলে। এই বিষয়ে দেৱসমাজত ভীষণ চাঞ্চল্যৰ সৃষ্টি হল।

দেৱবাজ ইন্দ্রই এই সঙ্কট মুহূৰ্ত্তত গভীৰ বিবেচনাৰে নিজৰ কৰ্ত্তব্য স্থিৰ কৰি ললে। তেওঁ স্থিৰ কৰিলে যে যি সকলে আজি অতদিনে তেওঁক বাজত্ব দি সকলো প্ৰকাৰৰ সুখ-শান্তিৰ বিধান কৰি তেওঁৰ আনুগত্য স্বীকাৰ কৰি আহিছে, সেইসকলৰ

সুখ-শান্তিৰ বিধানৰ কাৰণে তেওঁ আজি নবকৰ অতল গৰ্ভলৈকো জাপ দিবলৈ সাজু। দধীচিয়ে যদি ত্ৰিদিবৰ মঙ্গলৰ কাৰণে নিজে মৃত্যুবৰণ কৰিব পাৰে, তেন্তে মই স্বৰ্গৰ দেৱবাজ হৈয়ো সেইসকলৰ মঙ্গলৰ কাৰণে ব্ৰহ্মহত্যা কৰি নবকবাস কৰিবলৈ সাজু নহম কিয়! কিন্তু এইখিনিতে ইন্দ্ৰৰ মনত সন্দেহৰ উদয় হল যে জানোচা মুনিয়ো পূৰ্বৰ শত্ৰু ভাবি মোৰ এই অদ্ভুত প্ৰস্তাৱ অগ্ৰাহ কৰে! পাচত স্থিৰ কৰিলে যে মহাপ্ৰাণৰ মনত কেতিয়াও শত্ৰু মিত্ৰ ভাব থাকিব নোৱাৰে। গতিকে তেওঁ মহামুনি দধীচিৰ ওচৰলৈ যাবই।

ইন্দ্ৰই আক অলপো সময় নষ্ট নকৰিলে—দেৱকাৰ্য্য সাধনৰ নিমিত্তে পোনে পোনে মহামুনি দধীচিৰ ওচৰত উপস্থিত হলগৈ। ইন্দ্ৰই মহামুনিৰ ওচৰত দেৱতাসকলৰ দুৰ্গতিৰ কথা জনাই বৃত্ৰাসুৰ বধৰ কাৰণে নিজ অভিপ্ৰায় প্ৰকাশ আৰু পূৰ্বৰ অপবাধৰ বাবে ক্ষমা প্ৰাৰ্থনা কৰিলে।

ইন্দ্ৰৰ প্ৰাৰ্থনা শুনি ধীমান দধীচিয়ে সমিধান দিলে—“মোৰ এই নশ্বৰ শৰীৰ নিশ্চয় এদিন নিপাত হব আৰু মোৰ অস্থি চৰ্ম আদি সকলো পঞ্চভূতত মিলি যাব। গতিকে মোৰ এই শৰীৰৰ অস্থিৰদ্বাৰাই যদি জগতৰ কল্যাণ সাধন হয়, তেন্তে ইয়াতকৈ আৰু মোৰ কি সৌভাগ্য হব পাৰে? যি দেহা জগতৰ উপকাৰত নাহে সেই দেহা ধাৰণ কৰি থকাৰেই বা সাৰ্থকতা ক’ত? হে দেৱবাজ! মই নিশঙ্ক মনেৰে শুদ্ধ চিত্তে মোৰ অস্থি প্ৰদান কৰিলোঁ; তুমি অস্ত্ৰ নিৰ্ম্মাণ কৰি দেৱকাৰ্য্য

সাধন কৰা।” এই বুলি কৈয়ে শুচি সংযমন হৈ যোগাসনত বহি প্ৰাণায়ামৰদ্বাৰা সমাধিৰ্হ হৈ প্ৰাণত্যাগ কৰিলে।

তাৰ পাচত ইন্দ্ৰই পৰম যত্নেৰে মহামুনি দধীচিৰ অস্থি সংগ্ৰহ কৰি তাৰে বজ্ৰ নিৰ্ম্মাণ কৰিলে। সেই অস্থি-বজ্ৰেৰে প্ৰহাৰ কৰাত বৃত্ৰাসুৰ নিধন হল। বৃত্ৰাসুৰ নিধন হোৱাত ত্ৰিদিবত আকৌ শান্তি প্ৰতিষ্ঠা হল আৰু দধীচি মুনিৰ মহা আত্মত্যাগৰ কাহিনী যুগে যুগে জগতত ঘোষিত হৈ বল।

কৃষ্ণ-দ্বৈপায়নৰ শান্তি লাভ

(বেদব্যাসৰ ভাগৱত বচনা)

কৃষ্ণ-দ্বৈপায়ন কৈৱৰ্ত্ত-কন্যা সত্যৱতীৰ পুত্ৰ। এওঁৰ প্ৰকৃত নাম কৃষ্ণ। দ্বীপৰ মাজত জন্ম হোৱাৰ কাৰণে এওঁৰ নাম দ্বৈপায়ন। সেই কাৰণে এওঁক কৃষ্ণ-দ্বৈপায়ন বোলে। কৃষ্ণ-দ্বৈপায়নে মাকৰ অনুমতি মতে শাস্ত্ৰ অধ্যয়ন আৰু তপস্যা সাধন কৰিবৰ নিমিত্তে বনলৈ গমন কৰে। কৃষ্ণ-দ্বৈপায়নে শাস্ত্ৰত সুপণ্ডিত হৈ বেদ বিভাগ কৰিবৰ কাৰণে আবন্ত কৰে। বেদ বিভাগ (ব্যাস) কৰাৰ কাৰণে কৃষ্ণ-দ্বৈপায়নে বেদব্যাস বা ব্যাস নামে প্ৰসিদ্ধি লাভ কৰে। ব্যাসে বেদ বিভাগ কৰিয়েই ক্ষান্ত থকা নাছিল, তেওঁ নিজৰ গোটেইখিনি আৰ্জিত বিদ্যা লোক হিতৰ অৰ্থে নিয়োজিত কৰে। তেওঁ কঠোৰ পৰিশ্ৰমবদ্ধাৰা বেদ বিভাগ কৰিও ১৮ খন পুৰাণ বচনা কৰে। সেই পুৰাণবিলাক হৈছে—ব্ৰহ্মা, বিষ্ণু, শিৱ, ভাগৱত, পদ্ম, নাৰদ, মাৰ্কণ্ডেয়, অগ্নি, ভৱিষ্য, ব্ৰহ্মবৈৱৰ্ত্ত, লিঙ্গ, বৰাহ, স্কন্ধ বামন, কুৰ্ম, মৎস্য, গৰুড়, আৰু ব্ৰহ্মাণ্ড। ইয়াৰ বাহিৰেও তেওঁ পঞ্চম বেদ অষ্টাদশ পৰ্বৰ সুবৃহৎ কাব্য মহাভাৰত বচনা কৰে। ব্যাসদেৱে এই মহাভাৰত বচনা কৰোঁতে তিনি বছৰ কঠোৰ পৰিশ্ৰম কৰিবলগীয়া হৈছিল। নিজ কল্পনা অনুযায়ী

মহাভাৰত বচনা কৰাৰ আগতে এজন সুদক্ষ লিখকৰ প্ৰয়োজন অনুভৱ কৰি সেই বিষয়ে ব্ৰহ্মাৰ ওচৰত নিবেদন জনালে। ব্ৰহ্মাই ব্যাস-বৰ্ণিত বচনা লিখিবৰ একমাত্ৰ গণেশহে উপযুক্ত বুলি তেওঁকে লিখকৰ কামত লগাবলৈ পৰামৰ্শ দিলে। ব্ৰহ্মাৰ পৰামৰ্শ অনুযায়ী তেওঁ বচনা কৰা কথাবিলাক লিখি যাবলৈ যেতিয়া ব্যাসদেৱে গণেশক অনুবোধ কৰিলে, তেতিয়া গণেশে মনত বৰ অপমান বোধ কৰিলে। কিন্তু ইফালে আকৌ ব্যাসদেৱৰ নিচিনা এজন মহাজ্ঞানী পুৰুষৰ বাক্যও উলঙ্ঘা কৰা টান। তেতিয়া গণেশে বুদ্ধিৰে এই কাৰ্য্যৰপৰা বিৰত থাকিবলৈ মন কৰি ব্যাসক মধুৰ বচনেৰে কলে যে তেওঁ ব্যাস বৰ্ণিত বচনা লিখি যোৱাত কোনো আপত্তি নাই; কিন্তু তেওঁ যেতিয়া কাপ সঞ্চালন কৰিব তেতিয়া আৰু ক্ষণমাত্ৰও কাপ স্থগিত থাকিব নোৱাৰিব। যেতিয়াই তেওঁৰ কাপ স্থগিত হব, তেতিয়া আৰু তেওঁ পুনৰ কাপ নচলাব। যদি এই কথাত ব্যাস সন্মত হয় তেন্তে লিখক হিচাপে নিয়োগ হোৱাত তেওঁৰ কোনো আপত্তি নাই।

গণেশৰ এই অসন্তৰ আপত্তি শুনি ধীমান ব্যাসদেৱ লেশ-মাত্ৰও ক্ষুণ্ণ নহল। ব্যাসদেৱে ততালিকে সন্মতি জনাই কলে যে গণপতিৰ অবিৰাম লিখনী স্থগিত হলেই তেওঁ (গণেশে) লিখাটো একেবাৰে বন্ধ কৰিব, তাত কোনো আপত্তি নাই, কিন্তু তেওঁ যি লিখে সেইবিলাকৰ অৰ্থ সম্পূৰ্ণ হৃদয়ঙ্গম কৰিহে লিখিব পাৰিব, অৰ্থ হুবুজাকৈ এটি শব্দও লিখিব নোৱাৰিব। ব্যাসৰ

কথাত গণেশ আৱদ্ধ হ'ল। ছয়োজনৰে ভিতৰত পণ স্থিৰ হ'ল যে ব্যাসে কাব্য বচনা কৰি অবিৰাম কৈ যাব আৰু গণেশে লিখি যাব। বচনা কৈ যোৱাত স্থগিত হ'লেই গণেশে তেতিয়াই লিখা বন্ধ কৰিব; কিন্তু গণেশে হুবুজাকৈ হ'লে একো লিখিব নোৱাৰিব। উভয়ে উভয়ৰ পণত আৱদ্ধ হৈ মহাকাব্য বচনাত বত হ'ল।

মহাকাব্য বচনা কৰি যাওঁতে ব্যাসে দেখিবলৈ পালে যে গণেশে ইমান তীব্ৰ গতিৰে লিখি গৈছে যে তেওঁ মুহূৰ্ত্ত সময় অপেক্ষা নকৰিলে কাব্যৰ শ্লোক বচনা কৰি যোগোৱা টান। গতিকে যাতে গণেশে লিখনী স্থগিত ৰাখিবলৈ বাধ্য হয়, সেই অভিপ্ৰায়েৰে মাজে মাজে একোটা ছজ্জোঁৱ শ্লোক বচনা কৰিবলৈ ধৰিলে। পণ অনুসাবে অৰ্থবোধ নোহোৱাকৈ গণেশে লিখিব নোৱাৰাত লিখনী স্থগিত ৰাখিবলৈ বাধ্য হয়। এই খন্তেক সময় বোৱাৰ সুযোগতে ব্যাসদেৱে আকৌ কিছুমান নতুন শ্লোক বচনা কৰি আগবাঢ়ি থাকে—যাতে গণেশে লিখনী এৰিবলৈ সুবিধা নেপায়। এইদৰে তিনি বছৰ কালত মহাভাৰত বচনা কৰি শেষ কৰে।

বেদব্যাসে এইদৰে সকলো শাস্ত্ৰ প্ৰণয়ন কৰি অঁতাই দেখিলে যে তেওঁ প্ৰাণত লেশমাত্ৰও শান্তি পোৱা নাই। তেওঁ যেন জগতৰ কিবা মহৎ অন্যায় কৰিলে—এই চিন্তাই তেওঁক সদায় দহিবলৈ ধৰিলে। তেওঁ তীৰ্থ ভ্ৰমণ কৰি দেশ দেশান্তৰ ফুৰিও প্ৰাণত শান্তি লাভ কৰিব নোৱাৰিলে। এদিন বদৰিকা আশ্ৰমত ব্যাস মনৰ অশান্তিত বিষন্ন মনেৰে

বহি থকা দেখি মহৰ্ষি নাৰদে তাৰ কাৰণ সুধিলে। নাৰদৰ প্ৰশ্নত ব্যাসে উত্তৰ দিলে যে তত্ত্বজ্ঞান উপদেশপূৰ্ণ নানা শাস্ত্ৰ বচনা কৰিও তেওঁ প্ৰাণত অলপো শান্তি পোৱা নাই। তেতিয়া নাৰদ মুনিৱে ব্যাসদেৱক ধীৰভাৱে উপদেশ দি কলে যে যদিও আপুনি শাস্ত্ৰ-সাগৰ মথি জ্ঞানামৃত উদ্ধাৰ কৰি জগতক বিলাই দিলো বুলি ভাবিছে, কিন্তু সময়ত সেই জ্ঞানামৃতেই হ'ল হলাহল বিষ। আপুনি যিমানবিলাক শাস্ত্ৰ প্ৰণয়ন কৰিলে সেই সকলোবিলাকতে বৰ্ণাশ্ৰমক প্ৰাধান্য দি কিছুমানক ইতৰ বিশেষ কৰিলে। তাৰদ্বাবাই আত্মাকপী ভগৱানক অস্বীকাৰ কৰা হৈছে। গতিকে আপুনি আকৌ এনে এখন শাস্ত্ৰ বচনা কৰক, যিখন শাস্ত্ৰত ভগৱন্ত পুৰুষৰ যশ-গুণ-নাম-বস পৰিপূৰ্ণ হৈ জাতি-বৰ্ণনিৰ্বিশেষে হৰি-ভকতৰ প্ৰাধান্য প্ৰতিষ্ঠিত হয়। তেতিয়া অৱশ্যেই আপুনি প্ৰাণত বিমল শান্তি লাভ কৰিব।

নাৰদৰ এই উপদেশত ব্যাসদেৱে দিব্য জ্ঞান পালে। তেতিয়া তেওঁ পৰম প্ৰৱন্ধে হৰিনাম বসেৰে পৰিপূৰ্ণ মহাগ্ৰন্থ ভাগৱত বচনা কৰে। সেই ভাগৱত শাস্ত্ৰৰ প্ৰাণ হ'ল হৰিভক্তি। এই হৰিভক্তি মাহাত্ম্যত সবাতোকৈ যে ভক্ত শ্ৰেষ্ঠ, ব্যাসে ভাগৱতত তাকে প্ৰতিপন্ন কৰিলে। অৰ্থাৎ ভাগৱতত ঘোষণা কৰিলে যে হৰিভক্তিপৰায়ণ ভক্তজনেই মানৱ সমাজত সাবতোকৈ শ্ৰেষ্ঠ। ভক্ত আৰু ভগৱানৰ ভিতৰত কোনো ভিন্ন ভাব নাই। ভাগৱতৰ মহাবাণী আজিও নিনাদিত হৈ আছে—

যিটো চাণালই   কাৰ বাৰ্য্য মনে
 সদায় স্মৰে হৰি,
 আছে বাহু ব্ৰত   যিটো ব্ৰাহ্মণৰ
 সিসে শ্ৰেষ্ঠ আত কৰি।   (শঙ্কৰদেৱ)

এই মহা সত্য বাণী যেতিয়া ভাগৱতত সন্নিবিষ্ট কৰিলে
 তেতিয়াহে ব্যাসে প্ৰাণত বিমল শান্তি পালে।

জমদগ্নিৰ অতিথি-সেৱা

হৈহয় অধিপতি কাৰ্ত্তবীৰ্য্যাজ্জুন এদিন সৈন্য সামন্ত লগত
 লৈ মৃগয়ালৈ যাওঁতে অকস্মাত মহামুনি জমদগ্নিৰ আশ্ৰমত
 বাতি খপিবলগীয়া হল। সেই কালত ঋষি-মুনিসকলৰ কথাই
 নাই, সাধাৰণ লোকসকলেও গধূলিৰ অতিথিক সাক্ষাৎ নাৰায়ণ
 বুলি বিশ্বাস কৰে আৰু সেই মতে সেৱা-শুশ্ৰূষা কৰে। গধূলি
 সময়ত অগণন সৈন্য সামন্তৰ সৈতে বজা আশ্ৰমত উপস্থিত
 হোৱাত ঋষি বিবুধিত পৰিল। বিবুধিত পৰাৰ কথাই,—
 ঋষি-মুনিসকল দেখাতেই ডাল-দৰিদ্ৰ। তেওঁলোকে কোনো
 বস্তুকেই সাঁচি নেবাখিছিল। তেওঁলোকে খাচুবস্তু সাঁচি বখাটো
 অতি গৰ্হিত কাম বুলি বিবেচনা কৰিছিল। কাৰণ ঋষি-মুনি-
 সকলে ভালকৈ জানিছিল যে খাচু দ্ৰব্য সাঁচি বখাবদ্বাৰা বহুত
 প্ৰাণী আহাৰৰপৰা বঞ্চিত হয়। আমাৰ গুৰুজন শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰ
 দেৱেও এনে নীতি প্ৰচাৰ কৰাৰ ফলত তেৰাৰ মহাপুৰুষীয়া
 ধৰ্ম্মত “চাউলকঠীয়া মহন্ত” বুলি এক শ্ৰেণী পৰোপকাৰী পবন
 ধাৰ্ম্মিক মহন্ত বা মহাজনৰ সৃষ্টি হৈছিল। সি যি হওক গধূলি
 বেলিকা মহাবাজ কাৰ্ত্তবীৰ্য্য অতিথি হৈছেহি যেতিয়া তেওঁ
 অৱশ্যে সকলোকে যথাযোগ্য মতে শুশ্ৰূষা কৰিবই লাগিব।

ঋষিৰ মাত্ৰ আছিল এজনী কামধেনু। সেই কামধেনুজনী
 পূৰ্বে ব্ৰহ্মাই ভগুমুনিক উপহাৰ দিছিল। তেতিয়াৰপৰাই

ভৃগুব বংশধবসকলে পৈত্ৰিক সম্পত্তি হিচাপে সকলোৱে অনুক্রমে কামধেনু লাভ কৰি আহিছে। এই কামধেনুব এনে মাহাত্ম্য আছিল যে এই কামধেনুব ওচৰত যিহকে বিচৰা যায় তাকে পোৱা যায়। কিন্তু ঋষিসকলৰ বেচি দ্ৰব্যৰ প্ৰয়োজন নাছিল কাৰণে কোনো দিনে কামধেনুব ওচৰত ঋষিয়ে কোনো দ্ৰব্য প্ৰাৰ্থনা কৰা নাছিল। গতিকে কামধেনুব মাহাত্ম্য লোক সমাজত বেচি জনাজাত হোৱা নাছিল। যেতিয়া ঋষিয়ে দেখিলে যে কামধেনুব ওচৰত ভিক্ষা নকৰিলে ইমানবোৰ সৈন্য সামন্তৰে বজাক শুশ্ৰূষা কৰাটো অসম্ভৱ, তেতিয়া জমদগ্নি তুৰন্তে কামধেনুব ওচৰলৈ গৈ নিজৰ মনৰ অভিলাষ জনালে। কামধেনুৱে সেইবাবে কোনো চিন্তা নকৰিবলৈ ঋষিক আশ্বাস দিলে।

কিছু সময়ৰ পাচত কামধেনুৱে হেন্সেলিয়াবলৈ ধবাত স্বৰগৰ সকলোবিলাক লক্ষ্মী-ভাগ্যৰ যেন হুব হুব কৰি মৰতলৈ নামি আহিবলৈ ধৰিলে, এনে অনুমান হল। চাওঁতে চাওঁতে ঋষিৰ সামান্য আশ্ৰমখনি প্ৰকাণ্ড অট্টালিকাৰ সৈতে এখন বিতোপন নগৰত পৰিণত হল। চৰ্ৰব্য, শোম্য, লেহু, পেয় আদি অপ্ৰতুল খাদ্যদ্ৰব্য আদিৰে বন্ধনশালাবিলাক গোন্ধত আমোল-মোলাবলৈ ধৰিলে। ঋষিৰ আশ্ৰমখনিৰ এনে পৰিবৰ্ত্তন ঘটাত সকলো সৈন্য সামন্ত আচৰিত হৈ উঠিল; কিন্তু মহাবাজ কাৰ্ত্তবীৰ্য্যই এই সকলোবিলাক কাৰ্য্য যোগশক্তিসম্পন্ন মহাঋষি জমদগ্নিৰ যোগৰ প্ৰভাৱ বুলি মনতে স্থিৰ কৰিছিল। সি যি হওক ঋষিৰ পৰম যত্নত মহাবাজে সৈন্য সামন্তৰ সৈতে তৃপ্তিৰে

ভোজন কৰি সেই সুৰম্য অট্টালিকাতে সকলোৱে নিশা যাপন কৰিলে।

যেতিয়া ৰাতি পুৱাল তেতিয়া সকলোৱে দেখিলে যে এতিয়া আক সেই অট্টালিকাৰে পৰিপূৰ্ণ বিতোপন নগৰখন নাই। এতিয়া আছে মাত্ৰ আড়ম্বৰহীন লতাকুঞ্জৰে আৱৰি থকা শান্তি-নীড় সেই ঋষিৰ আশ্ৰম। তাকে দেখি বজাৰ মনত নানা কৌতূহলৰ উদয় হল। বজাই বিশেষ অনুসন্ধান কৰি জানিব পাৰিলে যে ঋষি আশ্ৰমৰ সেই 'কামধেনু' জনীৰপৰাই ঋষিয়ে এই বিভূতি লাভ কৰিব পাৰিছে।

কামধেনুব মাহাত্ম্য জানিব পাৰি মহাবাজ কাৰ্ত্তবীৰ্য্যৰ কামধেনুব প্ৰতি লোভ জন্মিল। যি প্ৰকাৰেই হওক তেওঁ কামধেনুক হাতকৰি লৈ ৰাজ-সম্পত্তিত পৰিণত কৰি লব বুলি মনে মনে দৃঢ়সঙ্কল্প কৰিলে। তাৰ পাচত বজাই ঋষিৰ ওচৰত অনুৰোধ কৰিলে যে তেওঁক যেন কামধেনু জনী দি ৰাজ্যৰ মঙ্গল সাধন কৰে।

বজাৰ অনুৰোধ শুনি ঋষি অতি আচৰিত হল। ঋষিয়ে বজাক কলে যে তেওঁ ব্ৰাহ্মণৰপৰা দান লৈ কি প্ৰকাৰে ৰাজ্যৰ মঙ্গল সাধন কৰিব পাৰে, তেওঁ বুজা নাই। ব্ৰাহ্মণক দান দিলেহে ৰাজ্যৰ মঙ্গল হব ?

ঋষিৰ কথা শুনি মহাবাজ কাৰ্ত্তবীৰ্য্যই নত্ন ভাৱেৰে কলে যে ক্ষত্ৰিয়ই কাৰো ওচৰত দানভিক্ষা নকৰে। ক্ষত্ৰিয় যেতিয়াই দানৰ পাত্ৰ বা অনুগ্ৰহৰ পাত্ৰ হব তেতিয়া অৱশ্যেই জগতৰ

পৰা ক্ষত্ৰিয়শক্তি লোপ পাই যাব। গতিকে ক্ষত্ৰিয়ই নিজ প্ৰয়োজন মতে নিজে সম্পত্তি লাভ কৰি লয়। গতিকে মই আজি আপোনাৰ ওচৰত কামধেনু দান বিচাৰিছো বুলি ভবাটো উচিত হোৱা নাই। ৰাজকাৰ্য্য পৰিচালনা কৰিবৰ কাৰণে বজাবহে বিপুল ঐশ্বৰ্য্য বিভূতিৰ প্ৰয়োজন। গতিকে আপুনি অপ্ৰতুল ঐশ্বৰ্য্য বিভূতিৰে পৰিপূৰ্ণ কামধেনু এইদৰে নিবিব বখাৰ নিচিনা হৈছে। গতিকে এই কামধেনু ৰাজ-কোষৰ বিভূতি স্বৰূপে গণ্য হোৱাটোহে নিতান্ত বাঞ্ছনীয়। গতিকে এই কামধেনু ৰাজ-কোষলৈ দি আপুনি জগতৰ কল্যাণ সাধন কৰক।

বজাৰ কথা শুনি ঋষিৰ মনত ক্ৰোধ উপজিল। মনৰ পৰা এনে ঘৃণিত লালসা ত্যাগ কৰিবলৈ বজাক সাৱধান কৰি দিলে। বজাই কিন্তু ঋষিৰ ক্ৰোধলৈ অলপো ক্ৰক্ষেপ নকৰি কলে যে যদি ঋষিয়ে নিজ ইচ্ছামতে কামধেনু তেওঁৰ হাতত অৰ্পণ নকৰে তেন্তে তেওঁ কামধেনুক বলেৰে ধৰি লৈ যাব। যথার্থতে এই সম্পত্তি বজাবহে, তপস্বী ব্ৰাহ্মণৰ নহয়।

বজাৰ কথা শুনি জমদগ্নি খঙত কঁপি উঠিল। তেওঁ খঙত অস্থিৰ হৈ বজাক শাপি ভষ্ম কৰিবলৈ উত্তত হল। কিন্তু হঠাৎ ধৈৰ্য্য ধৰি মনক বুজালে যে তেওঁ ব্ৰাহ্মণ! ক্ষমাই হৈছে ব্ৰাহ্মণৰ অঙ্গৰ ভূষণ। এনে ক্ষমা ধৰ্ম্ম পৰিত্যাগ কৰি তেওঁ কিয় নবকৰ মহাবজ্জ আবন্ত কৰিব খুজিছে! তেওঁ

ইয়াকে ভাবি মৌন হৈ বল। ঋষি মৌন হৈ বলত বজাই নাহ পাই কামধেনুক বান্ধি নিবৰ কাৰণে আগবাঢ়ি গল।

কামধেনুক বান্ধিব খোজা দেখি কামধেনুৰ মনত সন্দেহ হল যে ঋষিয়ে তেওঁক বজাৰ হাতত অৰ্পণ কৰিছে নে কি! এই বিষয় জানিবলৈ কামধেনু ঋষিৰ ওচৰ চাপিল। ওচৰচাপি এই বিষয়ে সোধাত ঋষিয়ে শোকবিহ্বল হৈ উত্তৰ দিলে যে কামধেনুৰ নিচিনা এটি দৈৱীসম্পদ হস্তান্তৰ কৰিবলৈ তেওঁৰ নিচিনা এজন ঋষিৰ কি অধিকাৰ আছে! তেওঁ কামধেনুক অৰ্পণ কৰা নাই, মদমত্ত বজাই মাত্ৰ নিজ বলহে প্ৰয়োগ কৰিছে।

ঋষিৰ কথা শুনি কামধেনুৱে অতি বিমৰ্ষ হৈ কলে যে যদি তেওঁ অৰ্পণ কৰা নাই, বজাইহে বল প্ৰয়োগ কৰিছে তেন্তে পামৰক শাপি কিয় ভষ্ম কৰা হোৱা নাই? পামৰক ঘৃণিত জীৱন কিয় এতিয়াও বৈ আছে?

কামধেনুৰ অনুযোগ শুনি ধীমান ঋষিয়ে বেজাৰেৰে উত্তৰ দিলে যে বজা আজি তেওঁৰ অতিথি। অতিথিক শাপিলে তেওঁৰ পৱিত্ৰ ভাৰ্গৱ বংশত চিৰদিন কলঙ্ক বৈ যাব। বিশেষকৈ দৈহিক শক্তিক অধ্যাত্ম শক্তিয়ে পৰাভূত কৰাত কোনো পুৰুষালি নাই।

ঋষিৰ কথা শুনি কামধেনুৱে খঙেৰে কলে যে যদি অতিথিক শাপিবৰ কাৰণে ন্যায় নীতি মতে অধিকাৰ নাই, আৰু দৈহিক শক্তিক অধ্যাত্ম শক্তিয়ে পৰাজয় কৰাটোও কোনো

পুৰুষালি নহয়, তেন্তে বজাক যুদ্ধত পৰাস্ত কৰি যথোচিত শাস্তি নিদিয়ৈ কেলেই? কামধেনুৰ কথা শুনি ঋষিয়ে কলে যে অস্ত্ৰ শস্ত্ৰ হীন এই তপস্বী ব্ৰাহ্মণে দোৰ্দ্দণ্ড প্ৰতাপী কাৰ্ত্তবীৰ্য্য অৰ্জুনৰ লগত যুদ্ধ কৰি জয়লাভ কৰাটো কোনোমতেই সম্ভৱ নহয়।

ঋষিৰ কথা শুনি কামধেনুৱে খঙত হেন্সেলিয়াবলৈ ধৰিলে। চাওঁতে চাওঁতেই অসংখ্য ঋষি-সৈন্যেৰে আশ্ৰম ভৰি পবিল। চকুৰ নিমিষতে বাজসৈন্য আৰু ঋষিসৈন্যৰ ভিতৰত তুমুল যুদ্ধ আৰম্ভ হল। ঋষি-সৈন্যৰ হাতত অসংখ্য বাজ-সৈন্য নিপাত হল। ঋষিৰ হাতত বজা বন্দী হোৱাত ঋষিৰ হৃদয় কৰুণাবে ভৰি গল। দয়া কৰি তেওঁ বজাক মুক্তি দি স্বদেশলৈ উভতি যাবলৈ অনুমতি দিলে। মহাবাজ কাৰ্ত্তবীৰ্য্য প্ৰাণ লৈ বিষণ্ণ মনেৰে নিজ ৰাজ্যলৈ উভতি গল।

ক্ষত্ৰিয়ৰ প্ৰতিহিংসা অগ্নি হঠাতে হুমুৱা টান। হৈহয়-ৰাজ কাৰ্ত্তবীৰ্য্যই এজন তপস্বীৰ যুদ্ধত পৰাস্ত হৈ হৃদয়ত দাক্ষণ আঘাত পালে। যাতে যুদ্ধত জমদগ্নিক পৰাস্ত কৰি তেওঁৰ জীৱনৰ এই দুৰ্ঘোৰ কলঙ্ক জঁতবাব পাৰে, সেই অভিপ্ৰায়েৰে দুগুণ উৎসাহেৰে বিপুল সৈন্য সংগ্ৰহ কৰি আকৌ দ্বিতীয় বাৰ জমদগ্নি ঋষিৰ আশ্ৰম আক্ৰমণ কৰিলে। কামধেনুৰ সহায়ত জমদগ্নি যুদ্ধত নামিল। এইবাবৰ যুদ্ধত জমদগ্নিয়ে আৰু জয়লাভ কৰিব নোৱাৰিলে, কাৰ্ত্তবীৰ্য্যৰ হাতত জমদগ্নি নিহত হল। যুদ্ধত জমদগ্নিক বধ কৰিলে হয়, কিন্তু কাৰ্ত্তবীৰ্য্যৰ মনৰ

আকাজ্জনা পূৰ নহল। জমদগ্নি মৰাৰ লগে লগেই কামধেনুৱে ধৰাধাম পৰিত্যাগ কৰি গোলোকলৈ প্ৰস্থান কৰিলে আৰু মহীয়সী বেণুকা দেৱীয়েও জমদগ্নিৰ লগত সহমৃত্যু হৈ ঋষিৰ আশ্ৰম শূন্য কৰিলে।

পৌলস্ত্যৰ অহিংস ধৰ্ম

বিশ্বামিত্ৰ আৰু বশিষ্ঠ মুনিৰ পৰম্পৰা বিবোধৰ কথা সকলোৰে জনাজাত। ইক্ষাকু বংশৰ বজ্জা কল্মষপাদ সৰ্ব-
গুণধাম বুলি জগত-বিখ্যাত। মহামুনি বশিষ্ঠ তেওঁৰেই
পুৰোহিত। কল্মষপাদ বজ্জাই যজ্ঞ কৰিবৰ মানস কৰি পুৰোহিত
বশিষ্ঠক আমন্ত্ৰণ জনালে, কিন্তু বশিষ্ঠই আন কিবা প্ৰয়োজন
আছে বুলি বজ্জাৰ নিমন্ত্ৰণ গ্ৰহণ নকৰিলে। তাতে বজ্জা
কল্মষপাদৰ ক্ৰোধ উপজিল। তেওঁ বশিষ্ঠ মুনিৰূপে অপেক্ষা
নকৰি বিশ্বামিত্ৰৰ ওচৰলৈ গৈ নিয়ম মতে নিমন্ত্ৰণ জনাই সমাদৰ
কৰি লগতে লৈ আহিল। বজ্জাই বিশ্বামিত্ৰ ঋষিক লৈ অহোতে
দৈৱক্ৰমে বাটতে বশিষ্ঠৰ পুত্ৰ শক্তিব লগত ভেটা-ভেটি হল।
শক্তিক আগত দেখি বজ্জাই বাট এৰি দিবলৈ কলে। বজ্জাৰ
কথা শুনি শক্তিয়ে কলে যে আপুনিহে মোক বাট এৰি দিব
লাগে। তেতিয়া বজ্জাই কলে যে এই বাটটো বাজ-পথ বুলি
সকলোৱে জানে। তেনেস্থলত বজ্জাক বাট এৰি নিদিয়াৰ
কোনো কাৰণ নাই। মই যজ্ঞৰ উদ্দেশ্যে আহিছোঁ, গতিকে
বাট এৰি দিব লাগে। বজ্জাৰ কথা শুনি শক্তিয়ে কলে—
বিপ্ৰ-পথ বুলিহে বেদৰ বিহিত। গতিকে মোকহে বাট এৰি
দিয়া উচিত।

এইদৰে ছয়োজনৰ ভিতৰত উথনা-উথনি হৈ পাচত
বিবাদত পৰিণত হল। বজ্জাই ক্ৰোধত একোনাই হৈ হাতত
থকা লাঠীডালেৰে মুনিক প্ৰহাৰ কৰিলে। বজ্জাৰ প্ৰহাৰ
পাই শক্তিয়েও ক্ৰোধৰ বশীভূত হৈ বান্ধস হৈ মনুষ্য মাংস খাই
পেট পূৰাই থাকিবলৈ বজ্জাক অভিশাপ দিলে। মুনিৰ
অভিশাপত বজ্জা তেতিয়াই বান্ধসত পৰিণত হল আৰু মুনিৰ
শাপ অনুযায়ী সন্মুখত থকা শক্তিকে পাই ভক্ষণ কৰি
পেলালে। উল্লেখযোগ্য যে মুনিৰে শাপ দিয়াৰ লগে লগেই
বিশ্বামিত্ৰ ঋষি অন্তৰ্দ্ধ্যান হৈছিল। তাৰ পাচত বজ্জাই ভয়ঙ্কৰ
বান্ধসৰ মূৰ্ত্তি ধৰি বনে বনে ভ্ৰমণ কৰিবলৈ ধৰিলে। ইফালে
পুৰোহিত বৰণ কৰি অনা বিশ্বামিত্ৰ ঋষিও মনে মনে বহি
নেথাকিল। তেওঁ বুদ্ধিৰে সেই বান্ধসক বশিষ্ঠ মুনিৰ এশ পুত্ৰ
যত আছিল, তালৈ লৈ গল। বান্ধসে এজন এজনকৈ বশিষ্ঠৰ
এশজন পুতেককে খাই পেলালে। যথা সময়ত বশিষ্ঠই এই
সংবাদ পাই তেওঁ নিৰ্বৰংগ হল বুলি শোকত একেবাৰে বিহ্বল
হৈ পৰিল। তেওঁ একো উপায় নেপাই প্ৰাণত্যাগ কৰিবলৈ
নানা চেষ্টা কৰিলে, কিন্তু প্ৰাণত্যাগ কৰিব নোৱাৰিলে। মনৰ
ছখত নানা ঠাইত অনাইবনাই ফুৰোতে এদিন এঠাইত শক্তি
ভাৰ্য্যা অদৃশ্যন্তীক দেখিবলৈ পালে। অদৃশ্যন্তীৰপৰা জানিব
পাবিলে যে তেওঁৰ গৰ্ভত শক্তিৰ নন্দন আছে। শক্তিনন্দন
থকা বুলি জানি বংশ বক্ষাৰ সন্তানৰূপে বশিষ্ঠ মুনি পৰম
সন্তুষ্ট হল। বশিষ্ঠ মুনিৰে পৰম হৰিষে নিজ বোৱাবীক

আগবঢ়াই লৈ গল। এনে সময়তে সেই শাপগ্ৰস্ত কল্মষপাদ বান্ধসে আগত মুনিক দেখি খাবলৈ আগবাঢ়ি আহিল। বান্ধসৰ ভয়ঙ্কৰ মূৰ্তি দেখি অদৃশ্যন্তী দেৱী ভয়ত থক থককৈ কঁপিবলৈ ধৰিলে। মহামুনি বশিষ্ঠই বোৱাবীয়েকক ভয় কৰিবলৈ হাক দি কলে যে এইটো বান্ধস নহয়, শাপগ্ৰস্ত কল্মষপাদ বজাহে। তাৰ পাচত যেতিয়া মুনিক গিলিবৰ কাৰণে বান্ধস ছন্ধাৰ মাৰি আগবাঢ়ি আহিল, তেতিয়া ক্ষমাশীল বশিষ্ঠ মুনিৰে বান্ধসৰ শৰীৰত কমণ্ডলুৰ জল ছটিয়াই দিলে। কমণ্ডলু জলৰ পৰশত কল্মষপাদ বজাই তৎক্ষণাত বান্ধসৰ ৰূপ এৰি পূৰ্বৰ ৰূপ ধাৰণ কৰিলে। বজাই নানা কৃতাজলি কৰি মুনিৰ চৰণত বন্দনা কৰিলত মুনিৰে নানা জ্ঞান উপদেশ দি অযোধ্যা নগৰত বজা হবলৈ পঠিয়াই দিলে। বোৱাবীয়েকক লৈ বশিষ্ঠ মুনিও নিজ ঘৰলৈ গল।

কিছু দিনৰ মূৰত মুনিৰ গৃহত অদৃশ্যন্তী দেৱীৰ এটি পুত্ৰ সন্তান জন্ম হল। সন্তানটিৰ মুখ দেখি বশিষ্ঠৰ হিয়া আনন্দত উপচি পৰিল। বিধিমেতে এই সন্তানটিৰ নাম পৰাশৰ ৰাখিলে।

এদিন পৰাশৰে মাকৰ ওচৰত বশিষ্ঠক পিতা পিতা বুলি মতাত অদৃশ্যন্তী দেৱী শোকত অভিভূত হৈ পৰিল। তেওঁ শোকাকুল হৈ পিতাক নিধনৰ সকলো কাহিনী পৰাশৰক বুজাই কলে। মাকৰ ওচৰত পিতাকৰ মৃত্যু-কাহিনী শুনি শিশুহৃদয় প্ৰতিহিংসা অগনিত জ্বলি উঠিল। বিধাতাই

বান্ধসৰ সৃষ্টি কৰি তেওঁৰ পিতা আৰু বংশ নিধন কৰিলে যেতিয়া তেওঁ যজ্ঞৰদ্বাৰা নিশ্চয় বান্ধস কুল একেবাৰে নিৰ্বংশ কৰিব। পৰাশৰৰ এই ভীষণ প্ৰতিজ্ঞা শুনি বান্ধসবধ যজ্ঞ নকৰিবলৈ বশিষ্ঠই বহুত বুজনি দিলে, কিন্তু পৰাশৰৰ মন ক্ষান্ত নহল।

পৰাশৰৰ বান্ধস-নিধন-যজ্ঞ আৰম্ভ হল। বেদমন্ত্ৰেৰে অগ্নি জ্বালি বান্ধস সংহাৰৰ সঙ্কল্প কৰিলে। যজ্ঞৰ অনল লকুলক্ জ্বিহ্বাবে আকাশ লজ্জি উঠিল। মন্ত্ৰৰ মহা আকৰ্ষণত গিৰি-গন্ধৰ্ব, সাগৰ-নগৰ, নদ-নদী, দ্বীপ-দ্বীপান্তৰ আদিত যিমান-বিলাক বান্ধস আছিল সেইবিলাক লক্ষই লক্ষই, কোটিয়ে কোটিয়ে আহি হোমাগ্নিত জাহ দিবলৈ ধৰিলে। বান্ধসবিলাকৰ ভীষণ আৰ্তনাদত প্ৰলয় কালৰ সৃষ্টি হোৱাৰ দৰে জগতত হাহাকাৰ লাগি পৰিল। পৰাশৰে এইদৰে বান্ধস নিধন যজ্ঞ কৰাৰ বাতৰি পৌলস্ত্যৰ কাণত পৰিলগৈ। পৌলস্ত্যই আৰু অলপো পলম নকৰি পৰাশৰৰ যজ্ঞ-স্থলিত উপস্থিত হলহি। পৌলস্ত্যক দেখি যজ্ঞত থকা সকলো ঋষি মুনি উঠি সম্ভাষণ জনাই সমাদৰ কৰি বহিবলৈ আসন দিলে। পৌলস্ত্যই মনত ক্ৰোধ ৰাখি আসন গ্ৰহণ কৰিলে। তাৰ পাচত পৌলস্ত্যই পৰাশৰলৈ চাই কবলৈ ধৰিলে যে যজ্ঞৰদ্বাৰা বান্ধস কুল ধ্বংস কৰি কি খ্যাতি অৰ্জিব খুজিছা বুজিব পৰা নাই। তুমি বিচাৰত ইয়াকে পালা যে শক্তি হীনবীৰ্য্য আছিল; সেই কাৰণে বলৱন্ত বান্ধসে ভক্ষণ কৰিলে। পিতৃৰ প্ৰতি পুত্ৰৰ অসন্মান ইয়াতকৈ

আক কি হব পাবে ? তুমি যদি বুজিব পাৰিলাহেঁতেন যে মৃত্যু বুলি সংসাবত এক ভয়ঙ্কৰ ব্যাধি আছে, সেই ব্যাধিবপৰা মুক্ত পাবৰ কাৰণে ত্ৰৈলোক্যত কতো মহোষধি নাই । এশ বছৰ অন্তৰতেই হওক বা হেজাৰ বছৰ অন্তৰতেই হওক এদিন নহয় এদিন মৃত্যু হবই । বাঘ, ভালুক, জুই, পানী বা আন শত সহস্ৰ ব্যাধিত যেতিয়া যাব মৃত্যু হব লাগে হবই ; তাক খণ্ডন কৰাৰ কাৰো সাধ্য নাই । বিশেষকৈ শক্তি আপোন দোষতে নিধন হৈছে । শক্তিৰ বাক্য মতেহে বান্ধসে তেওঁক ভক্ষণ কৰিলে । তেন্তে বান্ধসৰ ওপৰত ক্ৰোধ কৰাৰ কাৰণ কি ! কোন বেদ শাস্ত্ৰত আছে যে পৰহিংসা ধৰ্ম্ম । তেনেহলে এই যজ্ঞ ধৰ্ম্মযজ্ঞ বুলি কোন জ্ঞানীয়ে স্বীকাৰ কৰিব ? তুমি অযথা বান্ধস কুল নিধন কৰা উচিত হোৱা নাই । যদি আমাৰ কথাত প্ৰত্যয় নোঘোৱা, তেন্তে পিতামহ বশিষ্ঠক সুধি আমাৰ কথাৰ সত্য-সত্যৰ প্ৰমাণ লোৱা ।

পৌলস্ত্যৰ কথা শুনি বশিষ্ঠই কলে যে এনে হিংসা কাৰ্য্যত লিপ্ত হবলৈ মই আগেয়েই নিষেধ কৰিছিলোঁ, কিন্তু হিংসাৰ বশবৰ্ত্তী হৈ এই যজ্ঞৰ আয়োজন কৰিলে । এতিয়াও কৈছোঁ, বৎস পৰাশৰ ! তুমি পৌলস্ত্য মুনিৰ বচন মতে যজ্ঞ স্থগিত ৰাখি জগতৰ মঙ্গল সাধন কৰা ।

পিতামহবশিষ্ঠৰ আদেশ আক পৌলস্ত্যৰ হিত উপদেশ মতে পৰাশৰে বান্ধস নিধন যজ্ঞ সিমানতে সম্বৰণ কৰিলে ।

পাৰ্থ-সাৰথিৰ অহিংসা নীতি

যেতিয়া কুরুক্ষেত্ৰৰ সমৰক্ষেত্ৰত কোঁৱৰৰ এঘাৰ অক্ষৌহিণী আক পাণ্ডৱৰ সাত অক্ষৌহিণী সৈন্য সমবেত হল, তেতিয়া পাৰ্থ-সাৰথি শ্ৰীকৃষ্ণই অৰ্জুনৰ বথ বিপক্ষ দলৰ সমুখত উপস্থিত কৰিলে । পাণ্ডৱ-সেনাপতি অৰ্জুনে দেখিলে যে তেওঁ শত্ৰু বুলি যাব লগত যুদ্ধ কৰিবলৈ আহিছে সেই সকলোবিলাক দেখোন আত্মীয়স্বজন আক জ্ঞাতি কুটুম্ব । এতিয়া কাৰ সৈতে যুদ্ধ কৰি বণজয়ী হব ! যাব স্নেহৰ আঁৰত কুক আক পাণ্ডৱ দুয়ো পক্ষই ডাঙৰ-দীঘল হৈছে, সেই কুকুল প্ৰদীপ ভাৰত-ভাস্কৰ বৃদ্ধ ভীষ্ম তেওঁৰ সমুখত । যাব অকপট শিক্ষা দানত ফাল্গুনীয়ে ধনুন্ধৰ বুলি জগতত খ্যাতি লাভ কৰিছে, যি জনে নিজ পুত্ৰ অশ্বথামাত-কৈয়োবেচি যুদ্ধবিশাবদ কৰি তুলিলে, সেই অস্ত্ৰগুৰু দ্ৰোণাচাৰ্য্যৰ বিপক্ষে অস্ত্ৰ ধৰি তেওঁৰ বীৰহস্ত কেনেকৈ কলঙ্কিত কৰিব ? কোঁৱৰৰ শত ভাতৃ দেখোন তেওঁৰেই ভাই । তেনেস্থলত তেওঁ আজি কাৰ লগত যুদ্ধ কৰিবলৈ আহিছে ! অনিত্য ৰাজ্যৰ লোভত এইদৰে কটা-কটি কৰি মৰাৰ কি প্ৰয়োজন । এইদৰে অৰ্জুনৰ মনত নানা গ্লানি উপস্থিত হল । তেওঁ এতিয়া কোন পথ অবলম্বন কৰিব ভাবি একো ঠিক কৰিব নোৱাৰিলে । পাচত তাৰপৰা বথ ওভোতাৰলৈ শ্ৰীকৃষ্ণক কাতৰ অনুবোধ জনালে ।

অৰ্জুনে বিনয় বচনেৰে সাবথি শ্ৰীকৃষ্ণক কলে যে তেওঁৰ যুদ্ধ কৰিবলৈ আৰু সমূলি ইচ্ছা নাই। ৰাজ্য লাভৰ কাৰণে তেওঁ আজি কুক্লেত্ৰৰ সমৰ প্ৰাঙ্গনত উপস্থিত হৈছে সঁচা, কিন্তু তেওঁ ইয়াত কাকো শত্ৰু নেদেখিলে,—সকলোৱেই তেওঁৰ গুৰু পিতৃ আৰু আত্মীয়স্বজন। গতিকে তেওঁ ৰাজ্যলোভত এইদৰে আত্মীয়স্বজনক হত্যা কৰি নবকৰ যজ্ঞ আৰম্ভ কৰিব নোখোজে। গতিকে তেওঁৰ যুদ্ধৰ বথ যেন তুৰন্তে তাৰপৰা ওভোতাই নিয়া হয়। এই বুলি কৈয়েই অৰ্জুনে হাতৰ ধনুশৰ সামৰি থৈ বথত বিষন্ন মনেৰে বহি পৰিল।

সিফালে বিপক্ষ কোঁৱৰ-বাহিনীৰ ভিতৰত শঙ্কা ঘণ্টা শিঙা ভেৰী আদি যুদ্ধ-বাণ্য উচ্চবৰে বাজি উঠিছে। এনে সময়ত অৰ্জুনৰ এই অৱস্থা দেখি পাৰ্থ-সাবথি শ্ৰীকৃষ্ণ বিচূৰ্ত্তি হল। তেওঁ অৰ্জুনক কলে—“সখি! তুমি এতিয়া শত্ৰুৰ সমুখত উপস্থিত হৈ কিয় ধনু-শৰ দলিয়াই পেলাইছা মই বুজিব পৰা নাই। বিপক্ষ দলত সোঁ শত্ৰুসকলে তোমাৰ গতিবিধি ভালকৈ নিৰীক্ষণ কৰি আছে। তোমাক এই দৰে ধনু-শৰ দলিয়াই পেলোৱা দেখিলে তোমাক ভীক কাপুকম বুলি হাঁহিব আৰু এই অখ্যাতি যুগে যুগে বৈ যাব। গতিকে তুমি বীৰদৰ্পে ধনু-শৰ হাতত তুলি লৈ শত্ৰুক আক্ৰমণ কৰাঁ।”

শ্ৰীকৃষ্ণৰ কথা শুনি অৰ্জুনৰ মন শোকত ভৰি পৰিল। শোকত বিহ্বল হৈ থোকাথুকি মাতেৰে কবলৈ ধৰিলে—“প্ৰভু! ভীক কাপুকম বুলি অৰ্জুনৰ কুয়শ বটনা কৰক, তাত মোৰ অলপো

বিষাদ নাই। কিন্তু মই আত্মীয়-স্বজন আৰু জ্ঞাতি হিংসা কৰি কোনোমতেই যশস্যা আৰ্জিব নোখোজো। প্ৰভু! মোক আৰু হিংসা কাৰ্য্য সাধনত লিপ্ত নকৰিব। কাকূতি কৰিছো—যুদ্ধ-বথ আকৌ ঘৰৰ ফালে ওভোতাই নিয়ক। যুদ্ধ-লিপ্সা মই ইমানতে পৰিত্যাগ কৰিলোঁ।”

অৰ্জুনৰ কথা শুনি শ্ৰীকৃষ্ণই কলে—“সখি! পৃথিৱীৰ ভিতৰত এজন মহা যোদ্ধা হৈ কাপুকমৰ দৰে এনে কথা কলে শোভা নেপায়। সোৱা বিপক্ষ দলে মনৰ উলাহত হাতত মহা প্ৰহৰণ লৈ কেনেকৈ তৰ্জন গৰ্জন কৰি আছে চোৱাঁ। এনে অৱস্থাত যদি কাপুকমৰ দৰে আচৰণ কৰা তেন্তে মহাৰাজ যুধিষ্ঠিৰৰ আগত কোঁৱৰ নিধন কৰিম বুলি প্ৰতিজ্ঞা কৰি আহিছিল। কেলৈ? শুনা পাৰ্থ! তুমি আজি নিজ প্ৰতিজ্ঞা পাহৰি যুদ্ধত বিমুখ হব পাৰা, কিন্তু জানানে যুদ্ধ এৰি কৃষ্ণ-বথ কদাপি নুঘূৰে? থিয় হোৱা পৰমম্ তপঃ! মনৰ সকলো দুৰ্বলতা পৰিহাৰ কৰি হাতত ধনু-শৰ লৈ শত্ৰুক আক্ৰমণ কৰাঁ।”

অৰ্জুনে অতি বিষন্ন মনেৰে অৰ্জুনক কলে—“প্ৰভু! ক্ষমা কৰক। অৰ্জুনক আৰু হিংসা কাৰ্য্যত লিপ্ত নকৰাব। জ্ঞাতি হিংসা কৰাটো মহাপাপ। এতিয়া মই অস্ত্ৰ ধৰি কেনেকৈ জ্ঞাতি বধ কৰিম!”

ধনু-শৰ হাতত তুলি লৈ যুদ্ধ কৰিবৰ কাৰণে শ্ৰীকৃষ্ণই কতনো বুজালে, তথাপি অৰ্জুন সেই দৰে বেজাৰত অধোবদন হৈয়ে বল; যুদ্ধৰ কাৰণে একো যত্ন নকৰিলে। পাচত শ্ৰীকৃষ্ণই

মধুব বচনেৰে কলে—“সখি! তুমি বাৰ বাৰ অহিংসাৰ মন্ত্ৰ আওবাইছা সঁচা, কিন্তু তুমি জানানে অহিংসা কাক বোলে? পৰ হলে হত্যা কৰিবা, আপোনজন হলে হাতৰ অস্ত্ৰ দলিয়াই পেলাবা, এইটোৱেই অহিংসা হ'লনে? মহাবাজ যুধিষ্ঠিৰৰ বাজসূয় যজ্ঞ সাধনাত কিমান ৰাজ্য ধ্বংস কৰিলা, কিমান নিৰপৰাধী প্ৰাণী হত্যা কৰিলা, কিমান বিধবাৰ কাতৰ ক্ৰন্দনেৰে আকাশ পাতাল খলক লগাই পেলালা, সেই কথা পাহৰিলা কেনেকৈ? পৰ হলে হত্যা কৰিবা, আৰু আপোন হলে পিচ হুঁকিবা, প্ৰকৃততে এইটোৱেইহে হিংসা। অহিংস পূজাৰীৰ মনত আত্ম পৰ ভাব কেতিয়াও থাকিব নোৱাৰে। গতিকে তুমি যি হাতেৰে পৃথিৱী বিজয় কৰি যুধিষ্ঠিৰৰ বাজসূয় যজ্ঞ সাধিলা, এতিয়া সেই হাতেৰেই শত্ৰু-ৰূপে অহা তোমাৰ ভাই ককাই আত্মীয়-স্বজন গুৰু ব্ৰাহ্মণ সকলোকে পৰাজয় কৰি মহাবাজ যুধিষ্ঠিৰৰ হেবোৱা ৰাজ্য পুনৰ উদ্ধাৰ কৰা। আত্মীয়-স্বজন বুলি যদি তুমি যুদ্ধত বিমুখ হোৱা, তেনেহলে ইতিপূৰ্বে তুমি যিমানবিলাক প্ৰাণী হত্যা কৰিছিলি এতিয়া তুমি সেই সকলোবিলাকৰে বধৰ ভাগী হ'ব লাগিব। গতিকে এতিয়া তুমি আৰু যুদ্ধত পৃষ্ঠভঙ্গ দিব নেলাগে, আমাৰ বাক্যত হাতত তীক্ষ্ণ অস্ত্ৰ লৈ বীৰদৰ্পে বীৰকাৰ্য্য সাধি পৰম যশস্তা লাভ কৰা।”

শ্ৰীকৃষ্ণৰ নানা প্ৰকাৰ বুজনিত অৰ্জুনে দিব্যজ্ঞান পালে। সমৰৰ সকলো কৰ্ত্তৃত্ব শ্ৰীকৃষ্ণৰ চৰণতে অৰ্পি যুদ্ধত জয়লাভ কৰিবৰ কাৰণে আকৌ শত্ৰুৰ সমুখ হল।

দামোদৰ বিপ্ৰৰ নিষ্কাম ভক্তি

দামোদৰ বিপ্ৰৰ পতিপৰায়ণা পত্নীয়ে সংসাৰৰ অলেখ দুখ-কষ্টত একেবাৰে জুৰুলা হৈ এদিন স্বামীক মিনতি ভাৱে কলে—আমি এনে ডাল-দৰিদ্ৰ হৈ সংসাৰত আৰু কেইদিন কটাম। গতিকে তেওঁৰ সেই লবাকালিৰে সখি দ্বাৰকাপতি শ্ৰীকৃষ্ণৰ ওচৰলৈ গলে জানোচা তেওঁলোকৰ এই দুখ মোচন হয়েই। সখি শ্ৰীকৃষ্ণ এতিয়া দ্বাৰকাৰ ৰজা, তেওঁৰ আগত আমাৰ দুখৰ কথা জনালে কেলেই আমাৰ মুখলৈ নেচাব। নিশ্চয় অলপ দ্ৰব্য বস্তু দি আমাৰ দুখ মোচন কৰিবই কৰিব। গতিকে এবাৰ তেৰাৰ ওচৰলৈকে যাবলৈ বোলে।

পত্নীৰ এনে কৰুণ নিবেদন শুনিও, বিপ্ৰ দামোদৰ অলপো বিচলিত নহল। মন হৰষত গম্ভীৰ হৈ উঠিল। তেওঁ পত্নীক মধুব বচনেৰে কলে যে জীৱই নিজৰ কৰ্ম্ম অনুসাৰে তাৰ ফল ভোগ কৰে। সঁচাকৈয়ে সুখ-দুখ মেঘৰ ছাঁয়াৰ দৰে খন্তেকীয়া। গতিকে এই খন্তেকীয়া সুখ দুখতেই নিজক পাহৰি যোৱা উচিত নহয়। সখি দ্বাৰকাপতি শ্ৰীকৃষ্ণ পূৰ্ণব্ৰহ্ম নাৰায়ণ; কোটি কোটি বিশ্ব ব্ৰহ্মাণ্ডৰ অধিপতি। তেখেতে আমাৰ এই সুখ দুখৰ কথা নজনা নহয়—অন্তৰ্য্যামী ৰূপে তেওঁ সকলো জানে।

গতিকে সেইজনৰ ওচৰত আমাৰ দুখ নিবেদনৰ কথা কোন সাহেৰে জনাম ! যি জন পৰম পুৰুষে নিজ ইচ্ছাবে এই বিশ্ব ব্ৰহ্মাণ্ডখন পালন কৰি আছে, তেওঁৰ ওচৰত ভিক্ষা খোজা এটা অতি আচৰিত কথা। জ্ঞানী পুৰুষসকলে ইয়াকে মহাভ্ৰম বুলি আখ্যা দিছে। তদুপৰি বান্ধৱ কৃষ্ণ মোৰ বাল্য কালৰ পৰাই প্ৰাণৰ সখি। আজি অতদিনে সখিৰ কোনো বাতৰি লোৱা নাই। আজি দুখত পৰি যদি তেওঁৰ ওচৰ চাপো তেন্তে তেওঁ আমাক কি বুলি ভাবিব ? স্বার্থপৰ লোভী ব্ৰাহ্মণ বুলি নেভাবিব নে ? গতিকে এনে আশা কৰাটো ভাল কথা নহয়।

স্বামীৰ এনে হিত উপদেশত ব্ৰাহ্মণ-পত্নীৰ মন কিছুদিনলৈ শান্ত হৈ বস। কিছুদিনৰ পাচত আকৌ দাবিদ্ৰ্যৰ হেঁচা নহিব নোৱাৰি মন অস্থিৰ হৈ পৰিল। দাবিদ্ৰ্য নিবাবণৰ আন একো উপায় যুগুতি কৰিব নোৱাৰি আকৌ শ্ৰীকৃষ্ণৰ ওচৰলৈ যাবলৈকে স্বামীৰ ওচৰত প্ৰাৰ্থনা জনালে। পত্নীৰ এনে বাৰ বাৰ অনুবোধত বিপ্ৰ দামোদৰৰ মন পমি গল। তেওঁ পত্নীৰ অনুবোধ মতে শ্ৰীকৃষ্ণৰ ওচৰলৈ যোৱাটো স্থিৰ কৰিলে।

স্বামী দ্বাৰকালৈ যাবলৈ ওলোৱা দেখি ব্ৰাহ্মণ-পত্নীৰ মন আনন্দত ভৰি পৰিল আৰু সখিয়েক শ্ৰীকৃষ্ণলৈ কি দি পঠিয়াব, তাকে ভাবি মনত উগুল-থুগুল লাগি পৰিল। শেষত ওচৰ চুবুৰীয়াৰপৰা কেইমুঠিমান খুদ চাউল খুজি আনি তাৰেই

ছমুঠিমান সান্দহ খুন্দিলে আৰু এখন ফটাকানিত এটি টুপলি বান্ধি তাকে শ্ৰীকৃষ্ণলৈ বুলি স্বামীৰ হাতত যতনাই দিলে। পত্নীৰ উপঢৌকন স্বৰূপ এই সান্দহৰ টুপলিটিকে জোলোঙাত ভৰাই বিপ্ৰ দামোদৰ দ্বাৰকা বুলি যাত্ৰা কৰিলে।

বিপ্ৰ দামোদৰে দিকছোৰাট দ্বাৰকালৈ নানা কষ্টেৰে বাট-কুৰিবাই গৈ গৈ বহুদিনৰ মূৰত কোনোমতে দ্বাৰকাত উপস্থিত হলগৈ। দ্বাৰকা পুৰীত সোমোৱেই দামোদৰ বিপ্ৰ একেবাৰে বিচুৰ্ত্তি হল। তেওঁ দ্বাৰকাৰ অনুপম সৌন্দৰ্য্য আৰু নগৰৰ মনোৰম ঘৰবাৰী আৰু সুৰম্য শাৰী শাৰী অটালিকাৰিলাক দেখি তেওঁ স্বৰ্গলৈকে আহিছেনে বৈকুণ্ঠলৈকে আহিছে একো ততকে ধৰিব নোৱাৰিলে। বহু পৰ তত্তি পাচত মন থিৰ কৰি কবলৈ ধৰিলে—মোৰ প্ৰভুৰ নো কি বন ! যি জনে এই ব্ৰহ্মাণ্ডখন বচনা কৰিছে, তেওঁৰ মানত এই দ্বাৰকা কি বস্তু ! ইয়াকে ভাবি তেওঁ মনতে প্ৰভু শ্ৰীকৃষ্ণৰ অপাৰ মহিমাৰ কথা ধ্যান কৰিবলৈ ধৰিলে।

অন্তৰ্ধ্যামী ভগৱানে ক'ত কিটো হৈছে সকলো জানে। নৈশৰ কালৰে প্ৰাণৰ বান্ধৱ বিপ্ৰ দামোদৰ দ্বাৰকালৈ অহা বুলি জানি আগবাঢ়ি গৈ “প্ৰাণৰ সখি ক'বপৰা আহিলা” বুলি আকোৱালি ধৰিলে আৰু উলাহতে দাঙি নি সোণৰ পালঙ্কত বহুৱাই দিলে। খোজকাটি অহা দুখ ভাগৰ পলুৱাবৰ কাৰণে শ্ৰীকৃষ্ণই নিজেই ধুৱাই পখলাই ভৰি দুখন পিটিকি দি তাহানি গুৰু-গৃহত অৰ্থাৎ সান্দীপনি মুনিৰ আশ্ৰমত ছাত্ৰ হৈ

থাকোতে এদিন হাবিলৈ খৰি লুবিবলৈ গৈ কেনেকৈ বাতি খপিবলগীয়া হৈছিল সেইবিলাক শৈশৱ-কাহিনী কৈ আনন্দ কৰিবলৈ ধৰিলে। তাৰ পাচত বিপ্ৰ দামোদৰক শ্ৰীকৃষ্ণই কি বকমে আল ধৰি সেৱা শুশ্ৰূষা কৰিছিল তাক আক নকওঁৱেই; মুঠৰ ওপৰত দ্বাৰকা পুৰীত থকা কেইদিন যেন কোনোবা স্বৰ্গ-পুৰীত হৈ আছিল, বিপ্ৰ দামোদৰৰ মনত এনে লাগিছিল। শ্ৰীকৃষ্ণৰ নানা বকম আলপৈচানৰ ভিতৰত পৰম সন্তোষে দামোদৰ বিপ্ৰ দ্বাৰকাৰ প্ৰধান অতিথি হৈ বুলি।

দ্বাৰকাপতি শ্ৰীকৃষ্ণৰ পৰম যত্ন আৰু দ্বাৰকাবাসীৰপৰা যথেষ্ট সমাদাৰ লভি যদিও বিপ্ৰ দামোদৰে পৰম আনন্দত দ্বাৰকাত আছিল তথাপি তেওঁৰ পত্নীলৈ চেবেংকৈ মনত পৰাত আকৌ ঘৰলৈ উভতি যাবৰ কাৰণে শ্ৰীকৃষ্ণৰ ওচৰত বিদায় মাগিলে। শ্ৰীকৃষ্ণয়ো বেজাৰ মনেৰে সখিক বিদায় দিবলৈ সাজু হল। ভালকৈ খুৱাই বুৱাই সমাদৰেৰে আগবঢ়াই থবলৈ গল। বিপ্ৰ দামোদৰে সখিয়ক শ্ৰীকৃষ্ণৰপৰা বিদায় লবৰ সময়ত পত্নীৰ অনুবোধৰ কথা মনত পৰিছিল যদিও তেওঁ শ্ৰীকৃষ্ণৰ ওচৰত প্ৰৱৰ্ত্তিবৰ কাৰণে দ্ৰব্য বস্তু প্ৰাৰ্থনা কৰিবলৈ একেবাৰে কুণ্ঠা বোধ কৰিলে। তেওঁ মনতে ভাবিলে প্ৰভুৱে আমাক যি দিছে সেয়ে যথেষ্ট, যদি দয়া কৰি প্ৰভুৱে গোটেই দ্বাৰকাপুৰীখনকে এই ছখীয়া বিপ্ৰক দান কৰে তেন্তে সেই দ্বাৰকাপুৰীখন লৈনো কি কৰিম। মৰিবলৈ ছটা দিন বাকী আছে, তাতে আকৌ কিছুমান গলগ্ৰহ বান্ধি লোৱাৰ কি

প্ৰয়োজন! প্ৰভুৱে যি দিছে সেয়ে যথেষ্ট; আকৌ কিছুমান খুজি লবৰ সকাম নাই। তাৰ পাচত শেষ বিদায়ৰ সময় উপস্থিত হোৱাত বিপ্ৰ দামোদৰে শ্ৰীকৃষ্ণ উদ্দেশ্যে হাত যোৰ কৰিছে মাত্ৰ, এনেতে কৃষ্ণই কলে—“সখি! আপোনাৰ জোলোঙাত সেইটো কিহৰ টোপোলা? চাওঁ,” এই বুলি কান্ধৰপৰা জোলোঙাটি নি মেলি চাই দেখিলে যে এখন ফটাকানিত ছমুঠিমান সান্দহৰ গুড়ি বন্ধা আছে। এই সান্দহৰ গুড়ি কেইটি যে বিপ্ৰপত্নীয়ে তেওঁলৈ ভক্তিভাৱে দি পঠিয়াইছিল সেইটো আক বুজিবলৈ বাকী নেথাকিল। কৃষ্ণই ঢেক ঢেকাই হাঁহি মাৰি কলে—“সখি, এই টোপোলাটো আপোনাৰ গৃহিণীয়ে আমালৈ দি পঠিয়াইছিল; আপুনি আকৌ আদ-বাটতে এনেখন কৰিলে কিয়”। এই বুলি কৈয়েই কৃষ্ণই তাৰে সান্দহ এমুঠি আনি মুখত গাল মাৰি ভৰাই হাঁহি হাঁহি ভোজন কৰিবলৈ ধৰিলে। তাৰ পাচত আকৌ এগাল মাৰিলে। সেই গাল ভোজন কৰি আক এগাল মাৰিবৰ কাৰণে টোপোলাটোলৈ হাত মেলোতেই আই লখিমী গৌসানী বিশ্বাশৱদে লৰি আহি শ্ৰীকৃষ্ণৰ হাতত থাপ মাৰি ধৰিলে। মুখেৰে কলে—“প্ৰভু! ব্ৰাহ্মণ-পত্নীয়ে ভক্তি ভাৱে পঠোৱা এই ছমুঠি সান্দহ তৃপ্তিৰে ভোজন কৰাৰ নিমিত্তেই মোৰ লক্ষ্মী-ভাণ্ডাৰৰ তিনি ভাগৰ ছভাগ নাইকিয়া হল। এইবাৰ যদি এই মুঠিও তৃপ্তিৰে ভোজন কৰে, তেন্তে এই দাসীলৈ আক কি বব?” শ্ৰীকৃষ্ণই হাঁহি মাৰি সেই মুঠি সান্দহ আকৌ টুপলিত বান্ধি লক্ষ্মীৰ হাতত

দিলে। কিহত কিটো হল, দামোদৰ বিপ্ৰই একো ততকে ধৰিব নোৱাৰিলে। তাৰ পাচত শ্ৰীকৃষ্ণই কিছুদূৰ আগবঢ়াই হাতেৰে সৰটি ধৰি মধুৰ বচনেৰে বিপ্ৰ দামোদৰক বিদায় দিলে। বিপ্ৰ-দামোদৰেও সখি কৃষ্ণৰ প্ৰতি সেৱা জনাই এখুজি দুখুজিকৈ নিজ দেশৰ ফালে খোজ ললে।

বিপ্ৰ দামোদৰ ঘৰলৈ উভতি আহোঁতে বাটে বাটে নানা কথা ভাবি আহিবলৈ ধৰিলে। খাবলৈ নোপোৱা ডাল-দৰিড্ৰ এই বিপ্ৰ দামোদৰক সন্তোষ লগাবলৈ মোৰ বান্ধৱ কৃষ্ণই নো কি নকৰাকৈ এৰিলে! যি কেইদিন দ্বাৰকাত থকা হল, সেই কেইদিন যেন এই দৰিড্ৰ ব্ৰাহ্মণেই দ্বাৰকাৰ অধিপতি। উঃ বাম, মোৰ প্ৰভুৰ নো কি বন! পিচে কথা এটিত হলে এই বিপ্ৰৰ মন উগুল-থুগুল লাগি আছে। বোলো প্ৰভু কৃষ্ণই যে এই বিপ্ৰক ইমান আদৰ সাদৰ কৰিলে পিচে ঘৰলৈ বুলি ওভতোতে হাতত তো অলপ দ্ৰব্য বস্তু দিব লাগিছিল! মইনো এতিয়া গৈ কোনটো নাকেৰে বামুণীৰ আগত ওলাওঁগৈ। ওঁহো নহয়, এই বুলি বিপ্ৰই আকৌ ভাবিলে—বোলো মোৰ প্ৰভুৰ অপাৰ মহিমানো আমি মুকুন্ড নতিয়ে কেনেকৈ বুজিম? প্ৰভুৱে এই বিপ্ৰক দ্ৰব্য বস্তু একো নিদি ভালেই কৰিলে। দ্ৰব্য বস্তু পালে কি জানি সখি কৃষ্ণক একেবাবে পাহৰিয়েই পেলাওঁ। শাস্ত্ৰত সেয়েহে কৈছে—

“ভজিয়া কৃষ্ণত যিটো কামনা কৰয়।

কবন্ত পূৰণ তাক ইটো সত্য হয় ॥

তথাপি কৃষ্ণৰ নাহি সন্তোষ মনত।

সবে মায়াময় ইন্দ্ৰিয়ৰ ভোগ যত ॥

* * *

নেদন্ত মাধৱে যোনো কিছু নুখুজিলে।

নকৰিবা শঙ্কা ইটো মনত সমূলে ॥”—

(ভক্তি বত্ৰাৱলী)

এবা, প্ৰভুৰ ওচৰত কোনো দ্ৰব্য বস্তু নিবিচাৰি ভালেই কৰিলোঁ।। ব্ৰাহ্মণীও তিমান অবুজ নহয়, বুজালে অৱশ্যে বুজিব। মোৰ প্ৰভুৱে যেতিয়া দিম বুলিব, খবলৈ দেখোন ঠাই নোহোৱাই হব।

এই দৰে নানা কথা মনতে ভাঙি পাতি যাবলৈ ধৰিলে। এই দৰে বাটকুৰিবাই গৈ-গৈ ভালেমান দিনৰ মূৰত নিজৰ ঘৰৰ পদূলি মুখত থিয় হলগৈ। অ' বাম! এইখন আকৌ কি! মই আহি কিহত সোমালোহি! এইটো দেখোন আমাৰ ঘৰ নহয়, এইবোৰ ঘৰ দ্বাৰকাত দেখি অহা সুন্দৰ ছমহলীয়া ঘৰবোৰ নহয় জানো? মই বাট ভুলি আকৌ দ্বাৰকাত হে সোমালোহি নে কি? এইবাৰ নো প্ৰভুৱে মোক কি বুলিব? খাবলৈ পাই নতা লাগি দ্বাৰকা নেবাই হল নে কি বুলি নকলেই বন্ধা! ওঁহো! সৌ জোপা কববী গছ দেখোন মই বোৱা কববী গছ জোপাই। সৌ বকুল গছ জোপাও দেখোন আগৰ দৰেই আছে। তেন্তে মোৰ বাট ভুল হোৱা নাই তো? আকৌ এই ঘৰবোৰ আহিল কৰপবা। হে প্ৰভু!

এই বিপ্ৰক কি ছ'য়া-ময়া দেখুৱাইছা বুজিব পৰা নাই। এইদৰে বিপ্ৰ দামোদৰে মনতে গুণা-গাঁথা কৰি থাকোতেই কেইজনীমান পৰিচাৰিকাৰ সৈতে ব্ৰাহ্মণী আগবাঢ়ি অহা দেখিলে। নানা বকম বাজ অলঙ্কাৰেৰে সুশোভিতা ব্ৰাহ্মণীক প্ৰথমে দামোদৰ বিপ্ৰই চিনিবই পৰা নাছিল। যেতিয়া আহি ব্ৰাহ্মণীয়ে চৰণত পৰি সেৱা জনাই ঘৰ-বাৰী প্ৰভুৰেই দানবুলি কৈ ঘৰৰ ভিতৰলৈ যাবলৈ মাতিলে, তেতিয়া আক বিপ্ৰ দামোদৰৰ বুজিবলৈ বাকী নেথাকিল যে এইটো হৈছে সখি কৃষ্ণদেৱৰ অপাৰ কৰুণা। তেওঁ মনতে ভাবিলে ভালেতোহে তেওঁক বাটত আগবঢ়াই থওঁতে ব্ৰাহ্মণীয়ে দিয়া সান্দহ কেইমুঠি খাওঁতে কৃষ্ণৰ সৈতে লখিমী আইৰ টনা-আজোৰা লাগিছিল। ব্ৰাহ্মণ হৰিষ মনেৰে নিজ ভৱনত প্ৰৱেশ কৰিলে।

বিপ্ৰ দামোদৰে বুজিবলৈ বাকী নেথাকিল যে দ্ৰব্য বস্তুৰ কামনা কৰি ব্ৰাহ্মণীয়ে পঠোৱা সান্দহ দুমুঠি খাই প্ৰভুৰে তৃপ্তি পোৱাৰ ফলতেই ব্ৰাহ্মণীৰ এই অতুল বিভূতি বৈভৱ লাভ হল। “মহা কল্লতক ভগৱান, মাগন্তা জনক দেয় ফল দান।” ব্ৰাহ্মণীয়ে বাঞ্ছা কৰিছিল, ফল পালে ভালেই হল; কিন্তু দৰিদ্ৰ বিপ্ৰৰ একা?

নবাঞ্জয় কিছু যিটো ভজি মাধৱক।

দিলন্ত আপুনি নিজ পাদ পল্লবক ॥—(ভক্তি ৰত্নাৱলী)

শিখিধ্বজৰ গাইস্থ্য ধৰ্ম্ম

(যোগবাশিষ্ঠ ৰামায়ণৰ আখ্যান)

দ্বাপৰ যুগৰ কথা। পিতৃ বিয়োগৰ পাচত ৰাজকুমাৰ শিখিধ্বজে উজ্জয়িনীৰ ৰাজ-সিংহাসনত আৰোহণ কৰে। তেওঁ ৰাজপাটত বহি এনে ন্যায় নীতিৰে ৰাজ্য শাসন কৰিবলৈ ধৰিলে যে প্ৰজাসকল যেন পৰম সুখ শান্তিৰে কোনোবা দেৱপুৰীত হে বাস কৰিছে। যৌৱনৰ লগে লগে তেওঁ দিগ্বিজয় কৰি ভাৰতৰ একছত্ৰী সম্ৰাট হল। সম্ৰাট শিখিধ্বজৰ সুশাসনত ৰজা প্ৰজা সকলো সুখত মগন। নাই ঘেৰ, নাই হিংসা, চাৰিও ফালে যেন শান্তিয়ে বিৰাজ কৰিছে।

যেতিয়া ৰজা শিখিধ্বজৰ যৌৱন কাল উপস্থিত, তেতিয়া তেওঁৰ মনত কান্তা-বিলাস ইচ্ছা প্ৰৱল হল। লাহে লাহে ৰজা ৰাজ-কাৰ্য্যৰ প্ৰতি উদাসীন হৈ আহিবলৈ ধৰিলে। জ্ঞানৱান সূচতুৰ মন্ত্ৰীসকলে ৰজাৰ এনে ভাবৰ পৰিবৰ্তন দেখি তেওঁলোক ৰজাৰ বিবাহৰ কাৰণে চিন্তিত হল। প্ৰৱন্ধেৰে ৰজাৰ অনুমতি লৈ সুৰাষ্ট্ৰ ৰাজনন্দিনী চূড়ালাব সৈতে ৰজাৰ বিবাহ কাৰ্য্য সমাধা কৰিলে।

ৰজা শিখিধ্বজে পৰম গুণৱতী আৰু ৰূপৱতী চূড়ালাক সহধৰ্ম্মিণী ৰূপে পাই মনৰ হৰিষত দিন নিয়াবলৈ ধৰিলে। এই

ৰাজ-দম্পতীয়ে মহা সুখেৰে বহুকাল যৌৱন উপভোগ কৰি থাকোতে কেতিয়া তেওঁলোকৰ শৰীৰত জৰাই আশ্রয় ললে গমকে নেপালে। তেওঁলোকে দেখিলে যে যৌৱন পানীৰ চৌৰ নিচিনা খন্তেকীয়া। তেতিয়া ৰজা ৰাণী উভয়ে মন স্থিৰ কৰি শান্তিদায়ক আত্ম-জ্ঞান লাভ কৰিবৰ নিমিত্তে সাধনাত ব্ৰতী হ'ল।

ৰাণী চূড়ালাই অধ্যৱসায়বদ্ধাৰা আত্ম-জ্ঞান লাভ কৰি ব্ৰহ্মবাদিনী ৰূপে প্ৰতিষ্ঠা লাভ কৰিলে। চূড়ালাই যদিও বাহিৰৰ সকলো কাম কাজতে নিজক যুক্ত ৰাখিছিল, তথাপি তেওঁ সদায় গভীৰ আত্ম-চিন্তাত বত আছিল। আত্ম-জ্ঞানৰ দ্বাৰা চূড়ালাই ভালকৈ উপলব্ধি কৰিছিল যে এই জগৎ পৰমাত্মাৰপৰা কেতিয়াও পৃথক নহয়; কেৱল জীৱই ভ্ৰান্তিত হৈ ব্ৰহ্ম সত্য, জগত মিথ্যা বুলি 'মিথ্যাবাদ' প্ৰচাৰ কৰিছে। চূড়ালাই গভীৰ চিন্তাবদ্ধাৰা সমাধিত জানিলে যে এই নিখিল বিশ্ব চিন্ময় আত্মাৰে বিকাশ।

ব্ৰহ্মবোধিনী ৰাণী চূড়ালার আত্ম-জ্ঞান লাভ হোৱাত সংসাৰৰ সকলো কথাতে অবিবৰ্ত্ত হৈ প্ৰশান্ত ভাৱে ৰাজপুৰীত বিৰাজ কৰিবলৈ ধৰিলে। ৰাণীৰ চিন্তা মন আদিয়ে চিৰ প্ৰসন্নতা লাভ কৰাত তেওঁৰ লাৱণ্য দেহৰ কান্তি দিনে দিনে বৃদ্ধি হ'বলৈ ধৰিলে। ৰাণীৰ শৰীৰত পুনৰ যৌৱনে ভুমুকি মৰা দেখি ৰজা শিখিধ্বজ একেবাৰে আচৰিত হ'ল। তেওঁ ৰাণীক ইয়াৰ কাৰণ সুধিলত ৰাণী চূড়ালাই কলে যে তেওঁ কোনো

মন্ত্ৰ বা হঠ-যোগৰ বলত নাইবা কোনো ৰসায়ন প্ৰক্ৰিয়াবদ্ধাৰা তেওঁ এই অৱস্থা লাভ কৰা নাই। দেহত আত্মবুদ্ধি ত্যাগ কৰি ব্ৰহ্মাত্ম ভাৱত সদায় স্থিতি কৰাৰ কাৰণেই তেওঁ এইদৰে দিব্যকান্তি লাভ কৰিছে।

ৰজাৰ এনে অনভিজ্ঞতা দেখি ৰাণীয়ে ৰজাক বহুত আত্ম-জ্ঞান আৰু ব্ৰহ্মপ্ৰাপ্তিৰ নানা উপদেশ দিলে। ৰাণীয়ে বুজাবলৈ চেষ্টা কৰিলে যে সকলো সিদ্ধিৰ মূলতে পুৰুষকাৰ। এই পুৰুষকাৰৰ বলতেই সকলোতে সিদ্ধি লাভ কৰিব পৰা যায়! ৰজাই কিন্তু অৱলা গাভৰুৰ কথা বুলি ৰাণীৰ সকলো উপদেশ উকুৱাই দিলে। আত্ম-তত্ত্ব লাভ কৰিবলৈ হলে তত্ত্বজ্ঞানী গুৰুৰ উপদেশেই হৈছে প্ৰধান অৱলম্বন। তত্ত্বজ্ঞান সম্পন্ন ৰাণী চূড়ালাক নিজ পত্নী বুলি হেয় জ্ঞান কৰাত ৰজাই আত্ম-তত্ত্ব লাভ কৰিব নোৱাৰিলে। তাৰ পাচত ৰজা আৰু ৰাণী উভয়ে হাস্য, কৌতুক ৰঙ্গ বহুশ্ৰেৰে ৰাজ-ভৱনত দিন নিয়াবলৈ ধৰিলে।

চাওঁতে চাওঁতে দহ বছৰ কাল অতীত হ'ল। এনে সময়তে ৰজা শিখিধ্বজ শত্ৰু পৰাজয়ৰ নিমিত্তে নিজ ৰাজ্য এৰি দেশান্তৰলৈ যাবলগীয়া হ'ল। সেই সুযোগতে ৰাণী চূড়ালাই একান্ত মনে যোগ সাধনা কৰিবলৈ ধৰিলে। ৰাণীয়ে দিব্যদৃষ্টিবদ্ধাৰা জানিব পাৰিছিল যে তেওঁৰ স্বামীৰ ভৱিষ্যত বৰ কষ্টকৰ। গতিকে তেওঁ স্বামীৰ মঙ্গলৰ কাৰণে যোগৈশ্বৰ্য্য লাভৰ একান্ত প্ৰয়োজন বোধ কৰিলে। প্ৰথমতে ৰাণীয়ে

একান্ত মনে যোগ সাধনা কৰি খেচৰ-সিদ্ধি বা আকাশ-গমন-সিদ্ধি লাভ কৰিলে। তাৰ পাচত অগ্নিমা লঘিমা আদি আটাই কেইটা সিদ্ধি লাভ কৰি প্রফুল্ল চিত্তেৰে ৰাজ-ভবনত বাস কৰিবলৈ ধৰিলে। বহুদিনৰ মূৰত ৰজা আকৌ নিজ দেশলৈ উভতি আহিল। ৰাণীয়ে ৰজাক পাই আনন্দত পুলকিত হল, কিন্তু তেওঁৰ সিদ্ধি সম্পদৰ কথা ৰজাক শুং-সূত্ৰও নিদিলে।

ৰজা শিখিধ্বজে দাম্পত্য প্ৰেম আৰু সুখ-শান্তিৰে বহুদিন ৰাজত্ব কৰাৰ পাচত তেওঁৰ মনত অৱসাদে দেখা দিলে। এই অৱসাদৰপৰা ক্ৰমে তেওঁৰ মনত মহা গ্লানি উপস্থিত হল। ৰজাই ৰাজ্য ধন সম্পত্তি সকলো অসাৰ দেখিলে। তেওঁৰ মনত বৈবাগ্যভাৱ প্ৰবল ভাৱে জাগ্ৰত হৈ উঠিল। ৰাজ্য ধন সকলোকে পৰিত্যাগে কৰি বনবাসী হৈ ঈশ্বৰ আৰাধনা কৰিবৰ কাৰণে ৰজা হল দৃঢ়সঙ্কল্প। এদিন ৰজাই ৰাণী চূড়ালৰ আগত নিজ অভিপ্ৰায় প্ৰকাশ কৰি জনালে যে তেওঁৰ এই ৰাজ্য আৰু বিভূতি-বৈভৱলৈ সমূলি স্পৃহা নাই। আজি অতদিনে অবাধে সুখ সম্পদ ভোগ কৰিলোঁ, তথাপি ভোগতৃষ্ণা কোনো দিনে নিৰ্বাপিত নহল। মোৰ চিন্তা সদায় অশান্ত। যাতে বাকী দিন কেইটা শান্তিৰে ঈশ্বৰ আৰাধনাত কটাব পাৰোঁ সেই উদ্দেশ্যে নিৰ্জৰ্ণ গহন বনলৈ গুচি যাবৰ কাৰণে মনস্থ কৰিছোঁ। তুমি মোৰ পতিপৰায়ণা পত্নী। আশা কৰোঁ তুমি মোৰ এই সজ সঙ্কল্পত অলপো হাক নিদিবা।

ৰজাই এইদৰে অনুশোচনা কৰা দেখি ৰাণী চূড়াল গম্ভীৰ হৈ উঠিল। তেওঁ স্বামীক ধীৰ ভাৱে কবলৈ ধৰিলে—“মহাৰাজ! আপুনি অনাহকত এইদৰে অনুশোচনা কৰাটো উচিত হোৱা নাই। আপুনি ন্যায়-পৰায়ণতাৰে ৰাজ্য শাসন কৰি যি দৰে প্ৰজাৰ সুখ সম্পদ বৃদ্ধি কৰি প্ৰজা পালন কৰিছে, তাতেই আপোনাৰ পৰম সন্তোষ হোৱা উচিত। আপুনি ৰাজ্য ত্যাগ কৰি বনলৈ গলে কেনেকৈ মনত শান্তি পাব, ভোগ-তৃষ্ণা নিবাৰণ হব, মই বুজিব পৰা নাই। যেনেকৈ বসন্তত ফুলে আৰু শৰতত ফলে শোভাবৰ্দ্ধন কৰে সেইদৰে আমাৰ যৌৱন যেতিয়ালৈকে ক্ষয় নহয় তেতিয়ালৈকে আমি গৃহ শোভা কৰি প্ৰজাপালন কৰাহে কৰ্ত্তব্য। মহাৰাজ! আপুনি মনত অলপো আশঙ্কা নকৰিব; বৃদ্ধকাল উপস্থিত হলে আমি ছয়োজনেই বনবাসী হম। এই সময়ত যদি আপুনি ৰাজ্য ত্যাগ কৰি বনবাসী হয় তেন্তে অসংখ্য প্ৰজাই কি বকমে শান্তিত বাস কৰিব? আপুনি ৰজা যেতিয়া প্ৰজা পালনেই আপোনাৰ পৰম ধৰ্ম। ইয়াকে জানি আপুনি মনৰ এই বাসনা পৰিত্যাগ কৰি শান্তিৰে প্ৰজা পালন কৰি থাকক।”

ৰজা শিখিধ্বজে ৰাণীৰ এই উপদেশৰ প্ৰতি সমূলি কাণ নিদিলে। ৰজাৰ মন বৈবাগ্যই এনেভাৱে আকুল কৰিছে যে ৰাণীৰ এই সজ উপদেশো ৰজাৰ মনত বিষতুল্য হল। ৰজাই বিবেচনা কৰিলে যে পত্নীয়ে তেওঁক মায়া মোহেৰে আৱদ্ধ কৰি সংসাৰ

সমুদ্ৰত আকৌ বুৰাই বাখিবৰ কাৰণেহে এইদৰে মায়া-জাল বিস্তাৰ কৰিছে। বজাই এইদৰে বহুত ভাবি চিন্তি বাণীক এৰি অকলে বনগমন কৰিবলৈ স্থিৰ কৰিলে।

গহীন বাতি। জগত নিমাত নিটাল—কাৰো কতো মাত বোল নাই। নিৰ্মল দাম্পত্য প্ৰেমৰ স্নেহৰ পবন পাই বজাৰ কোলাত বাণী একেবাৰে গভীৰ নিদ্ৰাত অভিভূত হৈ পৰিল। বজাই দেখিলে যে এয়েই তেওঁৰ সোণালী সূযোগ। লাহে লাহে তেওঁ বাণীক কোলাৰপৰা আঁতৰাই শয্যা এৰি মাটিত থিয় হল। তাৰ পাচত হাতত-সাবে ভৰিত-সাবে এখন এখনকৈ বাজ-গৃহৰ সকলো দুৱাৰ পাৰ হৈ শেষৰ সিংহ-দুৱাৰত উপস্থিত হল। তাতে “মোৰ এয়ে শেষ বিদায়” বুলি বাজলক্ষ্মীক নমস্কাৰ জনাই সিংহ-দুৱাৰ পাৰ হৈ অন্ধকাৰত অদৃশ্য হৈ গল। তাৰ পাচত এই ঘোৰ অন্ধকাৰৰ মাজেদিয়ে বহুদূৰ গৈ শেষত জনপদ এবাই এখন মহা অৰণ্যৰ মাজত প্ৰৱেশ কৰিলে। তাৰ পাচত বাতি পুৱাল। বজাই ক’তো অলপো অপেক্ষা নকৰি ওৰে দিনটো অৰণ্যৰ মাজেদিয়ে বেগেৰে খোজ ললে। এই দৰে গৈ গৈ সন্ধিয়া হলত কিছু ফল মূল আহাৰ কৰি সেই অৰণ্যৰ ভিতৰতে বাতিৰ কাৰণে বিশ্রাম লৈ থাকিল। তাৰ পাচত দোক-মোকালিতে আকৌ খোজ ললে। এই দৰে খোজকাঢ়ি গৈ গৈ বাৰ দিনৰ মূৰত জন কোলাহল শূন্য মন্দৰ পৰ্বতৰ ওপৰত থকা এখন মনোৰম উপত্যকাত উপস্থিত হলগৈ।

এই ঠাইতেই আগেয়ে অনেক ঋষি মুনিৰে আশ্ৰম কৰি আছিল। এয়েই তপস্যাৰ উপযুক্ত স্থান বুলি বজাই এটি পঁজা-ঘৰ সাজি আৰু তাতে অ’ত ত’ত পৰি থকা কৰণি কমণ্ডলু অৰ্ঘ্য কোষা মৃগচৰ্ম আদি তপস্যাৰ আৱশ্যকীয় দ্ৰব্য বস্ত্ৰ-বিলাক গোটাই লৈ আশ্ৰম পাতি থাকিল। এইদৰে আশ্ৰম পাতি লৈ বজাই তপস্যাত মন দিলে।

ইফালে বাণী চূড়ালাই সাৰ পাই দেখে যে তেওঁৰ দিব্য জ্যোতিমান শয়ন-কক্ষ আজি হঠাৎ স্নান পৰি গল। তেওঁৰ হৃদয়ৰ দেৱতা স্বামীয়ে শয্যা এৰি কৰবালৈ গুচি গৈছে। তেওঁ কেউফালে অন্ধকাৰ দেখিলে। স্বামীৰ অবিহনে যে তেওঁৰ এই অনুপম বাজপুৰী শ্মশানত পৰিণত হল, তাকে ভাবি বাণীৰ মন শোকত উচুপি উঠিল। পৰম জ্ঞানৱতী বাণীয়ে খন্তেক পাচতে ধৈৰ্য্য ধৰি নিজৰ কৰ্তব্য স্থিৰ কৰি ললে। তেওঁ যোগ-শক্তিৰ বলেৰে বাজপুৰীৰ বাহিৰ হৈ আকাশ মার্গলৈ উঠি স্বামীৰ অনুসৰণ কৰিবলৈ ধৰিলে। আকাশ মার্গইদি কিছু বাট আগবাঢ়ি গৈ দেখিলে যে সোৱা তেওঁৰ স্বামীয়ে হাতত খড়া লৈ একান্ত মনে অৰণ্যৰ মাজেদি আগবাঢ়ি যাব ধৰিছে। তেওঁ মহাবাজ শিখিধ্বজ হেন স্বামীৰ এনে অৱস্থা দেখি শোকত অভিভূত হল। পাচত বজাৰ যি অৱস্থা হব সেই বিষয় যোগবদ্ধাৰা সম্পূৰ্ণ অবগত হৈ তেওঁ স্বামীৰ লগত সাক্ষাত কৰিবলৈ আৰু মন নকৰিলে। ইফালে আকৌ ৰাজ্যত বজা নোহোৱা বুলি জানিব পাৰিলে তপ্ৰজা বিদ্ৰোহ হৈ ৰাজ্য

অশান্তি হব পাবে। এই বুলি ভাবি চূড়ালাই তাবপবাই অন্তঃপুৰলৈ উভতি আহি নিজ শয্যাতে শুই থাকিল।

বাতিপুৰা শুই উঠি বাণীয়ে পাত্ৰ মন্ত্ৰী আদি সকলোকে মাতি আনি কলে যে বিশেষ কাৰ্য্য উপলক্ষে দূৰ দেশলৈ যাব লগা হোৱাত আমাৰ ওপৰতে সকলো ৰাজ্যভাৰ অৰ্পণ কৰি মহাৰাজ কিছুদিনৰ কাৰণে আঁতৰি গৈছে। তেখেত ঘূৰি অহাত অৱশ্যে কিছুদিন পলম হব। গতিকে আমি আজি ৰাজ-সিংহাসনৰ পক্ষৰপৰা ঘোষণা কৰিছো যে ৰজা নহা পৰ্য্যন্ত যেন সকলোৱে নিজ নিজ কাম শৃঙ্খলাভঙ্গ নকৰাকৈ কৰি থাকে। ৰজাৰ অনুপস্থিতিত বাণী চূড়ালাই এনে তৎপৰতাবে ৰাজকাৰ্য্য চলাইছিল যে প্ৰজাসকলে ৰজা শিখিৰজৰ অনুপস্থিতি প্ৰায় পাহৰি যোৱাৰ নিচিনাই হল।

চাওঁতে চাওঁতে ৰজাই ৰাজ্য এৰি বনবাস খপা ১৮ বছৰ পাৰ হৈ গল। বাণী চূড়ালৰ মনত এই সুদীৰ্ঘ কাল ছোৱাৰ এদিনেই এযুগ যেন লাগিছিল। মহাৰাজ শিখিৰজে ঘৰ-সংসাৰ ত্যাগ কৰি এই সুদীৰ্ঘ ১৮ বছৰ কাল অৱণ্যত কটালে সঁচা, কিন্তু তেওঁৰ মনৰ অভিলাষ অলপো পূৰণ নহল। জ্ঞানৱতী চূড়ালাই ৰজাৰ এই ভৱিষ্যত পৰিণতিৰ কথা আগেয়েই জানিছিল। তেওঁৰ তত্ত্বজ্ঞানপূৰ্ণ সজ উপদেশ প্ৰত্যাখ্যান কৰি যোৱাৰপৰা যে তেওঁৰ কিবা পাবমাৰ্থিক উন্নতি হব এইটো চূড়ালাই সমূলি আশা কৰা নাছিল। এতিয়া বাণী চূড়ালাই ভালকৈ বুজিলে যে এই সুদীৰ্ঘ ১৮ বছৰৰ পাচত ৰজা নিশ্চয়

জবাগ্ৰস্ত হৈছে। এই সময়ত যদি তেখেতক ছদ্মবেশেৰে কিছু আত্মজ্ঞান শিক্ষা দিব পৰা যায় তেন্তে নিশ্চয় তেওঁৰ চৈতন্য উদয় হব আৰু আত্মজ্ঞান লাভ কৰিব পাৰিব। তেতিয়া তেওঁ যোগৰ বলেৰে সূক্ষ্মৰূপ ধাৰণ কৰি আকাশ-মার্গইদি স্বামীৰ ওচৰলৈ গতি কৰিলে।

চূড়ালাই আকাশলৈ উঠি অনিন্দ্য সুন্দৰ মেঘমালাৰ মাজেদি যাবলৈ ধৰিলে। ই কি! সেই সুনীল গগনত মেঘৰ লগত বিজুলীৰ খেলা দেখি আত্ম-বিবেকিনী চূড়ালৰ মন হঠাৎ চঞ্চল হৈ উঠিল। তেওঁৰ কান্ত-বিলাস বা স্বামীৰ লগত প্ৰণয় কৰিবলৈ মনত প্ৰবল ইচ্ছা জাগৰিত হল। আত্ম-বোধিনী চূড়ালাই মনত প্ৰমাদ গণিলে। পাচত অনুভব কৰিব পাৰিলে যে দেহীৰ আশা আমৰণ কাল একেদৰেই থাকে। চূড়ালাই চিন্তা স্থিৰ কৰি মনক প্ৰবোধ দিলে যে ৰাজ্যাদি ভোগত বৰ্ত্তমান মোৰ স্বামীৰ আসক্তি নাই। তেওঁৰ শৰীৰ জীৰ্ণ শীৰ্ণ আৰু জবাগ্ৰস্ত হৈছে। এতেকে হে মন, স্বামীৰ প্ৰণয় অভিলাষ কৰা বৃথা। প্ৰথমে তত্ত্ব-জ্ঞানেৰে স্বামীৰ মন গৃহস্থি আৰু সন্ন্যাসত সমীকৰণ কৰিব পাৰিলেহে পিচত আমি আকৌ একত্ৰে মহানন্দে বাস কৰিব পাৰিম। চূড়ালাই মনত ইয়াকে স্থিৰ কৰি আকাশ মার্গইদি বেগেৰে আগবাঢ়ি যাবলৈ ধৰিলে। অনেক নদ নদী পৰ্ব্বত পাহাৰ সাগৰ নগৰ আদি অতিক্ৰম কৰি শেষত মন্দৰ-গিৰিত উপস্থিত হলগৈ।

মনোহৰ মন্দৰগিৰিত উপস্থিত হৈ বাণী চূড়ালাই দেখিলে

যে তেওঁৰ স্বামী বজা শিখিধ্বজৰ আগৰ আক সেই সুন্দৰ মনোহৰ ৰূপ নাই। স্বামীৰ শৰীৰ জীৰ্ণ শীৰ্ণ আৰু কৃষ্ণবৰ্ণ হৈ গৈছে। স্বামীৰ এনে শোচনীয় অৱস্থা দেখি বাণীৰ হৃদয়ত শোকে খুন্দা মাৰি ধৰিলে। চূড়ালাই বুজিব পাবিলে যে আত্ম-তত্ত্ব লাভ কৰিব নোৱাৰি ভ্ৰান্ত পথ অবলম্বন কৰাৰ নিমিত্তে বজাৰ এনে দুৰ্দশা হৈছে। গতিকে যাতে তেওঁ আত্ম-তত্ত্বজ্ঞ হৈ মোক্ষ লাভ কৰিব পাৰে তাৰে ব্যৱস্থা কৰা উচিত। কিন্তু যদি তেওঁ পত্নীৰূপে দেখা দি বজাক উপদেশ দিয়ে তেন্তে তেওঁ আগবদৰেই অবলা ৰমণী বুলি অৱহেলা কৰিব। ইয়াকে ভাবি চূড়ালাই যোগৰ বলেৰে এক সুন্দৰ দেৱকুমাৰৰ ৰূপ ধৰি বজাৰ আগত দেখা দিলেগৈ।

দেৱকুমাৰ ৰূপী বাণী চূড়ালাক দেখি বজা শিখিধ্বজৰ মন প্ৰফুল্ল হৈ উঠিল। তেওঁ এই দেৱবালকটিৰ শৰীৰত প্ৰাণসমা ভাৰ্য্যা চূড়লাৰ অবয়ব লক্ষ্য কৰিবলৈ ধৰিলে। পাচত বজাই নমস্কাৰ জনাই বহিবলৈ আসন দি তেওঁ কবপৰা কিয় আহিছে বুলি সোধিলে। বজাৰ প্ৰশ্ন শুনি দেৱবালকটিয়ে উত্তৰ দিলে যে “মহাৰাজ! মই মহামুনি নাৰদৰ পুত্ৰ কুন্ত। কুন্ত পাত্ৰত থকা নাৰদ মুনিৰ অব্যৰ্থ বীৰ্য্যবদ্বাৰা জন্ম হোৱাৰ কাৰণে পিতা-মহ ব্ৰহ্মাই মোৰ নাম কুন্ত ৰাখিছে। ইচ্ছামতে মই সকলো ঠাইতে বিচৰণ কৰিব পাৰোঁ। আজি এই মন্দৰ গিৰিৰ অনুপম শোভা চাই ফুৰোতে হঠাৎ আপোনাক দেখি ইয়াত উপস্থিত হৈছোঁ। মই অনুমান কৰিছোঁ আপুনি কোনোবা

এজন মহন্ত লোক। হে সাধু! আপুনি কি উদ্দেশ্য লৈ এই জন-মানৱহীন অৰণ্যত অৱস্থান কৰিছে? যদি ইচ্ছা কৰে আপুনি সকলো কথা ভাঙি কলে পৰম প্ৰীতি লাভ কৰিম।

কুন্তৰ এনে মধুৰ বচন শুনি বজাই মনত আনন্দ অনুভব কৰিলে। পাচত বজাই ধীৰভাৱে কলে—“হে মুনি পুত্ৰ! এই নিবিড় অৰণ্যৰ মাজত হঠাৎ আপোনাক দেখা পাই মোৰ মন কেনে হৈছে তাক মই ভাষাৰে বুজাব নোৱাৰোঁ। আপোনাৰ সুন্দৰ এই লাৱণ্য মূৰ্ত্তি নিৰীক্ষণ কৰি মোৰ প্ৰিয়পত্নী চূড়ালালৈ ঘনে ঘনে মনত পৰিছে।” তাৰ পাচত বজাই অছোপান্ত সকলো কাহিনী এটি এটিকৈ কুন্তৰ আগত কৈ যাবলৈ ধৰিলে। বজাৰ সকলো কথা একান্ত মনে শুনি তাৰ পাচত কুন্তই মধুৰ-ভাৱে কলে—“হে মহাৰাজ! ঈশ্বৰ লাভৰ কাৰণে আপুনি গাইস্থ্য ধৰ্ম্ম পৰিত্যাগ কৰি বনবাসী হৈছো বুলি কৈছে সঁচা, কিন্তু আপুনি কেনেকৈ গৃহত্যাগ কৰিলে বুজিব পৰা নাই। এতিয়াও দোখো আপুনি সম্পূৰ্ণভাৱে গৃহাশ্ৰমতেই অৱস্থান কৰি আছে। আপুনি নিশ্চয়কৈ জানিব ৰাজপ্ৰাসাদত অৱস্থান বা কুটিৰবাস ছয়ো একেই কথা। আপুনি আকৌ ৰাজ্যত্যাগ কৰিলে কেনেকৈ? আপুনি এই অটব্য অৰণ্যখন আপোন জ্ঞান কৰিয়েই ইয়াক এখন মনোৰম আশ্ৰমত পৰিণত কৰিছে। আগেয়ে ৰাজ-বিলাসৰ উপযোগী পটু-বস্ত্ৰ অলঙ্কাৰ আদি ৰাজ আভৰণে আপোনাৰ শোভাবৰ্দ্ধন কৰিছিল, এতিয়া নিজ অভিলষিত দণ্ড কমণ্ডলু আৰু মৃগচৰ্ম্ম আদিয়ে আপোনাৰ

প্ৰীতি সাধন কৰিছে। এই সকলোবিলাকেই হৈছে পাৰ্থিৱ সম্পদ। হে মহাবাজ! মই নিশ্চয়কৈ কওঁ আপুনি ভুল পথেদি অগ্ৰসৰ হৈছে। আপুনি তপস্শ্ৰাদি আচৰণ কৰি অৱান্ত সময় নষ্ট আৰু দেহক অযথা ক্লেশ দিছে। সাধু সঙ্গত থাকি আত্ম-চিন্তাত মন নিয়োগ কৰাহেঁতেনেই আপুনি সকলো চিন্তাবপৰা মুক্ত হৈ ব্ৰহ্মপদ লাভ কৰিব পাৰিলেহেঁতেন। আপুনি সাধু সঙ্গ এৰি মিছাতে দণ্ড কমণ্ডলু গ্ৰহণ কৰিলে। ভয় নকৰিব, এতিয়াও সময় আছে। আত্মজ্ঞান লাভ কৰিবলৈ সাজু হোৱা পৰমমুপঃ! সিদ্ধি নিশ্চয় হব। এইদৰে কুন্তাই মহাবাজ শিখিধ্বজক আত্ম-তত্ত্ব লাভৰ কাৰণে নানা ভাৱে বুজনি দিলে।

কুন্তৰ জ্ঞান গভীৰ আত্ম-তত্ত্ব বিষয়ক নানা উপদেশ বাণী শুনি বজাৰ মন আনন্দত গদগদ হৈ উঠিল। তেওঁ লাহেকৈ কুন্তৰ চৰণত পৰি প্ৰণাম জনাই কলে—“হে দেৱদূত! আজি অতদিনে মই মায়া-মৰীচিকাৰ পিচে পিচে অযথা ভ্ৰমণ কৰিলোঁ। আপোনাৰ অসীম কৰুণা আৰু অনুগ্ৰহত আজিহে মোৰ জ্ঞান-চক্ৰ মুকলি হল। আজিবপৰা আপুনিৰেই মোৰ গুৰু। মই এনেহেন সাধু সঙ্গ ত্যাগ কৰি মিছাতে ইমান দিন বনবাস খাটিলোঁ। আপুনি মোক উপযুক্ত তত্ত্ব-জ্ঞানেৰে মোহ-পাশৰপৰা পৰিত্ৰাণ কৰক।”

বজাৰ কথা শুনি কুন্তাই হাঁহি মাৰি কলে—“তীব্ৰ ব্যাকুলতাই হৈছে ভগৱৎ লাভৰ একমাত্ৰ উপায়। আপোনাৰ

তেনে ব্যাকুলতা দেখি মই সুখী হৈছোঁ। যদি মোৰ কথাত আপোনাৰ বিশ্বাস হৈছে তেন্তে মই আপোনাক যি উপদেশ দিম তাক নিশ্চকোচে মানি লব লাগিব। নহলে মোৰদ্বাৰা আপোনাৰ কোনো উপকাৰ নহব।”

বজা শিখিধ্বজে কুন্তৰ সকলো উপদেশ বেদবাক্য বুলি মানিব বুলি প্ৰতিশ্ৰুতি দিলে। তাৰ পাচত কুন্তাই নানা প্ৰকাৰ আত্ম-জ্ঞানৰ উপদেশ দিবলৈ ধৰিলে। কুন্তৰ জ্ঞানগৰ্ভ উপদেশ শুনি বজাৰ মন তেনেই পৰিবৰ্ত্তন হল। বহুত বিচৰাব পাচত এতিয়াহে আয়ুতৰ সন্ধান পালে বুলি বজাই ভাবিলে। এইদৰে জ্ঞান উপদেশ দি কুন্ত ভালেমান দিন বজাৰ লগতে থাকিলে। পাচত কুন্তৰূপী চূড়ালাই বুজিব পাৰিলে যে এতিয়া বজাৰ আত্ম-জ্ঞান স্থিৰ হৈছে আৰু চিন্তাই সমতা লাভ কৰিছে। এতিয়া বজাৰ মনত ভাল বেয়া, হিত অহিত, শত্ৰু মিত্ৰ আদি কতো দ্বিধা ভাব নাই। এতিয়া নিজৰ পৰিচয় দি বজাক পুনৰ নিজ ৰাজ্যকৈ লৈ যোৱাহে উচিত।

পাচদিনা ৰাতিপুৱা দোক-মোকালিতে নিজ যোগৰ বলেৰে চূড়ালাই কুন্ত মুনিৰ বেষ্ট পৰিত্যাগ কৰি ৰাজ অলঙ্কাৰ বিভূষিতা হৈ বাণী চূড়াল বজাৰ আগত উপস্থিত হল। বজা শিখিধ্বজে আত্মজ্ঞানৰদ্বাৰা ইতিপূৰ্বেই সমতা লাভ কৰিছে। অকস্মাৎ বাণী চূড়ালৰ অবিৰ্ভাৱ হোৱাত তেওঁ একো আচৰিত নহল। কিন্তু বাণীক দেখিয়েই বজাই কোলাত শুই থকা অৱস্থাতেই চূড়ালক অন্তঃপুৰত এৰি অহা কথালৈ

মনত পৰিল। বজাই তেতিয়া ধ্যানস্থ হৈ অন্তঃপুৰত বাণীক এৰি অহা অৱস্থাপৰবাই আজি এই অকস্মাৎ দৰ্শনলৈকে সকলো ঘটনা পৰিষ্কাৰ ভাৱে জানিব পৰিলে। বজা পৰম পুলকিত হৈ বাণীক গাঢ় আলিঙ্গন কৰি সৱটি ধৰিলে। বজাই গদগদ ভাৱে চূড়ালক কবলৈ ধৰিলে—“মৰমৰ চূড়াল! তুমি আজি মোৰ গুৰু। তোমাৰ যত্নতে মই ছন্তৰ সংসাৰ কূহকৰপৰা উদ্ধাৰ হ'লোঁ। মই তোমাক শত শতবাৰ নমস্কাৰ কৰোঁ।”

মহাবাজ শিখিধ্বজৰ এনে আচৰণ দেখি বাণী চূড়লাই কলে—“হে মহাবাজ! মোৰ প্ৰতি আপোনাৰ এনে ব্যৱহাৰ উচিত হোৱা নাই। আপোনাৰ প্ৰতি মোৰ যি কৰ্তব্য আছে তাকেহে কৰা হৈছে। মই আপোনাৰ সহধৰ্ম্মিণী। আপোনাৰ সৈতে মোৰ কোনো ভেদাভেদ নাই, দুয়োৰো অভেদ আত্মা। গতিকে আপুনি মোক আগৰ দৰে পত্নী ৰূপেই ভাবিব।” বাণীৰ কথাত বজাই মাত্ৰ এটি মিচিকিয়া হাঁহি মাৰিলে।

তাৰ পাচত বাণী চূড়লাই পুনৰ ৰাজ্য ভোগ কৰি প্ৰজা পালন কৰিবৰ কাৰণে বহু প্ৰৱন্ধেৰে অনুবোধ কৰাত বজা তাত সন্মত হল। বজাই কলে যে তুমি সমবুদ্ধিবদ্ধাৰা যি কৰিবলৈ স্থিৰ কৰিছা সেয়েই হৈছে উত্তম যুক্তি। গতিকে তোমাৰ অভিপ্ৰায় অনুসৰি কাৰ্য্য হোৱাটোহে উচিত।

সেইদিনা বজা আৰু বাণী উভয়ে কথোপকথনৰদ্বাৰা নিশাটো কটালে। পাচদিনা পূৱা বাণীয়ে ভাবিলে এই সন্ধ্যাসী-

বেশধৰি বজাক নিজ ৰাজ্যলৈ নিয়ে কেনেকৈ? বাণীয়ে মুহূৰ্ত্ততে কৰ্ত্তব্য স্থিৰ কৰিলে। নিজ যোগ-শক্তিৰ বলেৰে নিমিষতে হয় হস্তী সৈন্য সামন্ত আৰু বথ বথীৰ সৈতে বহু সিংহাসন প্ৰস্তুত কৰি ৰাজ্যাভিষেকৰ আয়োজন কৰিলে। বহু-কুন্তত সাত সমুদ্ৰৰ পানী আনি বজাক স্নান কৰালে। তাৰ পাচত বজাক সিংহাসনত বহুৱাই সকলোৱে জয়ধ্বনি দি বজাক সেৱা জনালে। এই দৰে বজাৰ অভিষেক সমাপন কৰি সৈন্য সামন্তৰ সৈতে মহা সমাবোহেৰে বজা শিখিধ্বজ আৰু বাণী চূড়লা নিজ দেশলৈ উভতি গল। বজাক পাই ৰাজ্যৰ সকলো প্ৰজাই মহা আনন্দ কৰিবলৈ ধৰিলে। বুদ্ধিমতী আৰু জ্ঞানৱতী চূড়লাৰ গুণত মহামতি শিখিধ্বজে আকৌ গাইস্থ্য ধৰ্ম্ম অবলম্বন কৰি অনাসক্ত ভাৱে অনেক কাল শান্তিৰে ৰাজত্ব কৰিলে।

—*—

মহাজনৰ সঙ্গ নিৰ্ণয়

(যুধিষ্ঠিৰৰ স্বৰ্গাৰোহণ)

মহাবাজ যুধিষ্ঠিৰৰ অশ্বমেধ যজ্ঞ সমাপন কৰি হস্তিনাপুৰ এৰি দ্বাবকালৈ যোৱাপৰা শ্ৰীকৃষ্ণ হস্তিনাপুৰলৈ আক এদিনো অহা নাই। ভালেমান দিন কৃষ্ণক নেদেখি অতি বিমৰ্ষ হৈ প্ৰভু দামোদৰৰ বাতৰি লবৰ কাৰণে যুধিষ্ঠিৰে অৰ্জুনক দ্বাবকালৈ পঠিয়াই দিলে। অৰ্জুন দ্বাবকালৈ গৈ বিষন্ন মনেৰে ঘূৰি আহি মহাবাজ যুধিষ্ঠিৰৰ ওচৰত কান্দি কান্দি জনালে যে প্ৰভু গোবিন্দ আক ইহ জগতত নাই, সমাগৰা পৃথিৱীক অনাথ কৰি বৈকুণ্ঠপ্ৰয়াণ কৰিলে। এই বজ্ৰ-বাতৰি নিমিষতে গোটেই হস্তিনাপুৰ বাঢ়ি হৈ পৰিল। কেউফালে হাহাকাৰ ধ্বনি আক ক্ৰন্দনৰ বোল উঠিল। যুধিষ্ঠিৰকে আদি কৰি পঞ্চ পাণ্ডৱ আক দ্ৰৌপদী কুন্তী আদি পুৰনাৰীসকলে হা কৃষ্ণ বুলি শোকত মাটিত বাগৰি বাগৰি কান্দিবলৈ ধৰিলে। তাৰ পাচত লাহে লাহে সকলোৰে মন শান্ত হোৱাত অৰ্জুনে আত্মোপাস্ত সকলো ভাঙি-পাতি কলে যে প্ৰভাস তীৰ্থত মদিৰা পান কৰি যজ্ঞবীৰ সকল একেবাৰে উন্মত্ত হৈছিল। পূৰ্বৰ ঋষি-শাপ হেতু যজ্ঞবীৰ-সকলে পৰস্পৰে পৰস্পৰক অস্ত্ৰেৰে আক্ৰমণ কৰাত প্ৰভাসৰ তীব্ৰত সকলো নিহত হল। বৃষ্ণিবংশী যজ্ঞবীৰসকলে এই দৰে

আত্ম-দ্ৰোহ আচৰি ধ্বংস হোৱাত জ্যেষ্ঠ বলোৰামে আক পৃথিৱীত থাকিবলৈ ইচ্ছা নকৰিলে, তেওঁ যোগবদ্বাৰা সাগৰৰ তীব্ৰত তনুত্যাগ কৰি স্বৰ্গী হল। এইদৰে যজ্ঞকুল পৃথিৱীৰ পৰা অন্তৰ্হিত হোৱাত প্ৰভু শ্ৰীকৃষ্ণয়ো ধৰাধাম এৰি বৈকুণ্ঠপ্ৰয়াণ কৰিলে। প্ৰভুৱে বৈকুণ্ঠপ্ৰয়াণ কৰাৰ আগতে মহামতি দাককৰ আগত বাতৰি দি গৈছে বোলে অলপতে কলিৰ আগমন হব, দ্বাবকাপুৰী সাগৰে গ্ৰাস কৰিব। উষা অনিৰুদ্ধৰ পুত্ৰ বজ্ৰবীৰৰ বাহিৰে যজ্ঞবংশৰ আক কোনো নেথাকিব; সন্ত মহন্ত-সকলো শান্তিৰে থাকিব নোৱাৰিব। গতিকে যজ্ঞ বংশৰ বজ্ৰবীৰৰ আক কুকবংশৰ পৰীক্ষিতৰ ওপৰত ৰাজ্যভাৰ দি যেন পাণ্ডৱসকলে অতি সোনকালে হিমালয় পথেদি সৌশৰীৰে স্বৰ্গাৰোহণ কৰে। অৰ্জুনে ইয়াকো জনালে যে তেওঁ থাকোতেই দ্বাবকাপুৰী সাগৰে গ্ৰাস কৰিলে; মাথোন প্ৰভুৰ স্বৰ্ণমন্দিৰৰ কলচীটোহে সমুদ্ৰৰ মাজত জিলিকি আছে।

ধীমান যুধিষ্ঠিৰে সকলো নিয়তিৰ বিধান বুলি শোক পৰিহাৰ কৰি শ্ৰীকৃষ্ণৰ কথা মতে সৌশৰীৰে স্বৰ্গ যাত্ৰাৰ কাৰণে আয়োজন কৰিলে। প্ৰথমতে বজ্ৰা যুধিষ্ঠিৰে ৰাজ-কোষৰ ভালেমান ধন বহু গুৰু বিপ্ৰ সাধু সন্ত আক দীন দৰিদ্ৰসকলৰ মাজত বিলাই দি পূজা আহ্নিক আদিৰে নানা পুণ্য কৰ্ম কৰি ললে। তাৰ পাচত একমাত্ৰ যজ্ঞবংশৰ বজ্ৰবীৰক ইন্দ্ৰপ্ৰস্থৰ অধিকাৰী আক পৰীক্ষিতক কুক সিংহাসনত বহুৱাই বজ্ৰা পাতি নিজে বানপ্ৰস্থী হৈ চাৰি ভাতৃ আক দ্ৰৌপদীৰ সৈতে স্বৰ্গ-যাত্ৰা কৰিলে।

নিৰ্মল চৰিত্ৰৱান পৰম যশস্বী বজা যুধিষ্ঠিৰে কুক-সিংহাসন পৰিত্যাগ কৰি এইদৰে দীনহীন বেশেৰে হস্তিনা এৰি যাব খোজাত গুণগ্ৰাহী সকলো প্ৰজাৰ মাজত ভীষণ হাহাকাৰ লাগি পৰিল। শান্তশীল যুধিষ্ঠিৰে সকলোকে মধুৰ বচনেৰে বুজাই কলে যে তেওঁ চিৰদিন বাজ-সিংহাসন শোভা কৰি থাকিব নোৱাৰে, কালে এদিন নহয় এদিন তেওঁক সিংহাসনৰ পৰা আঁতৰাই নিবই নিব। কালৰ হাতত অযথা লটি-ঘটি হোৱাতকৈ প্ৰভু কৃষ্ণদেউৰ আদেশ মতে সজ্ঞানেই সিংহাসন ত্যাগ কৰি প্ৰভুৰ সমীপলৈ যাত্ৰা কৰাত প্ৰজাবৃন্দৰ হৰ্ষৰ বাহিৰে নিবানন্দৰ কোনো কাৰণ নাই। তদুপৰি কুল-প্ৰদীপ স্বৰূপ পৰীক্ষিতে তেওঁৰ দৰেই প্ৰজা পালন কৰিব। এই দৰে বন্ধু বান্ধৱ আৰু প্ৰজাসকলক বৰাই বুজাই ধোম্য পুৰোহিত আৰু কৃপাচাৰ্য্য আদি সকলো মান্যজনৰপৰা নিয়ম মতে বিদায় লৈ শ্ৰীকৃষ্ণৰ নাম শ্ৰবণ কৰি স্বৰ্গ বুলি যাত্ৰা কৰিলে।

সেই যে ভাৰতৰ উত্তৰ ভূ-ভাগ বিস্তীৰ্ণ সুনীল গগনচুম্বি প্ৰশান্ত মুকতিৰে গিৰিৰাজ হিমালয়, এই হিমালয়ৰ পৱিত্ৰ কোলাতেই কত মহা মহা যোগী মুনি তপস্বীৰ পৱিত্ৰ আশ্ৰম। এই হিমালয়ৰ অগম্য শিখৰ প্ৰদেশতেই মহাযোগী সদাশিৱৰ পৱিত্ৰধাম মহা কৈলাস। নানা নদ নদী আৰু মনোহৰ গিৰিমালাৰে পৰিশোভিত এই হিমালয়ৰ মাজেদিয়েই দেৱ-লোকলৈ গতি কৰা স্বৰ্গ-পথ। মহাৰাজ যুধিষ্ঠিৰে নিজ ৰাজ্য এৰি লাহে লাহে গৈ এই গিৰিৰাজ হিমালয়ৰ পাদদেশত

উপস্থিত হ'লগৈ। স্বৰ্গৰ মন্দাকিনী সদৃশ পুণ্যতোৱা ভাগীৰথীৰ পৱিত্ৰ সলিলত ভাতৃসকলৰ সৈতে স্নান তৰ্পণাদি কৰি উঠি নাৰায়ণক শ্ৰবণ কৰি হিমালয়ৰ শৈলখণ্ডত ভৰি দি মনে মনে কলে—“হিমালয়, তুমি ধন্য, তোমাক নমস্কাৰ! তোমাক আশ্ৰয় কৰিয়েই আজি আমি দেৱলোকলৈ গতি কৰিছোঁ। আপোনাৰ দুৰ্গম পথ আমাৰ নিমিত্তে সুগম হওক।”

তাৰ পাচত সকলোটিয়ে দুৰ্গম হিমালয়গিৰি আৰোহণ কৰিবলৈ ধৰিলে। লাহে লাহে অনেক নদ-নদী গিৰি-গুহা অতিক্ৰম কৰি যোৱাৰ পাচত কেইবা দিনৰ মূৰত সুশোভিত হৰি পৰ্বতত উপস্থিত হ'লগৈ। এই হৰি পৰ্বতৰ দৃশ্য অতি মনোৰম যদিও ই অত্যন্ত চোঁচা ঠাই। অত্যন্ত দুৰ্গম পথ অতিক্ৰম কৰি অহাৰ কাৰণে দ্ৰৌপদীৰ কোমল শৰীৰ একেবাৰে ভাগৰি পৰিছিল। শীতৰ প্ৰকোপ সহ কৰিব নোৱাৰি দ্ৰৌপদী তাতেই চলি পৰিল আৰু সেই ফালেই মৃত্যু হল। দ্ৰৌপদীৰ মৃত্যু হোৱাত পাণ্ডৱসকলৰ মাজত হাহাকাৰ লাগি পৰিল। কিন্তু স্থিতপ্ৰজ্ঞ পুৰুষ যুধিষ্ঠিৰৰ প্ৰবোধ বচনত সকলোটিয়ে আকৌ শৰীৰত বল বান্ধি স্বৰ্গপথ অতিক্ৰম কৰি যাবলৈ ধৰিলে। ছৰাবোহ পাৰ্বত্য পথ অতিক্ৰম কৰি যাওঁতে শীতৰ প্ৰকোপ সহিব নোৱাৰি ক্ৰমে পাৰ্বত্য অঞ্চল বদৰিকাশ্ৰমত সহদেৱৰ, চন্দ্ৰকালী পৰ্বতত নকুলৰ, নন্দীঘোষ পৰ্বতত অৰ্জুনৰ আৰু স্বৰ্গৰপৰা অলপ দূৰৈত সোমেশ্বৰ গিৰিত মহাবলী ভীমসেনৰ শৰীৰ পতন হল। প্ৰিয় ভাৰ্য্যা আৰু সহোদৰ

সকল এই দৰে স্বৰ্গপথত ধৰাশায়ী হোৱাত যুধিষ্ঠিৰে হাহাকাৰ কৰি কান্দিবলৈ ধৰিলে। সৰ্বশেষত ভীমৰ মৃত্যুত যুধিষ্ঠিৰে একেবাৰে নিসঙ্গ অৱস্থা অনুভৱ কৰি শোকত বিহ্বল হৈ পৰিল। এতিয়া তেওঁ কাৰে সৈতে স্বৰ্গপথ আৰোহণ কৰিব, এই কথা শোক কৰি ভাবি থাকোতেই কবৰাবপৰা এটা নোমনেণ্ডবৰ্জিত ফপৰীয়া কুকুৰ গৈ সেই ঠাইত উপস্থিত হল। কুকুৰটো এনে কুদ্ধ যে তাক দেখিলেই ঘিণ লাগে। কুকুৰটোৱে গৈ নেজ জোকাৰি জোকাৰি সম্ভাষণ জনালে। জন-মানৱ শূন্য এই শিখৰ প্ৰদেশত এই কুকুৰটো কবৰাবা ওলাল, তাকে ভাবি যুধিষ্ঠিৰ বিচূৰ্ত্তি হল। কিন্তু কুকুৰটোৰ শোচনীয় অৱস্থা আৰু তাৰ মৰমলগা আচৰণ দেখি ধৰ্ম্মপ্ৰাণ যুধিষ্ঠিৰৰ কোমল হৃদয় কৰুণাত পৰি গল। তেওঁ কুকুৰটোক মৰমেৰে সাতটি ধৰি বুকুৰ মাজত সুমুৱাই ললে আৰু কলে—“তয়েই মোৰ এই স্বৰ্গ-যাত্ৰাৰ শেষ সঙ্গী হ'লি। বল, আমি ছয়োজন স্বৰ্গলৈ যাওঁগৈ।” কুকুৰটোৱেও নেজ জোকাৰি সন্মতি জনাই যুধিষ্ঠিৰৰ আগে আগে খোজ ললে।

তাৰ পাচত সেই কুকুৰটিৰ সৈতে যুধিষ্ঠিৰ স্বৰ্গদ্বাৰত উপস্থিত হ'লগৈ। ধৰ্ম্মৰাজৰ শুভাগমন জানি তেওঁক সমাদৰ কৰি আগবঢ়াই নিবলৈ দেৱৰাজ ইন্দ্ৰই এখন সুসজ্জিত বথ লৈ তাতেই অপেক্ষা কৰি আছিল। যুধিষ্ঠিৰক দেখি বথত আৰোহণ কৰিবলৈ অনুৰোধ কৰি জনালে যে তেওঁৰ চাৰি ভাতৃ আৰু প্ৰিয় ভাৰ্য্যা দ্ৰৌপদীয়ে ইতিপূৰ্বেই গৈ দেৱলোক শোভা

কৰি আছে। এতিয়া তেওঁ এই বথত আৰোহণ কৰি দেৱলোকত প্ৰৱেশ কৰিলেই প্ৰিয়সকলৰ সঙ্গ লাভ কৰিব পাৰিব।

ইন্দ্ৰৰ কথা মতে যুধিষ্ঠিৰ বথত উঠিবলৈ গল। যুধিষ্ঠিৰক যোৱা দেখি সেই কুকুৰটোৱেও তেওঁৰ পাচ ললে। কিন্তু কুকুৰটো যোৱা দেখি ইন্দ্ৰই বাধা দি কলে যে এনে ঘৃণিত কুকুৰৰ দেৱলোকত স্থান নাই। এই কুকুৰটো কোনোমতেই স্বৰ্গলৈ যাব নোৱাৰে। আপুনি এই কুকুৰটো ইয়াতে এৰি গলেহে স্বৰ্গত প্ৰৱেশ কৰিব পাৰিব।

ইন্দ্ৰৰ কথাত যুধিষ্ঠিৰে মনত বৰ আঘাত পালে। তেওঁ থমকি বৈ কলে যে মোৰ এই স্বৰ্গ-পথৰ সঙ্গী এই কুকুৰটোক এৰি মই কেনেকৈ স্বৰ্গলৈ যাম? যদি পথৰ সঙ্গী এই কুকুৰটো স্বৰ্গলৈ যাব নোৱাৰে, তেন্তে মোৰো স্বৰ্গ বাসৰ প্ৰয়োজন নাই। মই পথৰ সঙ্গী এই কুকুৰটোক এৰি স্বৰ্গভোগ কৰিব নোখোজো।

যুধিষ্ঠিৰৰ কথা শুনি ইন্দ্ৰই বুজনি দি কলে যে “হে মহাৰাজ! আপুনি বুদ্ধিমানৰ কাৰ্য্য কৰা নাই। আজন্ম পুণ্যৰ ফল এই সামান্য কুকুৰটোৰ নিমিত্তে কিয় বিসৰ্জন দিব খোজে? আপুনি জানে যে পুণ্যহীন জনে কেতিয়াও স্বৰ্গ ভোগ কৰিব নোৱাৰে। তেনেস্বলত পুণ্যহীন এই কুকুৰটোৰ কাৰণে কিয় নিজৰ অপকাৰ সাধন কৰে।”

ইন্দ্ৰৰ কথা শুনি যুধিষ্ঠিৰে বিনয় ভাৱে কলে যে “যদি পুণ্য নহলে নিতান্তই স্বৰ্গলৈ যাব নোৱাৰি, তেন্তে মোৰ পুণ্য

অৰ্দ্ধভাগ এই কুকুৰটোক দিলোঁ। সেই পুণ্যৰ বলতেই এই কুকুৰটোক মোৰ লগতে স্বৰ্গলৈ লৈ যাওক।”

আকাশত দেৱ দুন্দুভি বাজি উঠিল। সেই কুকুৰটোৱে ময়েই ধৰ্ম্ম বুলি পৰিচয় দি তেওঁক বথত উঠিবলৈ কৈ থিতাতে নাইকিয়া হল। যুধিষ্ঠিৰে ইন্দ্ৰৰ বথত উঠি দেৱলোকত প্ৰৱেশ কৰিলে।

ই আকৌ কি! দেৱলোকলৈ গৈ যুধিষ্ঠিৰে দেখিলে যে পাৰ্শ্বৰ প্ৰতিমূৰ্ত্তি দুৰ্য্যোধনে দীপ্তিমান সূৰ্য্যৰ দৰে দেৱলোক শোভা কৰি আছে। তেওঁৰ কাষতে দুঃশাসন আদি শত ভাতৃও জিলিক আছে। তাকে দেখি বজ্জা যুধিষ্ঠিৰৰ মনত বিবক্তি উপজিল। তেওঁ স্থিৰ কৰিলে যে অসাধুৰ লগত তেওঁ স্বৰ্গতো বাস নকৰে। যি জনে জ্ঞাতিহিংসা কুলহিংসা কৰি সদায় অকৰ্ম্ম কৰি আহিছে, সেই ছবাত্মা দুৰ্য্যোধনৰ লগত তেওঁ স্বৰ্গ-বাস কৰে কেনেকৈ? লাগিলে তেওঁ স্বৰ্গকে পৰিত্যাগ কৰিব, তথাপি অসংজনৰ লগত তেওঁ কেতিয়াও সঙ্গ নকৰে। এই বুলি তেওঁ তাৰপৰা অন্য ফালে গতি কৰিলে।

দেৱৰ্ষি নাৰদ সেই সময়ত তাতেই আছিল। ধৰ্ম্মৰাজ যুধিষ্ঠিৰৰ মনৰ ভাব বুজিব পাৰি তেওঁ আগভেটি ধৰি কবলৈ ধৰিলে—“হে মহাৰাজ! আপুনি এজন সত্যনিষ্ঠ জিতেন্দ্ৰিয় পুৰুষ। নিজ ক্ষত্ৰিয় ধৰ্ম্ম আচৰণৰ ফলত দুৰ্য্যোধন স্বৰ্গবাসী হৈছে। এনে স্থলত তেওঁৰ প্ৰতি অশ্রুয়া কৰাটো কোনোমতে উচিত হোৱা নাই। আপুনি পূৰ্বৰ শত্ৰুভাব

পৰিহাৰ কৰি দুৰ্য্যোধনেৰে সৈতে একেলগে স্বৰ্গবাস কৰি থকাটোহে উচিত। স্বৰ্গত কাৰো প্ৰতি শত্ৰুভাব আচৰণ কৰিব নেপায়। আপুনি সৌশৰীৰে স্বৰ্গলৈ অহাৰ কাৰণে আপোনাৰ দেহবুদ্ধি বৈ গৈছে। আপুনি সেই দেহবুদ্ধি পৰিত্যাগ কৰি স্বৰ্গৰ নীতি বক্ষা কৰক।”

দেৱৰ্ষিৰ কথা শুনি যুধিষ্ঠিৰে কলে—“হে মহাত্মন! আপুনি এই নিঃকিনক কি উপদেশ দিলে বুজিব পৰা নাই। যদি অগণন আত্মীয়-স্বজন ধ্বংসকাৰী দুৰ্য্যোধনেই ক্ষত্ৰিয়ধৰ্ম্ম পালনকাৰী হয়, আক সেই ধৰ্ম্মৰ বলতেই যদি দেৱলোকত স্থান পাইছে, তেন্তে ভাৰত সমবত আমাৰ পক্ষে যুজা দ্ৰোপদ, চেকিতান, ধৃষ্টদ্যুম্ন আক মোৰ প্ৰাণতুল্য সহোদৰ ভীম, অৰ্জুন, নকুল সহদেৱ আদি বীৰসকল ক’ত? কি কাৰণত তেওঁলোকক আজি এই দেৱলোকত দেখিবলৈ পোৱা নাই? যি স্থানত মোৰ পৰম হিতাকাঙ্ক্ষী আত্মীয়-স্বজনসকলৰ স্থান নাই, সেই ঠাই স্বৰ্গ হলেও তাত থাকিবৰ মোৰ সমূলি ইচ্ছা নাই। যত কৰ্ণ, ভীম, অৰ্জুন, নকুল, সহদেৱ আদি আত্মীয়-স্বজনসকলে স্থান পাইছে, সেয়েহে মোৰ বাসৰ উপযুক্ত স্থান। এতিয়া অনুগ্ৰহ কৰি তেওঁলোক য’তে আছে তালৈকে মোক লৈ যাওক।”

যুধিষ্ঠিৰৰ কথা শুনি তেওঁৰ আত্মীয়-স্বজনসকল যত আছে তালৈকে লৈ যাবৰ কাৰণে দেৱতাসকলে দূতক আদেশ কৰিলে। দেৱদূতে যুধিষ্ঠিৰ বজাক বাট দেখুৱাই এটি ঘোপ মৰা একাৰ পথেদি লৈ গল। এই একাৰ পথেদি কিছুদূৰ

আগবাঢ়ি গৈয়েই যুধিষ্ঠিৰে দেখিবলৈ পালে যে পথৰ ছয়ো দাঁতিয়ে হাড় মূৰ আদি অসংখ্য নবকঙ্কাল সিঁচৰতি হৈ পৰি আছে। গেলি পচি যোৱা অসংখ্য মৃত কলৈবৰৰ মহা দুৰ্গন্ধই গোটেইখন দুৰ্গন্ধময় কৰি তুলিছে। উৎকট মহা দুৰ্গন্ধত নিৰ্মল প্ৰাণ যুধিষ্ঠিৰে উশাহ লব নোৱৰাত পৰিল। এইখন দুৰ্গন্ধময় মহা নবক বুলি যুধিষ্ঠিৰৰ মনত ভাব হল। তেওঁ তাৰপৰা উভতি আহিবৰ কাৰণে মুখ ঘূৰালে। এনে সময়তে কেউ ফালৰপৰা অহা কৰুণ আৰ্ত্তনাদ তেওঁৰ কাণত পৰিল। শুনিবলৈ পালে—“মহাবাজ! ত্ৰাণ কৰক, ত্ৰাণ কৰক। আপুনি আমাৰ মাজত থন্তেক বৈ আমাক পৰিত্ৰাণ কৰক। দুৰ্গন্ধত আমাৰ প্ৰাণ যাওঁ যাওঁ হৈছে, কিন্তু আপুনি আহোতেই অকস্মাত কেউফালৰপৰা কুসুম সুবভিত সুগন্ধি আহি আমাক অলপ উশাহ লব পৰা কৰিছে। আপুনি আমাৰ মাজত বৈ আমাক বন্ধা কৰক।”

অকস্মাত এই কৰুণ আৰ্ত্তনাদ শুনি যুধিষ্ঠিৰ বিচলিত হৈ পৰিল। তেওঁক উদ্দেশ্য কৰি মতা মাতবিলাক কোনোবা পৰিচিতৰ যেন লাগিল। তেওঁ উদ্বিগ্ন চিত্তেৰে সুধিলে—“তোমালোক কোন? কোনে মোক এই দৰে অস্থিৰ কৰি তুলিছা?” তেতিয়া কেউফালৰপৰা উত্তৰ আহিল—মহাবাজ! মই কৰ্ণ, মই ভীম, মই ধৃষ্টদ্যুম্ন, মই অৰ্জুন, মই দ্ৰৌপদী ইত্যাদি। কথা শুনি যুধিষ্ঠিৰৰ মূৰত আকাশীস্বৰগ ভাগি পৰিল। অন্তৰত ত্ৰাসৰ সঞ্চাৰ হল। তেওঁ বিচূৰ্ত্তি হৈ মনত

ভাবিবলৈ ধৰিলে—মই কিবা সপোন দেখিছোঁ নে কি? পাচত তেওঁ শোকত বিহ্বল হৈ কবলৈ ধৰিলে—হায় মই কি মহাপাপ কৰিছিলোঁ, যাৰ ফলত মোৰ আত্মীয়-স্বজন, বন্ধু-ভাইসকল এই দৰে নবকৰ মহা যন্ত্ৰণা ভোগ কৰিবলগীয়া হল। তেওঁ অলপ সুস্থ হৈ দেৱদূতক কলে যে তেওঁ আক এই ঠাই এৰি কলৈকো নেযায়। যাৰ কাৰণে যুদ্ধ কৰি যি সকলে এই দৰে নবক-যন্ত্ৰণা ভোগ কৰি আছে, সেইসকলৰ সঙ্গই হৈছে মোৰ বাসৰ উপযুক্ত স্থান। মই এই বিপন্নসকলক এৰি স্বৰ্গভোগ বাঞ্ছা নকৰোঁ।

যুধিষ্ঠিৰৰ কথা মতে তাৰপৰা উভতি দেৱদূতে সকলো কথা ইন্দ্ৰক জনালেগৈ। দেৱদূতৰ মুখে সকলো কথা শুনি দেৱবাজ ইন্দ্ৰ আক ধৰ্ম্মবাজ যম ছয়ো দেৱৰ্ষি নাৰদক লৈ যুধিষ্ঠিৰৰ ওচৰত উপস্থিত হলগৈ। তেওঁলোক উপস্থিত হোৱাৰ লগে লগেই সেই ঠাই এক অপূৰ্ব জ্যোতিৰে উদ্ভাসিত হৈ উঠিল। কেউফালৰপৰা সুগন্ধি বতাহ আহি গোটেইখন আমোল-মোল কৰি পেলালে। তাৰ পাচত যমে যুধিষ্ঠিৰলৈ চাই কলে—“হে মহাভাগ যুধিষ্ঠিৰ! তুমিয়েই মোৰ ধন্য পুত্ৰ। তোমাৰ জ্ঞান বুদ্ধি আক ধৰ্ম্মনিষ্ঠা পৰীক্ষা কৰিবৰ কাৰণে এই বাৰৰে তিনিবাৰ পৰীক্ষা কৰা হল। তুমি কেউটা পৰীক্ষাতে সমুত্তীৰ্ণ হৈ জগতত খ্যাতি লাভ কৰিলা। প্ৰথম পৰীক্ষাত তুমি স্বৰ্গকো তুচ্ছ কৰি বিপদৰ সঙ্গী সেই কুকুৰটিৰ সঙ্গ নেৰিলা, দ্বিতীয় পৰীক্ষাত কু-সঙ্গ বুলি স্বৰ্গলৈকো পিঠি দিলা আক

এই তৃতীয় পৰীক্ষাত উপকাৰী আত্মীয়-স্বজনৰ কাৰণে স্বৰ্গ বাসকো পৰিত্যাগ কৰি নবকত বাস কৰিবলৈকো সাজু হ'ল। এই আটাই কেউটো পৰীক্ষাতে সমুত্তীৰ্ণ হৈ তুমি আজি দিব্যগতি লাভ কৰিলা। হে বাজন! এই যে দেখিছা তোমাৰ আত্মীয়-স্বজনসকলৰ নবকবাস, ই প্ৰকৃততে নবকবাস নহয়, এইখন দেৱলোকহে। তাহানি 'অশ্বখামা হত ইতি গজ' এই কপট বাণী কোৱাৰ নিমিত্তে খন্তেকৰ কাৰণে মায়া-নবক সৃজন কৰি তোমাক দৰ্শন কৰোৱা হ'ল। বজা হ'লে এনে নবকদৰ্শন অৱশ্যস্তাবী। এতিয়া তুমি দিব্য দেহ ধাৰণ কৰি দেৱলোকত অৱস্থান কৰা।"

তাৰ পাচত যুধিষ্ঠিৰে দিব্য দেহ ধাৰণ কৰি দেৱলোকত অৱস্থান কৰি ব'ল।

দুৰ্য্যোধনৰ মহানুভৱতা

[কৰ্ণক ৰাজ্য প্ৰদান]

কৌৰৱ আৰু পাণ্ডৱ ৰাজকুমাৰসকলৰ যুদ্ধবিজ্ঞা শিক্ষা সমাপ্ত হোৱাত শিক্ষা-কৌশল প্ৰদৰ্শনৰ কাৰণে বঙ্গ-ভূমিত মহা আড়ম্ববেৰে প্ৰতিযোগিতাৰ আয়োজন হ'ল। এই বঙ্গ-ভূমিত বজা-প্ৰজা নব-নাৰী আদি পুৰবাসীসকলৰ এনে সমাগম হ'ল যে চাওঁতে চাওঁতেই এই বঙ্গ-ভূমি এক বিশাল নব সমুদ্ৰত পৰিণত হ'ল। মানুহৰ দলদোপ-হেন্দোলদোপত কেনিউ বিৰ দি বাট পাবলৈ নাইকিয়া হ'ল। যথা সময়ত নানা প্ৰকাৰ বাণ্য ভণ্ড উচ্চ বৰে বাজি উঠিল। ৰাজকুমাৰ সকলৰ যুদ্ধ কৌশল চাবলৈ সকলোৰে মন উদ্গীৰ হৈ উঠিল। এনেতে দেখা গ'ল যে শুক্লবাস, শুক্লকেশ আৰু শুক্ল ফুলমালাৰে পৰিশোভিত হৈ শিক্ষাগুৰু দ্ৰোণাচাৰ্য্য বঙ্গ-ভূমিৰ মাজত উপস্থিত হ'ল। তাৰ পাচত তেওঁ যুধিষ্ঠিৰক বঙ্গ-ভূমিলৈ আহিবলৈ কোৱাত হাতত ধনু-শৰ লৈ যুধিষ্ঠিৰে বঙ্গ-ভূমিৰ মাজলৈ গৈ ধনুত টঙ্কাৰ দি শৰ যোজনা কৰিলে। নিমিষতে এপাট শৰ আকাশলৈ মাৰি পঠিয়ালে। সেই শৰপাটৰপৰা অনল বায়ব্য আদি অনেক অস্ত্ৰ বাহিৰ হ'ল। তেওঁৰ সুনিপুণ অস্ত্ৰ চালনা দেখি সকলোৱে ধন্য ধন্য কৰিবলৈ ধৰিলে। তাৰ পাচত ভীম আৰু দুৰ্য্যোধনক বঙ্গ-ভূমিলৈ প্ৰৱেশ কৰিবলৈ কোৱাত তেওঁলোক দুয়োজনে প্ৰকাণ্ড লোহ-গদা হাতত লৈ বঙ্গ-ভূমিৰ মাজলৈ গ'ল।

দ্রোণৰ ইঙ্গিত মতে পলকতে ছয়োজনৰ ভিতৰত ভয়ঙ্কৰ গদা-যুদ্ধ আৰম্ভ হ'ল। গদা-যুদ্ধত দৰ্শকসকলে মনত প্ৰমাদ গণিলে, কিন্তু কাৰো জয় পৰাজয় নাই; ছয়ো সমযোদ্ধা। তাৰ পাচত গুৰু দ্রোণৰ আদেশ মতে ছয়ো যুদ্ধ এৰি পাচ-ছহকি আহিল। তাৰ পাচত অৰ্জুনক আহিবলৈ কোৱাত হাতত প্ৰকাণ্ড শৰাসন লৈ বীৰ ভাৱে বঙ্গ-ভূমিত প্ৰৱেশ কৰিলে। গুৰুৰ ইঙ্গিত মতে অৰ্জুনে ধনুত টঙ্কাৰ দি ওপৰলৈ অগ্নিবাণ মাৰি গোটেই আকাশমণ্ডল অগ্নিময় কৰি পেলালে। অগ্নিৰ আকাশলজ্জ্বা লক্ লক্ জিহ্বা দেখি উপস্থিত সকলো নৰ-নাৰীৰ মনত ভয়ঙ্কৰ ত্ৰাস লাগিল। নিমিষতে গোটেই বঙ্গ-ভূমি খনতে ছলছল লাগি পৰিল। তাৰ পাচত অৰ্জুনে আকৌ বৰুণ বাণ মাৰি মুঘল ধাবেৰে বাৰি বৰ্ষণ কৰি জুই নুমুৱাই পেলালে আৰু শেষত বায়ুবাণ মাৰি সকলো উৰাই নি আকাশ নিৰ্মল কৰি পেলালে। অৰ্জুনৰ এনে শব-নৈপুণ্য দেখি সকলোৱে বিস্ময় মানি ধন্য ধন্য কৰিবলৈ ধৰিলে। অৰ্জুনক চাবৰ কাৰণে চাৰিও ফালে লোক উৰুৰি খাই পৰিল।

এনেতে ক'ববাৰপৰা এজন সুন্দৰ শ্ৰীমন্ত ডেকা আহি অসংখ্য নৰ-নাৰীৰ ভিৰ ঠেলি আগলৈ যাবলৈ ধৰিলে। কবচ-কুণ্ডলধাৰী এই দীপ্তিমান যুৱক জনক দেখি বাইজে নিজে নিজেই বাট এৰি দিলে। ডেকা জন বঙ্গ-ভূমিৰ মাজত প্ৰৱেশ কৰি থিয় হৈ কবলৈ ধৰিলে—“হে সমাগত পূজনীয় বাইজসকল! আজি আপোনালোকে অৰ্জুনৰ ধনুৰ্বিহা দেখি বিস্ময় মানিছে

সঁচা, কিন্তু যদি আপোনালোকে আদেশ কৰে তেন্তে মই ইয়াতকৈয়ো অধিক ধনুৰ্বিহা বা যুদ্ধবিহাৰ মাহাত্ম্য দেখুৱাই আপোনালোকক বিস্ময় মনাব পাৰোঁ। মোৰ মানত অৰ্জুনৰ এই বণ-বিহা অতি নগণ্য; আপোনালোকে ইয়াৰ পৰীক্ষা চাব পাৰে।”

ডেকাজনৰ এনে তেজস্বী উক্তি শুনি খন্তেকৰ কাৰণে সকলো স্তম্ভিত হ'ল। ছৰ্যোধনে তৎক্ষণাৎ বহা আসনৰপৰা উঠি আগবাঢ়ি গৈ ডেকা জনক হৰিষেৰে সাৱটি ধৰি বঙ্গ-মঞ্চলৈ তুলি নিলে। উপস্থিত নৰ-নাৰীসকলৰ মন চঞ্চল হৈ উঠিল। ডেকা জনৰ এনে দান্তিকৰ নিচিনা উক্তি শুনি অৰ্জুনৰ সহ্য নহ'ল; তেওঁক যুদ্ধবদ্যবাই প্ৰতিফল দিওঁ বুলি যুদ্ধ সাজেৰে আগবাঢ়ি গ'ল। ছৰ্যোধানৰ কথা মতে এই অনাহত ডেকাজনো যুদ্ধৰ কাৰণে সাজু হ'ল। যুহুৰ্তৰ ভিতৰতে দৰ্শকসকলৰ ভিতৰত ছলছল লাগি পৰিল। পাচত দৰ্শক সকলৰ ভিতৰতে মতভেদ হৈ ছুদলত বিভাগ হ'ল। এদলে অৰ্জুনক সমৰ্থন কৰি কলে যে এই দৰে অচিনাকি ডেকা এজনৰ লগত যুদ্ধ কৰাটো কোনো প্ৰকাৰে উচিত নহয়। এদলে দৃঢ় অভিমত প্ৰকাশ কৰিলে যে যদি কোনোজনে কাৰো লগত প্ৰতিদ্বন্দিতা কৰিব খোজে, তেন্তে সেই প্ৰতিদ্বন্দিতাত যোগ নিদিলে নিজৰ পুৰুষালিহে লোপ পায়। যদি প্ৰকৃততে অৰ্জুনেই শ্ৰেষ্ঠ, তেন্তে এই অচিনাকি ডেকাজনক উপেক্ষা কৰাৰ প্ৰয়োজন কি? তেওঁক পাৰে যদি পৰাস্ত কৰি আগলৈ শিক্ষা দিয়াহে উচিত!

শিষ্যৰ অপমান হলে গুৰুবোৰ অপমান। প্ৰিয় শিষ্য অৰ্জুনক নিকৃষ্ট বুলি ঘোষণা কৰাত গুৰু দ্ৰোণাচাৰ্য্যৰ আত্ম-সন্মানত আঘাত লাগিল। তেওঁ এই অচিনাকি ডেকাজনক যুদ্ধত ঘটুৱাই ইয়াৰ প্ৰতিকাৰ সাধিবৰ কাৰণে অৰ্জুনক যুদ্ধ কৰিবলৈ আদেশ দিলে। ছয়োজন যুদ্ধৰ কাৰণে সাজু হল। এনেতে কৃপাচাৰ্য্য আগবাঢ়ি গৈ ডেকাজনক সুধিলে—“তুমি কোন? তোমাৰ বংশ পৰিচয় নিদিলে তুমি কুকবংশৰ বাজকুমাৰসকলৰ সৈতে কেতিয়াও যুদ্ধ কৰিব নোৱাৰিবা। ক্ষত্ৰিয় বা বাজপুত্ৰ নহলে কোনোৱেই এই বাজকুমাৰসকলৰ লগত যুদ্ধ কৰিব নোৱাৰে। গতিকে তুমি যুদ্ধ কৰাৰ আগেয়েই তোমাৰ যথার্থ পৰিচয় দিয়া।”

কৃপাচাৰ্য্যৰ এনে পক্ষপাতমূলক কথা শুনি ডেকাজন উত্তেজিত হৈ উঠিল। তেওঁ অতি তেজস্বিতাবে কবলৈ ধৰিলে—“জন্মত মোৰ কোনো অধিকাৰ নাই, কৰ্ম্মতহে মোৰ অধিকাৰ। কৰ্ম্মবদ্ধাৰাই হৈ মই মোৰ পৰিচয় দিম। অবয়ব আৰু তাৰ লক্ষণ আদি দেখিয়েই সকলোৱে বুজি পায় যে সেইটো নৰ নে পশু। যদি আপুনি নিজকে বিজ্ঞ বুলি বিবেচনা কৰে তেন্তে মোৰ অবয়ব আৰু কৰ্ম্ম দেখিলেই বুজিব পাৰিব—মই কোন? মই আৰু মুখেৰে পৰিচয় দিয়াৰ কোনো প্ৰয়োজন নকৰে। মাত্ৰ মই ইয়াকে কব পাৰো যে মোৰ পিতৃদত্ত নাম কৰ্ণ।”

ডেকাজনৰ তেজোদীপ্তময় বাণী শুনি কৃপাচাৰ্য্য অপ্ৰস্তুত হোৱাৰ দৰে হল। তথাপি তেওঁ পূৰ্বৰ প্ৰথা বুলি আকৌ

ঘোষণা কৰিলে যে ভৰত বংশৰ এই বাজকুমাৰসকলে ক্ষত্ৰিয় আৰু বাজকুমাৰৰ বাহিৰে আনৰ লগত যুদ্ধ কৰাটো নীতি বিৰুদ্ধ।

কৃপাচাৰ্য্যৰ ঘোষণা শুনি দুৰ্য্যোধনৰ আৰু সহ্য নহল। তেওঁ তীব্ৰভাৱে আগবাঢ়ি গৈ কবলৈ ধৰিলে—“কৃপাচাৰ্য্যৰ নিচিনা জ্ঞানৱন্ত লোক এজনৰ মুখত এনে কথা শোভা নেপায়। কি কাৰণত বংশ মৰ্য্যাদাৰ দোহাই দি গুণী জনক সমাদৰ কৰিব নোখোজে, মই বুজি পোৱা নাই। আমি সকলোৱেই শুনি আহিছো যে বজা নিজ দেশতহে পূজ্য, কিন্তু গুণীজন বা বিদ্বানজন সকলোতে পূজ্য। তেনেস্বলত বাজপুত্ৰৰ তুলনা দি এই যুদ্ধবিশাৰদ উদীয়মান ডেকাজনক উপেক্ষা কৰি অন্তায় ভাৱে অৰ্জুনক উচ্চাসন দিয়াৰ প্ৰয়োজন কি? যদি বাজপুত্ৰ নহয় বুলিয়েই কৰ্ণক নিজৰ ক্ষমতাৰপৰা বঞ্চিত কৰি অন্তায় ভাৱে অৰ্জুনক শ্ৰেষ্ঠ পাতিব খুজিছে, তেন্তে মই আজি মোৰ অঙ্গদেশ প্ৰদান কৰি কৰ্ণক অঙ্গদেশৰ বজা পাতিম।” এই বুলি কৈয়েই এখন সিংহাসন অনাই বঙ্গ-ভূমিৰ মাজতে স্থাপনা কৰি তাতে কৰ্ণক বহুৱাই কৰ্ণক অঙ্গৰাজ বুলি অভিষিক্ত কৰিলে। দুৰ্য্যোধনৰ এনে কাৰ্য্য দেখি ভীষ্ম দ্ৰোণ আদি সকলোৱে বিস্ময় মানিলে। কৰ্ণয়ো দুৰ্য্যোধনৰ এনে মহানুভৱতা দেখি আনন্দত অধীৰ হৈ দুৰ্য্যোধনক প্ৰাণৰ সখি বুলি আকোৱালি ধৰিলে আৰু দুখে সম্পদে চিৰকালে তেওঁৰ হিতাকাঙ্ক্ষী হৈ চলিব বুলি সকলোলৈকে চাই প্ৰতিজ্ঞা কৰিলে।

কৰ্ণ অঙ্গদেশৰ বজা হোৱা কথা নিমিষতে কেউফালে বাঁহু হৈ পৰিল। নিজ পুত্ৰ বজা হোৱা বুলি শুনি আহ্লাদত অধীৰ হৈ অধিবথ আগবাঢ়ি কৰ্ণৰ ওচৰলৈ গৈ পুত্ৰ বুলি আশীৰ্বাদ কৰিলে। কৰ্ণই পিতৃক দেখি ভূমিষ্ঠ হৈ প্ৰণাম কৰিলত সকলোৱে বুজিবলৈ বাকী নেথাকিল যে এই কৰ্ণ অধিবথ স্মৃতৰ পুত্ৰ। স্মৃত-পুত্ৰ হৈ ভবত-বংশৰ ৰাজপুত্ৰসকলৰ সৈতে প্ৰতিযোগিতা কৰিবলৈ অহাটো যে অতি দুঃসাহস আৰু মূৰ্খামিৰ কাম হৈছে, তাকে কৈ কোনো কোনোৱে কৰ্ণক নিন্দা কৰিবলৈ ধৰিলে। তাকে দেখি শুনি দুৰ্য্যোধনে সদন্তে উত্তৰ দিলে যে অধিবথ স্মৃতৰ নন্দন হলেও কৰ্ণ আজি অঙ্গৰ অধিপতি বজা আৰু এই বঙ্গ-ভূমিত প্ৰধান প্ৰতিযোগী এজন বীৰপুৰুষ। যি জনে বজা নোহোৱাৰ কাৰণে কৰ্ণৰ শৌৰ্য্য-বীৰ্য্যক অস্বীকাৰ কৰিব খুজিছিল সেই শাস্ত্ৰজ্ঞ কৃপাচাৰ্য্যও দেখোন শৰবনত জন্ম লাভ কৰিও আজি ব্ৰাহ্মণ ৰূপে সকলোৰে পূজ্য। বেচি দূৰলৈ যাব নেলাগে, আমাৰ কোঁৱৰ পাণ্ডৱৰ পিতামহ ব্যাসদেৱো দেখোন কৈৱৰ্ত্তকন্তা সত্যৱতীৰ সন্ততি। মহৰ্ষি বশিষ্ঠও ব্ৰাহ্মণ কুলত জন্ম হোৱা নাই, তেওঁ স্বৰ্গবেশ্যা অপ্সৰীৰ হে পুত্ৰ। দেৱৰ্ষি নাৰদক দাসীপুত্ৰ বুলি কোনে নেজানে? গতিকে আজন্ম কবচ-কুণ্ডলধাৰী এই কৰ্ণ স্মৃতপুত্ৰ হলেও কেনেকৈ ৰাজযোগ্য সন্মানৰ অধিকাৰী নোহোৱাকৈ থাকিব পাৰে? সেই কাৰণেই মই আজি তেওঁৰ সৈতে সখিত্ব স্থাপন কৰিলো।”

কৰ্ণৰ বিষয় লৈ বহুত বাক-বিতণ্ডা চলিল; কিন্তু দুৰ্য্যোধনৰ অকাট্য যুক্তি কোনেও খণ্ডন কৰিব নোৱাৰিলে। তাৰ পাচত যেতিয়া সকলো দৰ্শক বঙ্গ-ভূমি এৰি ঘৰা-ঘৰি যাবলৈ ধৰিলে তেতিয়া দুৰ্য্যোধনে মহা সমাদৰ কৰি কৰ্ণক হস্তিনাৰ ৰাজভৱনলৈ লৈ গল।

ভীষ্মৰ মহত্ব

যি সময়ত ভাৰতৰ কুক-সিংহাসনত আৰোহণ কৰি চন্দ্ৰবংশী বজা শান্তনুৱে অখণ্ড প্ৰতাপেৰে বাজ্যশাসন কৰিছিল, সেই সময়তে মৎস্য দেশ বুলি ভাৰতৰ এক বিশাল ভূ-ভাগত ধীৰ-বাজ নামে এজন কৈৱৰ্ত্ত বজায়ে বাজত্ব কৰিছিল। এই কৈৱৰ্ত্ত বজা যথার্থতে সৰ্বপ্ৰকাৰ বাজগুণেৰে গুণৱান আছিল। এই কৈৱৰ্ত্ত বজাৰ কথা সত্যৱতীৰ অসামান্য ৰূপ-লাৱণ্যৰ কথা শুনি তেওঁক ভাৰ্য্যাক্ৰূপে গ্ৰহণ কৰিবলৈ শান্তনু বজাৰ মন ব্যাকুল হৈ উঠিল। সেই সময়ত বজা শান্তনু বিপত্নীক। কনিষ্ঠ পুত্ৰ দেৱব্ৰতৰ বাহিৰে তেওঁৰ এটা নহয়, দুটা নহয়, সাতোটিকৈ সন্ত-জাত পুত্ৰ ইতিপূৰ্বেই ভাৰ্য্যা গঙ্গাদেৱীয়ে জাহ্নবীৰ সলিলত নিক্ষেপ কৰিছে আৰু সেই সূত্ৰতেই ভাৰ্য্যা গঙ্গাদেৱীৰ লগত বিবাহ-বিচ্ছেদ ঘটিল। পুত্ৰ দেৱব্ৰত শিক্ষা-দীক্ষাই পৰিপক্ব হৈ যৌৱনত ভৰি নিদিয়ালৈকে বজা মনৰ দুখতে বিপত্নীক অৱস্থাতেই আছিল। যেতিয়া দেৱব্ৰতে পূৰ্ণ যৌৱনত ভৰি দিলে, তেতিয়া শান্তনুৱে সত্যৱতীক বিবাহ কৰাই পুনৰ ঘৰ-সংসাৰ কৰিবৰ কাৰণে স্থিৰ কৰিলে।

শান্তনু বজা নিজেই বিবাহৰ প্ৰস্তাৱ লৈ ধীৰ-বজাৰ ওচৰত উপস্থিত হ'লগৈ। ধীৰ-বজাই মহাবাজ শান্তনুক যথাযোগ্য মান সৎকাৰ কৰি আগমনৰ উদ্দেশ্য সোধাত শান্তনুৱে ধীৰভাৱে

জনাতে যে বৰ্ত্তমান তেওঁ বিপত্নীক। সেই কাৰণে তেওঁ তেওঁৰ সুযোগ্য কন্যা সত্যৱতীৰ পাণি প্ৰাৰ্থনা কৰে।

শান্তনু বজাৰ কথা শুনি ধীৰ-বজাৰ মুখ প্ৰফুল্ল হৈ উঠিল। ক'ত সেই কুকভূমি, আৰু ক'ত এই মৎস্য-ভূমি! কাজেই আনন্দ হ'বৰ কথাই। কিন্তু খন্তেক পাচতে ধীৰ-বজাৰ চকু মুদ খালে, কপালৰ গাঁঠি খোপা লাগিল, মুখ বিবৰ্ণ হল। কিছু পৰা পাচত চকুমুদা অৱস্থাতেই কলে—“ওহোঁ, সেইটো হোৱা টান!” তাৰ পাচত চকু মেলি ধীৰে ধীৰে কবলৈ ধৰিলে—“মহাবাজ! আপোনাৰ নিচিনা কুলে শীলে বংশই গোৰে পৰিপূৰ্ণ বজা এজনলৈ মোৰ কন্যা এটি বিবাহ দি মহা বংশটিৰ লগত কুটুম্বিতা কৰিবলৈ পোৱাটো মহা সৌভাগ্যবহে কথা। কিন্তু মোৰ কন্যা সত্যৱতীক বিবাহ দি তেনে কুটুম্বিতা কৰিবলৈ মই সম্পূৰ্ণ অপাৰগ। কিয়নো মোৰ কন্যা আপোনালৈ বিয়া দিব পৰাৰ কোনো সম্ভাৱনা দেখা নাই। গতিকে আপুনি অন্য পাত্ৰীৰ ব্যৱস্থা কৰাহে যুগুত।”

ধীৰ-বজাৰ এই উত্তৰ শুনি শান্তনু বজা অতি আচৰিত হল। ইয়াৰ কাৰণ সুধিলত ধীৰ-বজাই ধীৰভাৱে উত্তৰ দিলে—“হে বাজন! যি দৰে কুক-বংশ মহাবংশ বুলি জগতত খ্যাতি আছে, সেই দৰে আমাৰ এই মৎস্যবাজ বংশৰো ‘ধীমান’ বা ‘ধীৰ-ব’ বুলি বংশ মৰ্যাদা আছে। আমাৰ বংশৰ মৰ্যাদানুসাৰে নিজ পুত্ৰ-কন্যাক কেতিয়াও নিজ মৰ্যাদাৰপৰা বঞ্চিত কৰা নহয়। মই বজা, মোৰ কন্যা সত্যৱতী হৈছে

ৰাজকন্যা। গতিকে সত্যৱতীক বিবাহ দিলে সত্যৱতী ৰাজমাতা হবই লাগিব। বিশেষতঃ মই অপুত্ৰক যেতিয়া ইয়াৰ অন্তথা কোনো প্ৰকাৰেই হব নোৱাৰিব। আপোনাৰ সুযোগ্য পুত্ৰ দেৱব্ৰত কুক সিংহাসনৰ ন্যায় উত্তৰাধিকাৰী যেতিয়া মোৰ কন্যা সত্যৱতী কেনেকৈ ৰাজমাতা হব পাৰিব, ভাবি চাওক। গতিকে আপোনাৰ অতুল বিভূতি বৈভৱ বা ৰাজ্য ধন দেখি মোৰ ধীৰৰ বংশৰ মৰ্যাদা কদাপি জলাঞ্জলি দিব নোৱাৰোঁ। আপুনি মোক ক্ষমা কৰে যেন।”

ৰজা শান্তনুৱে ধীৰৰ ৰজাৰ এই কথা শুনি একেবাৰে হতভম্ব হল। কি উত্তৰ দি তেওঁৰ যুক্তি খণ্ডন কৰিব, বিচাৰি নেপালে। দেৱব্ৰতৰ সিংহাসনৰ বিনিময়ে বমণী-বত্ন লাভ? অসম্ভৱ! শান্তনু ৰজাই বিবাহৰ আশা সিমানতে জলাঞ্জলি দি তুবন্তে নিজ ৰাজ্যলৈ উলটি আহিল।

কথা বুলিলে বতাহ। শান্তনু ৰজা ধীৰৰ ৰজাৰ ওচৰৰপৰা বিফল মনোৰথ হৈ অহাৰ কথা গোটেই খনতে ৰাষ্ট্ৰহে পৰিল। নানা ভাৱে ইয়াৰ আলোচনা হবলৈ ধৰিলে। বহুতে ধীৰৰ ৰাজ্য আক্ৰমণ কৰি সত্যৱতীক বলেৰে হৰণ কৰি আনিবলৈ যুৱৰাজ দেৱব্ৰতক নানা পৰামৰ্শ দিলে। কিন্তু মহাজ্ঞানী দেৱব্ৰতই সেই অন্যায় কথালৈ কাণ নকৰি নিজৰ কৰ্ত্তব্য স্থিৰ কৰি ললে। তেওঁ খন্তেকো সময় পলম নকৰি তুবন্তে ধীৰৰ ৰজাৰ ওচৰত উপস্থিত হলগৈ। ধীৰৰ ৰজাই অতি সমাদৰ কৰি তেওঁৰ অকস্মাত আগমনৰ কাৰণ সুধিলত দেৱব্ৰতই মিনতি বচনেৰে

কলে—“হে ৰজা! মোৰ পিতৃয়ে আপোনাৰ কন্যা সত্যৱতীক বিবাহ কৰিবৰ কাৰণে অভিলাষ কৰিছে। কিন্তু মই পুত্ৰ হৈ তেওঁৰ এই অভিলাষৰ প্ৰধান বাধা হৈ পৰিছোঁ। পুত্ৰই সৰ্ব প্ৰকাৰে পিতৃৰ অভিলাষ পূৰ্ণ কৰাটো অকল কৰ্ত্তব্যই নহয়, মহা ধৰ্ম্মও। মই সেই মহা ধৰ্ম্ম কদাপি উলঙ্ঘা কৰিব নোৱাৰোঁ। গতিকে মই আপোনাৰ ওচৰত ধৰ্ম্ম সাক্ষী কৰি প্ৰতিজ্ঞা কৰি কৈছোঁ এই দেৱব্ৰতই কেতিয়াও কুক-সিংহাসনত আৰোহণ নকৰে। আপোনাৰ দৌহিত্ৰই কুক সিংহাসনৰ ন্যায় উত্তৰাধিকাৰী হব। গতিকে আপুনি মোৰ পিতৃদেৱতালৈ আপোনাৰ কন্যা সত্যৱতীক বিবাহ দি পিতৃৰ অভিলাষ পূৰ্ণ কৰক।”

দেৱব্ৰতৰ প্ৰতিজ্ঞা শুনি সকলোৱে সাধু সাধু কৰিবলৈ ধৰিলে। কি মহান ত্যাগ! পিতৃৰ সন্তোষৰ কাৰণে ৰাজ সিংহাসন বিসৰ্জন! সকলোৱে ধীৰৰ ৰজাৰ মুখৰ ফালে চালে। ধীৰৰ ৰজাৰ মুখ গম্ভীৰ, উৎফুল্লতাৰ কোনো আভাস নাই। তেওঁ লাহে লাহে উত্তৰ দিলে—“ৰাজকুমাৰ! পিতৃৰ সন্তোষৰ কাৰণে এইদৰে ত্যাগ স্বীকাৰ কৰাত বৰ সন্তোষ পাইছোঁ। কিন্তু মোৰ কন্যা সত্যৱতীৰ কাৰণে সেইখিনিৰে কোনো কাম নিদিব। কাৰণ আপুনি সিংহাসনত আৰোহণ নকৰিলেও আপোনাৰ পুত্ৰ বা পৌত্ৰহে ৰজা হব। তেনেস্থলত মোৰ কন্যা সত্যৱতীয়ে ৰাজমাতাৰ মৰ্যাদা পাব কেনেকৈ? গতিকে যুৱৰাজ! আপোনাৰ পিতৃলৈ সত্যৱতীক বিবাহ দিয়াটো মোৰ পক্ষে উচিত নহব।”

ধীবৰ বজাৰ কথা শুনি যুৱবাজ দেৱব্রত চমকি উঠিল। বীৰে বীৰ-হৃদয়ৰ চিনাকি পায়, জ্ঞানীয়ে জ্ঞানীৰ মৰ্ম বুজে। বীৰপুত্ৰ দেৱব্রতই দেখিলে—ধীবৰ বজাৰ এনে বাজ-নীতি জ্ঞান, এনে সূক্ষ্ম বিচাৰ, এনে দূৰদৰ্শিতা, এনে নিৰ্লোভিতা, এনে আত্ম-সন্মান জ্ঞান, এনে দৃঢ়তা! নিজৰ আত্ম-মৰ্য্যাদা হানিৰ ভয়ত কুকবংশৰ নিচিনা মহাবংশ এটালৈ নিজ কন্যা এটি দিবলৈকো এনেদৰে সূক্ষ্ম ভাৱে বিচাৰ কৰিছে! এওঁক মৎস্যবাজ বুলি হীন দৃষ্টিত চালেও এওঁ যথার্থ স্থিৰপ্ৰজ্ঞ ধীমান পুৰুষ। যথার্থতে এওঁ ধীবৰ বা ধীশ্ৰেষ্ঠ। গতিকে এওঁৰ কন্যা মোৰ পিতৃৰ যথার্থ অঙ্কশায়িনী হবৰ যোগ্য। ইয়াকে স্থিৰ কৰি দেৱব্রতই গুৰু গম্ভীৰ স্বৰে কলে—“হে মাননীয় ধীবৰবাজ! আপুনি যদি মোৰ পুত্ৰ পৌত্ৰাদি কুক-সিংহাসনৰ উত্তৰাধিকাৰী হোৱাৰ আশঙ্কাত আপোনাৰ কন্যা মোৰ পিতৃলৈ বিবাহ দিব নোখোজে, তেন্তে মই আজি চন্দ্ৰ, সূৰ্য্য, বায়ু, বৰুণ আদি সমস্ত দেৱতামণ্ডল আৰু বিশ্ব ব্ৰহ্মাণ্ডৰ সকলোকে সাক্ষী ৰাখি প্ৰতিজ্ঞা কৰিলো যে আজিৰপৰাই মই কান্তা-বিলাস আশা জলাঞ্জলি দি চিৰ ব্ৰহ্মচাৰী হৈ জীৱন কটাম। গতিকে আপোনাৰ দৌহিত্ৰৰ কাৰণে কুক-সিংহাসন একেবাৰে 'নিষ্কণ্টক' হ'ল। এতিয়া আপোনাৰ কন্যা পিতৃলৈ বিবাহ দি ৰাজধৰ্ম পালন কৰক।

দেৱব্রতৰ এই ভীষণ প্ৰতিজ্ঞা শুনি জগত একেবাৰে স্তম্ভিত হৈ গ'ল। সকলোৱে হৰি হৰি সুমৰিবলৈ ধৰিলে। দেৱতা সকলে আকাশৰপৰা পুষ্পবৃষ্টি কৰি জয় জয় শব্দেৰে অভিনন্দন

জনাতে আৰু এনে ভীষণ প্ৰতিজ্ঞা কৰাৰ কাৰণে দেৱব্রতৰ নাম ভীষ্ম দিলে। সেই দিনাৰে পৰা দেৱব্রত ভীষ্ম নামেৰে প্ৰখ্যাত হ'ল।

যথা সময়ত মহা পয়োভবেৰে শান্তনু আৰু সত্যৱতীৰ বিবাহ হৈ গ'ল। পুত্ৰৰ এনে ভোগ-বিলাস বৰ্জিত অভাৱনীয় ত্যাগ দেখি বজা শান্তনুৰ মন হৰ্ষ-বিষাদত উপচি পৰিল। শান্তনুৱে তেওঁৰ আজীৱন উপাৰ্জিত পুণ্যৰ বলত পুত্ৰক ইচ্ছামৃত্যু বৰ দি মনত সন্তোষ লভিলে। মহামতি ভীষ্ম নিজ প্ৰতিজ্ঞাত সদায় অচল অটল আছিল। সত্যৱতীৰ গৰ্ভজাত সন্তান বিচিত্ৰবীৰ্য আৰু চিত্ৰাঙ্গদৰ অকালমৃত্যুত যেতিয়া কুকবংশ একেবাৰে লোপ পাবৰ উপক্ৰম হ'ল, তেতিয়া সত্যৱতীয়ে বংশ-বন্ধাৰ নিমিত্তে ভীষ্মক কুক-সিংহাসনত আৰোহণ কৰি বিবাহ কৰিবলৈ বিশেষ ভাৱে অনুৰোধ কৰিছিল। কিন্তু ভীষ্মই নিজ প্ৰতিজ্ঞা বন্ধা কৰি সিংহাসনত আৰোহণ নকৰি সিংহাসনৰ সেৱক হৈ চিৰ ব্ৰহ্মচাৰী হৈ থাকিল। কুকক্ষেত্ৰৰ যুদ্ধত যেতিয়া অৰ্জুনৰ তীক্ষ্ণ শৰৰ আঘাতত শৰবিদ্ধ হৈ থিৰে থাকিব নোৱাৰি মহা যোদ্ধা ভীষ্ম নিচলি পৰিল, তেতিয়া তেওঁ ইচ্ছা কৰিয়েই মৃত্যু বৰণ নকৰি শৰ-শয্যাৰ ওপৰতে অত্যন্ত কাতৰ হৈ সূৰ্য্য উত্তৰায়ণ নোহোৱালৈকে অপেক্ষা কৰি থাকিল। মাঘী সংক্ৰান্তিৰ দিনা সূৰ্য্য উত্তৰায়ণ হোৱাতহে তেওঁ নিজ ইচ্ছাৰে মৃত্যুবৰণ কৰি বৈকুণ্ঠগামী হয়। ভীষ্মৰ এই মহান কৰ্ত্তব্য পৰায়ণতা আৰু কষ্ট স্বীকাৰৰ আদৰ্শ জগতত বিৰল। সঁচাকৈয়ে ভীষ্মৰ উপমা কেৱল ভীষ্মহে।